

SAARISTOMEREN KANSALLISPUISTO II

Inventointi 1995

Koppoo Kälö, Kalgarholm, Brunskär, Österskär,
Aspö, Björkö, Utö

Tapani Tuovinen

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen
arkeologinen inventointi II

Korppoon Kälö, Kalgarholm, Brunskär, Österskär, Aspö,
Björkö ja Utö 1995

Raportti 30.11.1995
Tapani Tuovinen

SISÄLLYSLUETTELO

Tiivistelmä	2
1. Johdanto	3
2. Inventoinnin kohteet	3
3. Menetelmät	6
4. Arkeologiset maastokohteet	9
5. Muut maastokohteet	33
6. arkeologisten maastokohteiden suojeleminen	54
7. Alustava tulosten tarkastelu	55
Arkistolähteet	57
Kirjallisuus	57
Liite 1 Valokuvat	

Tiivistelmä

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen länsiosassa on vuonna 1995 tehty arkeologinen perusinventointi, joka on jatkoa vuonna 1994 tehdylle Jungfruskärin inventoinnille. Tutkittaviksi saariksi valittiin vähintään noin 10 ha:n saaret, joista on ennakkotietoja arkeologisen maastokohteen olemassaolosta tai joihin liittyvät paikannimet viittaavat sellaisen olemassaoloon. Tutkituissa saarissa ($n = 71$) on etsitty kaikki maanpinnalle näkyvät rakenteet. Maastotyössä on dokumentoitu 4 rautakautista (500 eKr. – 1200 jKr.) hautarauniota sekä historialliselle ajalle (1200 –) ajoittuvia maastokohteita: 8 tilapäisasumuksen jäännöstä (*tomtning*) tai niiden ryhmiä, 4 kallioon hakattujen merkkien ryhmää, 2 kiviunina tai niiden ryhmää, 2 kompassikiveystä, yksi säilynyt ja yksi tuhoutunut labyrintti, 2 rakennuksenjäännöstä, 2 luokittelematonta kivirauniota tai niiden ryhmää, Björkön kappeli ja kirkkomuuri, veneenvetoalusta, sekä 4 muuta arkeologista maastokohdetta, yhteensä 32 maastokohdetta.

1. JOHDANTO

Inventoin 15.5. ja 10.9.1995 välisenä aikana metsähallituksen Saaristomeren puistoryhmän toimeksiantosta Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen länsiosan arkeologisia kohteita. Työ on jatkoa vuonna 1994 tehdylle Houtskarın Jungfruskärin inventoinnille ja alkua koko yhteistoiminta-alueen kattavalle perusinventoinnille. Työn tavoitteena on Saaristomeren kansallispuiston runkosuunnitelman (1994) mukaisesti hankkia perustietoja kulttuuriperinnön vaalimiseksi, kulttuurimaiseman suojelemiseksi, matkailun ja virkistystoiminnan kehittämiseksi ja asutuksen varhaisvaiheiden perustutkimuksen edistämiseksi. Kansallispuiston toiminnan tavoitteiden kannalta ensisijaista on hankkia edustavaa perustietoa Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueella säilyneistä varhaisen asutuksen ja ihmistoiminnan jäännöksistä, niiden levinneisyydestä, luonteesta ja iästä. Perustietoa voidaan sitten soveltaa puiston toiminnan ja palveluiden kehittämiseen, toimenpidesuosituksen laatimiseen, muinaismuistolain (295/1963) toimeenpanemiseen (museovirasto) ja saaristoympäristön antikvaarisen arvoluokituksen kehittämiseen.

Asiantuntija- ja muuta apua ovat antaneet tutkija Ulla Kallberg (Turun merenkulkumuseo), professori Nils Storå (Åbo Akademi), erikoissuunnittelija Leif Lindgren, puistomestari Krister Lundell, puistonjohtaja Jouko Högmänder, toimistopäällikkö Heikki Nevanlinna (Ilmatieteen laitos) sekä Turun yliopiston Saaristomeren tutkimuslaitos. Kiitokset heille.

2. INVENTOINNIN KOHTEET

Arkeologinen inventointi on erilaista verrattuna moniin muihin ympäristötutkimusta palveleviin maasto-inventointeihin, kuten metsä- ja suovarojen inventointiin, kallioperäkartoitukseen tai kulttuurihistoriallisten rakennusten inventointiin: esi- ja varhaishistoriallisen kulttuurin jäännökset ovat *harvinaisia* ja usein eriasteisesti piilossa maan alla tai kasvillisuuden peitossa siten, että vain osa on löydettävissä pelkästään silmä tarkkana maastossa patikoiden. Inventoijan arkipäivää on siten ensisijaisesti työskentely kohteiden löytämiseksi ja vasta toissijaisesti niiden luokittelu, mittaaminen, dokumentointi ja iänmääritys. Vastavasti inventoinnin kautta hankitun aineiston luonne ja edustavuus riippuu suuresti inventoinnin työtavasta ja siitä, miten harvinainen tai vaikeasti havaittava kukin kohde tai kohteiden kategoria on.

Tavallisesti saaristomiljöön arkeologisessa inventoinnissa kartoitetaan sellaisia kohteita tai sellaiset kohteet, jotka todennäköisen ikänsä ja kulttuurisen kontekstinsa puolesta ovat anonyymejä ja pysyvästi hylättyjä ihmistoiminnan merkkejä, joita ei voi liittää keihinkään tunnettuihin henkilöihin (Klang *et al.* 1991). Tässä työssä otin kuitenkin mukaan joitakin sellaisia kohteita, jotka eivät tavanomaisessa tarkastelussa oikeastaan ole varsinaisia arkeologisia kohteita, kuten esimerkiksi Björkön vanha kylätontti Byängstomten. Saaristomeren kansallispuiston laissa määritettyihin periaatteisiin kuuluu perinteisten elinkeinojen aikaan liittyvien kulttuurikohteiden suojeleminen, ja koska ainakin nykytietämyksen mukaan ulko-saariston elinkeinopohja muuttui hyvin vähän varhaisempien vuosisatojen kuluessa, toiminnassa on käytännössä mahdotonta vetää jyrkkiä rajoja erilaisten kulttuurikohteiden välille. Noudatan soveltuvin osin Ruotsin antikvaarisen keskusviraston Riksantikvarieämbetetin saaristoinventointien lähestymistapaa, jonka mukaan antikvaarisesti kiinnostavia kohteita ovat kaikki mereiseen kulttuurimaisemaan kuuluvat kohteet, joissa arkeologinen dokumentaatio on relevantti (Klang *et al.* 1991). Käytännön syistä vedenalaiset kohteet muodostavat kuitenkin erikseen inventoitavan antikvaarisen kategorian, vaikka ne sisältyvät mereiseen kulttuurimaisemaan yhtä olennaisesti kuin maanpäälliset tai rannansiirtymisessä maalle kohonneet kohteet.

Inventoinnissa tavattavista iäkkäistä jäljistä ja rakenteista käytetään yleensä muinaismuistolain käsitettä *kiinteä muinaisjäännös*. Kiinteään muinaisjäännökseen kajoaminen on aina kielletty ilman erityistä viranomaispäätöstä (MuinaismL 1 §). Muinaismuistojen suojelemiseksi tarvitaan kuitenkin museoviraston tapauskohtainen kannanotto siihen, onko tavattu rakenne muinaismuistolain tarkoittama kiinteä muinaisjäännös ja ryhdytäänkö sen rauhoittamista tarkoitaviin toimenpiteisiin, kuten rauhoitusmääräyksen antamiseen maanomistajalle. Koska kyseessä on museoviraston päätös, maasto-inventoijan on selkeintä käyttää viranomaispäätöksistä riippumatonta käsitettä havaintojensa organisoimiseen. Tällaisena käsitteenä käytän termiä *arkeologinen maastokohde*: maastossa oleva paikka tai alue, jolla on vähintään yksi sellainen ympäristöstä poikkeava aineellinen ominaisuus (anomalia), joka voidaan tulkita esi- tai varhaishistoriallisten ihmisten välittömästi aiheuttamaksi.

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueen tähän mennessä tunnetut maastokohteet ovat suureksi osaksi historialliselta ajalta, kuten muillakin pohjoisen Itämeren saaristoalueilla. Maastokohteisiin liittyy joskus paikallisperinnettä ja eräät niistä ovat yhdistettävissä historiallisen ajan lähteistä tunnettuihin tapahtumiin. Tässä yhteydessä riittää arkeologisen maastokohteen kriteeriksi se, että kyseessä on anomalia, jolle on *tyypillistä*, että se on anonyymi ja pysyvästi käytöstä hylätty. Täten esimerkiksi P.G. Broddin kallioon hakattu nimi Utön majakan vieressä *voidaan* lukea arkeologiseksi maastokohteeksi, koska kallioihin hakatut merkit kuitenkin usein ovat anonyymeja ja jäävät anonyymeiksi monissa sellaisissakin tapauksissa, joissa niihin sisältyy nimikirjaimia tai puumerkkejä. Määritelmistä huolimatta maastokohteen määrittämiseen maastotyössä jää harkinnanvaraisuutta, eikä kaikkia vähäisiä mutta kiistattomia merkkejä ihmisen toiminnasta (kanto, kuoppa maassa, kalliolle nostettu lohkarie jne.) voida pitää inventoinnissa rekisteröitävinä kohteina. Rakennuksen jäännökset ja kallioihin hakatut merkit ovat tyypillisesti harkinnanvaraisia.

Arkeologiset maastokohteet

Yhteistoiminta-alueelta tunnetaan tällä hetkellä seuraavanlaisia arkeologisia kohteita:

Tomtning-jäännökset (ruots. *tomtning*). Yksinkertaisia sesonkikalastukseen liittyviä yöpymissuojia tai varastorakenteita. Niissä voidaan tavallisesti havaita lohkarieista ladottua muuria, usein pystysuoraan kallionseinämään liittyneenä. Rakenteissa on aina ollut maalattia, ja kivimuuri on siten seinärakenteen osa. Ikää ei toistaiseksi määritetty, vanhimmat todennäköisesti keskiaikaisia. Ruotsin itärannikon saaristoissa *tomtning*-jäännökset on tunnettu vuosikymmeniä ja niitä on rekisteröity yli 1200 (Norman 1993). Turunmaan ja Ahvenanmaan saaristoissa ryhmä löydettiin vasta 1980-luvulla.

Rakennusjäännökset. Erikokoisia, rakenteeltaan ja iältään vaihtelevia jäännöksiä kalamajoista ja muista rakennuksista. Erona yksinkertaisempiin *tomtning*-jäännöksiin on lattiatasoa kannattava kivijalka tai vastaava rakenne (Nilsson 1988: 2-3; Olofsson & Lindström 1990: 12; Norman 1993: 26).

Hautaraunioita. Turunmaan saariston yleisin muinaisjäännösryhmä, mutta ulkosaaristossa harvinaisempi kuin väli- ja sisäsaaristossa. Usein melko korkealla maastossa esiintyviä kiviröykkiöitä, joihin on haudattu ihmisiä pronssikaudelta nuoremmalle rautakaudelle (noin 1500 eKr. - 1000 jKr.).

Veneenvetoalustat (*oppdrätta*, Ruotsissa *båtlänning*). Lohkarieista raivattuja rantoja, joille veneet on vedetty suojaan aallokolta, alunperin veteen kasattuja lohkarieita rantautumista varten. Veneenvetoalustoihin voi liittyä laiturij- ja muita satamarakenteita. Perämeren alueella on käytetty myös nimitystä venevalkama (Mäkivuoti 1994).

Erilaisia kivistä ja lohkarieista koottuja rakenteita. Ryhmä jäännöksiä, joiden luonne ja ikä tunnetaan puutteellisesti. Osa rakenteista on kylmämuurattu kasaamalla lohkarieita päällekkäin ilman muurilaastia.

Kiviuunit. Kivistä ja lohkarieista ladottuja suurikokoisia ruoanvalmistusuuneja, jotka suurimmaksi osaksi todennäköisesti liittyvät venäläisen kaleerilaivaston operaatioihin isonvihan ja pikkuvihan aikana. Aikaisempi nimitys *ryssänuuni*.

Labyrintit (jatulintarha, jungfrudans). Kallioille tai maahan ladottuja sokkelokiveyksiä, joissa sisällä kiertäviä käytäviä pitkin voi edetä sisääntuloaukosta joko keskustaan tai takaisin ulos. Ikä ja esiintymisyhteys tunnetaan puutteellisesti. Useimmat ovat todennäköisesti peräisin viimeisten vuosisatojen varrelta.

Kallioon hakatut merkit (kalliopiirroksia). Rantakallioihin meislattuja merkkiryhmiä, useimmiten vuosilukuja, nimikirjaimia ja erilaisia kuvioita. Liittyvät luonnonsatamiin ja kesänuottaukseen. Ikä 1600-luvulta 1860-luvulle.

Kappelinjäännökset. Jurmon, Björkön, Vänön ja Tunnamnin ainakin osaksi keskiaikaisten kappalien jäännökset.

Kivikompassit (kompassikiveykset). Kallioille ladottuja kiveyksiä, joissa on ilmansuuntien mukaan asetetut piirut. Harvinaisen ryhmä Turunmaan saaristossa, kansallispuiston yhteistoiminta-alueella vain kaksi, Korppoon Björkössä ja Flakaskärissä.

Linjakummelit. Kivirauniopareja, joihin pystyyn nostetut puutangot ovat osoittaneet purjehduskelpoisen väylän esimerkiksi satamaan. Toistaiseksi harvinaisen ryhmä Turunmaan saaristossa, kansallispuiston yhteistoiminta-alueella vain yksi, Korppoon Långlandetissa.

Kivirauniot ja kivilatomukset. Myös sellaisia ihmisen rakentamia epämääräisen iäkkäitä kiviraunioita, jotka eivät täytä normaaleja hautaraunioita, merimerkin tms. tuntomerkkejä, on luettu arkeologiseksi maastokohteiksi. Ne muodostavat heterogeenisen ja vaillinaisesti tunnetun ryhmän.

Kylätontit ovat usein erotettavissa *tomt*-paikannimien perusteella. Ne ovat kyläsaarten paikkoja, joista aikaisempi asutus on hävinnyt. Rakennusjäännöksiä voi olla säilyneinä. Ainakin kahdelta vanhalta kylätontilta yhteistoiminta-alueella tunnetaan artefakti löytöjä, Korppoon Björköstä ja Nauvon Lökholmista.

Soiva kivenlohkare. Nötössä oleva siirtolohkare, joka kajauttaa korkean sävelen kopautettaessa kovalla esineellä. "Rariteetti". Ikä ja funktio tuntematon (Tuovinen 1988).

Vuosina 1994 ja 1995 tutkituilla alueilla tulevat edustetuksi useimmat Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueelta tunnetut arkeologiset maastokohteiden tyypit. Alueen ulkopuolelle jää rariteettina Nötön soiva Klockarsten.

Kunkin maastokohteen yhteydessä on ilmoitettu peruskoordinaatit (peruskarttaan mustalla painetut), yhtenäiskoordinaatit (punaisella painetut) sekä tasosijainnin tarkkuus *tsijt*, jolla kohteen sijainti tunnetaan (50, 100, 200, 1000... metriä VHS 1041 mukaisesti), kuvaus ja tulkinta, mahdollisesti tarpeelliset hoitotoimenpiteet, löytöhistoria ja viitteet mahdollisiin aikaisempiin dokumentteihin. Tasosijainnin tarkkuus ilmoittaa metreinä, miten tarkasti kohteen koordinaatit tunnetaan. Jos kohteen sijainti on määritetty maastossa ja verrattu peruskarttaan, heittoa on normaalisti $tsijt \leq 50$. Epämääräisemmissä tapauksissa $tsijt = 100 \dots 2000$ käytettävissä olevista tiedoista riippuen.

Resentit ja luonnonkohteet

Yhteistoiminta-alueen saarissa kulkiessaan voi maastossa havaita monenlaisia rakenteita, joita ei voi pitää arkeologisina maastokohteina. Ne jakaantuvat *resentteihin*, siis ilmeisen myöhäisen ihmistoiminnan ja/tai tunnettujen henkilöiden aikaansaamiin rakenteisiin ja *luonnonprosessien tuottamiin* rakenteisiin.

Seuraavassa havaitut resentit rakenteet tämän raportin liitteessä käytettyine karttasymboleineen:

- erilaiset kivikasat
- kiviaidat
- kivikehät
- ⊙ muurinpätkät, päällekkäin ladotut lohkaaret, lohkarerivit yms. konstruktiot
- kalliolle levitetyt hajalohkaaret, "järjestellyt" kivi- ja lohkareryhmät
- linnustuksessa käytetyt kivisuojat, *koijat* tai *kojut* (*vettaskāra*) (suomenkieliset nimitykset suomen paikallismurteista, ks. Sirelius 1919: 80 ja Vilkuna 1935: 19-20)
- rakennuksen kivijalat, betonia ja/tai luonnonkiveä
- tulisijat ja nuotionjäännökset
- viljelyrauniot
- rakkakuopat lohkaareikossa
- käytöstä poistetut bunkkerit
- kummelit
- kallioon hakatut merkit, "kalliopiirokset"
- kiinnitysrenkaat
- laiturit
- arkeologisten maastokohteiden kopiot

On luonnollisesti mahdollista, että näiden rakenteiden joukossa voi olla hyvinkin iäkkäitä jäännöksiä, jotka kuuluisivat arkeologisten maastokohteiden kategoriaan, jos ne olisi mahdollista ajoittaa maastotyön yhteydessä ilman eri tutkimuksia. Esimerkiksi rakkakuopat saattavat olla jäännöksiä yksinkertaisista väliaikaisvarastoista (Jarva & Okkonen 1991), mutta monessa tapauksessa ne ovat syntyneet malminetsinnässä tai muussa resentissä toiminnassa.

Mannerjään liikkeiden ja myöhempien rantavoimien tuottamia rakenteita ovat puolestaan

- ▲ lohkaareikot ja kiviä (rakat, pirunpellot, *stenmar*)
- ▲ pallekiviä

Maastotyön tein toukokuussa, heinäkuussa ja elo-syyskuussa. Puolustusvoimien hallinnassa oleviin maa-alueisiin hankittiin tarvittavat mairinnousuluvat kansallispuiston kautta. Matkoihin ja yöpymiseen käytin omaa moottorivenettäni *Snöania* ja apujollaa.

Löytymistapansa vuoksi dokumentoidut maastokohteet edustavat helpoimmin esiin tulevaa osaa kohteista (Schifferin *obtrusiveness*, Schiffer *et al.* 1978). Kun perusinventointi on tehty, jatkossa paljastuvat kohteet ovat todennäköisesti enemmän painottuneet vaikeammin löydettäviin kohteisiin (esim. kallioon hakatut merkit, maanalaiset rakenteet) ja pienillä saarilla oleviin kohteisiin.

Laajoille aloille levinneet katajikat vaikeuttavat maastotyötä. Katajikat kätkevät tehokkaasti alleen kivi-rakenteet, ja hehtaarin-parin katajikon tutkimiseen voi mennä koko päivä. Tästä syystä tutkin katajikon alla olevia paikkoja vain poikkeuksellisesti. On siis hyvin mahdollista, että katajikon alla olevia rakenteita on jäänyt löytymättä, koska esimerkiksi Houtskarın Jungfruskäristä on löydetty katajikon alle peitty-nyt rakennuksenjäännös. Myös korkea varpukasvillisuus vaikeuttaa havaintojen tekoa. Esimerkiksi Jurmon taajikun alussa otetut valokuvat (ks. esim. Gardberg 1924: 38) osoittavat, että Jurmon kanervanummen rakennuksenjäännökset ovat olleet intensiivisen laidunnuksen aikana selvemmin näkyvissä kuin nykyisin.

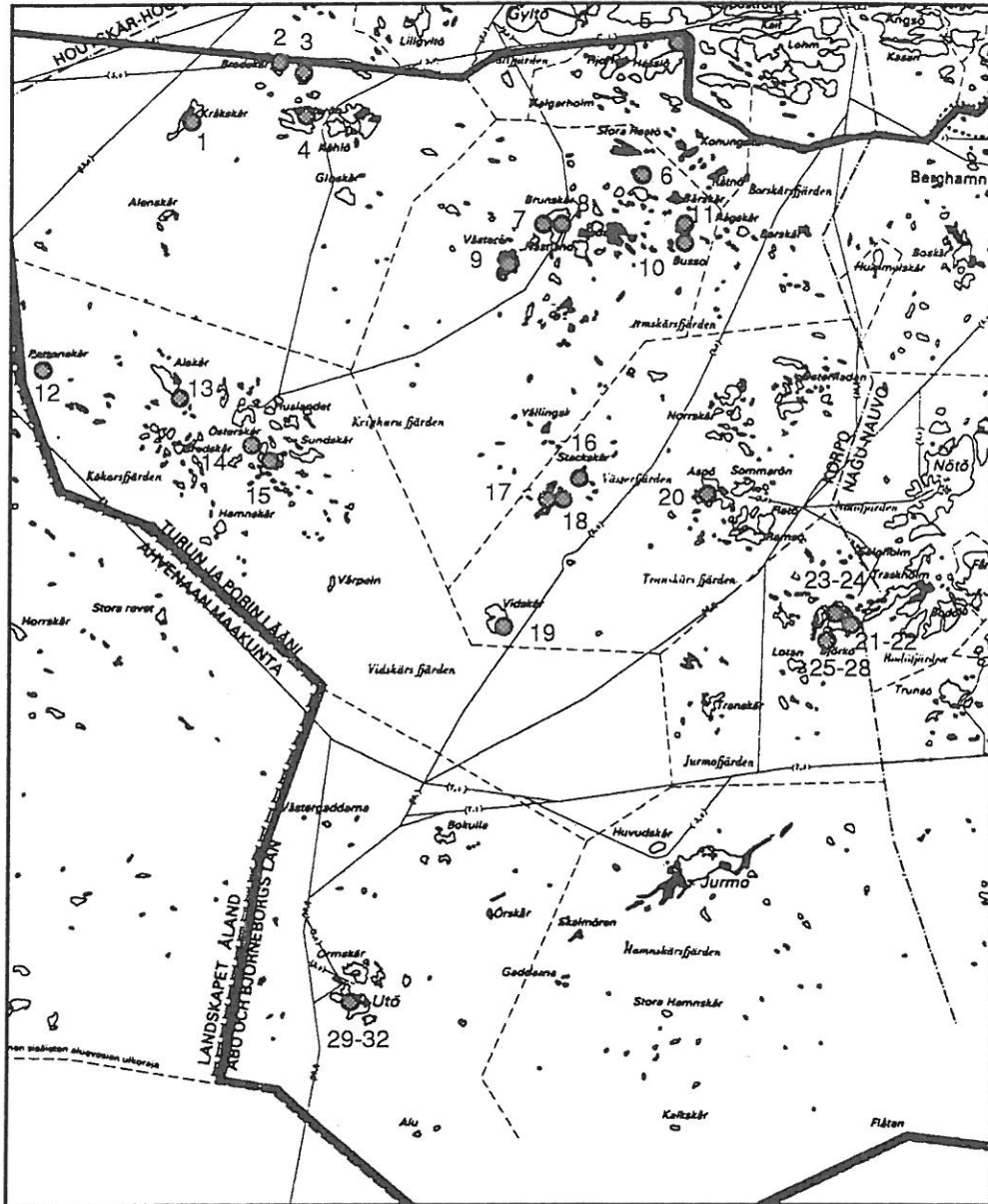
Ennakkotiedot mahdollisista arkeologisista maastokohteista ovat peräisin eri lähteistä. Inventoinnin yhteydessä ja/tai aikaisemmin olen saanut haastattelutietoja Karl Axénilta (Österskär), Evald Danielssonilta (Kälö), Maja Granvikiltä (Brunskär), Marita Lindkvistiltä (Brunskär), Solveig Kovalselta (Utö), Kasper Mattssonilta (Björkö), Runar Abrahamssonilta (Nötö ja Aspö) ja Olof Ringwallilta (Hyppeis). Joukko ennakkotietoja sisältyy myös Leif Lindgrenin vuonna 1974 tekemän kansallispuiston tulevan yhteistoiminta-alueen inventoinnin aineistoon, jota säilytetään kansallispuiston toimistossa. Lisäksi tulevat aikaisemmat omat ja muiden havainnot ja tutkimukset. Arkistotiedot on haettu museoviraston arkistosta, Turun yliopiston arkistosta ja TYARKTIKA-tietokannasta, Turun maakuntamuseon arkistosta ja Folk-kultursarkivetista. Yhteistoiminta-alueen vedenalaisia arkeologisia kohteita ei ole huomioitu.

Joidenkin maastokohteiden osalta on mielekästä määrittää enimmäisikä maastokorkeuden perusteella. Vaitsin nämä maastokohteet alimmalta tasolta, jolle maanpinnalle näkyvä rakenne ulottui. Korkeudet mitattiin mittaushetkellä havaitusta merenpinnasta, jonka korkeus määritettiin myöhemmin interpolomalla Turun, Hangon ja Föglön (Degerbyn) samanaikaisista mareografilukemista ja ilmoitettiin N60-järjestelmässä. Likimääräisen tarkkuuden riittäessä mitattiin korkeuksia myös marssikompassin klinometrillä ja barometrisesti Paulin Paler -altimetrin avulla, joissakin tapauksissa vain peruskartan korkeuskäyriin vertaamalla.

Maksimi-ikä ollessa enintään noin 500 AD iänmääritys on tehty ratkaisemalla ikä keskivirheineen Ekmanin (1993) kaavoista (4-3) ja (4-4). Merenpinnan topografiaksi oletetaan $H(1960) = 0.15$. Tutkimusalueen havaituksi maankohoamiseksi eli rannansiirtymiseksi on arvioitu 3.7 mm/v Kakkurin (1991) julkaiseman kartan perusteella. Kun maksimi-ikä on selvästi tätä suurempi, Ekmanin malli ei anna riittävä tarkkuutta. Tällöin voi sen sijaan käyttää Glückertin (1976) ajoittamia Itämeren rantapintoja, jotka ovat kalibroimattomassa radiohiilikronologiassa.

Maksimi-ikää määritettäessä ilmoitetaan yleensä vain mitattua tai arvioitua muinaisen keskiveden tasoa vastaava ikä. Tällä tavoin ilmoitettaessa saadaan kuitenkin systemaattisesti liian korkeita ikä. Vedenpintaan on vaihdellut kunakin aikana keskiveden molemmiin puolin. Rakenne, jonka on ollut tarpeellista pysyä kuivana ja suojassa jäiden työntövoimilta, on täytynyt sijoittaa riittävän kauas rannasta, etteivät aallot tai jäät ulotu siihen. Ainoina poikkeuksina saattavat olla tilapäiseen käyttöön rakennetut konstruktiot – kiviunitit, esimerkiksi – sekä tarkoituksellisesti ja tyypillisesti rantavyöhykkeeseen hakatut kallio-merkit. Kulloistakin teoreettista keskivettä korkeampi hetkellinen taso on enintään runsaat 50 cm (Stenij & Hela 1947). Pohjois-Itämeren vedenpinnan vuosittaisessa vaihtelussa korkea vedenpinta ajoittuu useimmiten tuuliseen syys- ja talvikauteen (Vermeer *et al.* 1989), joten korkeavesi yhdistyy tyypillisesti voimakkaaseen aaltojen tyrskymiseen ja/tai jäiden työntövoimaan. Näiden tekijöiden yhteisvaikutus vaihtelee paikallisesti rannan laadun ja avonaisuuden mukaan (Mansikkaniemi 1970; Mansikkaniemi 1976; Niemi 1969; Pyökäri 1978). Ulkosaariston normaaliolosuhteissa voi pitää 1.2 metriä keskivedestä rantavoimien yläpuolella pysyvän vyöhykkeen turvallisen alarajana. Tarvittaessa alarajaa voi tarkentaa alaspäin tai ylöspäin paikallisten olosuhteiden mukaan. Jos kunkin maastokohteen korkeudesta siis vähennetään ensin 1.2 metriä, saadaan suurin mahdollinen eli maksimi-ikä käyttökelpoiselle maalle konstruoidulle rakenteelle. Kohteiden maksimi-iat on laskettu 1.2 metrin vyöhykkeen mukaan, mutta niiden yhteydessä ilmoitetaan myös *keskiveden tasoa vastaava ikä*. Aikaero ikien välillä on noin 250 vuotta.

Kuvia 2. Inventoinnissa vuonna 1995 rekisteröidyt arkeologiset maastokohteet.

4. ARKEOLOGISET MAASTOKOhteet

1. Kälö Kråkskär, Husholmen

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1032 05, x = 6662 55, y = 1514 28, p = 6676 42, i = 3180 49, tsijt = 50, h = 2.9 (vaaittu). Kråkskärin Husholmenissa, hiljattain kuroutuneessa pikkusaarella, jota ympäröi alle metrin tasolla oleva maatonut flada. Kuvio 9. Valokuvaliite, kuva 1.

Kuvaus. *Tomtning-jäännös*, jonka N-seinämänä on siirtolohkare. Seinämän korkeus 1.8-2.5 m, leveys 4.0 m. W-seinämän pituus on 3.3 ja korkeus 0.4-1.0 m. Se koostuu noin 30 särmikkäästä ja pyöristyneestä lohkarista, joista suurimmat ovat monisatakiloisia. Muut seinämät puuttuvat. Sisäala epätasainen, lohkaristen peitossa. Luoteeseen kallistuvalla kallionpinnalla. Maksimi-ikä AD 1625 ± 25 v. Keskiveden tasoa vastaava ikä 1380 ± 55.

Löytöhistoria. Löysin kohteen sattumalta 17.9.1994. TYARKTIKA K2796941400.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –.

2. Kälö, Bredskär

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1032 05, x = 6664 60, y = 1517 73, p = 6678 15, i = 3184 11, tsijt = 50, h = 6.8 (vaaittu). Bredskärin E-rinteessä, melko korkealla loivassa epätasaisessa kalliorinteessä. Kuvio 10. Kuva 2.

Kuvaus. Paikalla on melko pystysuora, N-S-suuntainen noin 1.1 m korkea kallionseinämä, jonka eteen on rakennettu pyöristyneistä ja särmikkäistä, melko tasakokoisista lohkarista suorakaiteen muotoinen muuri. Muuri rajaa sisätilan, jonka mitat ovat 2.3 (N-S) ja 1.8 m. Muurin korkeus on 0.4-0.8 m. Pohja on kivinen ja katajan peittämä. N-seinämänä vino kallionreuna, jolle on ladottu yksi rivi lohkarista. Maksimi-ikä AD 800 ± 100. Keskiveden tasoa vastaava ikä 550 ± 120.

Löytöhistoria. Löydetty maastotyössä 6.8.1995. TYARKTIKA K2790950100.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –.

3. Kälö, Birsskär

Ryhmä kiviraunioita

Sijainti. Karttalehti 1032 05, x = 6664 60, y = 1518 50, p = 6678 08, i = 3184 88, tsijt = 50. Birsskärin (Bärskärin) N-osassa, kallioilla saarta jakavan lahden molemmin puolin. Kuvio 10. Kuva 3.

Kuvaus. Kolmetoista kivirauniota, joista useimpien luonne on epäselvä. Osa on matalia, vain läheltä erottuvia pikku raunioita, osa kekomaisia, mahdollisesti kummeleita tai linjakummeleita. Yksi (n:o 12) on rakenteensa perusteella lähinnä kiviuni. Useimmat eivät näy saaren profiilissa mereltä katsottuna. Kivirauniot on dokumentoitu inventoinnin yhteydessä esimerkkeinä yhteistoiminta-alueella hyvin yleisistä pienistä kiviraunioista, jotka eivät ole hautoja, vaan jotakin muuta. Ne voivat olla tulisijojen jäännöksiä, paikanmäärittelyyn liittyviä merkkejä, väylän sijaintia osoittavia merkkejä tms. Alimmilla korkeuksilla sijaitsevat kivirauniot 3 ja 4 vaaittiin.

Raunio 1. x = 6664 64, y = 1518 38. Pieni kasa särmikkäitä ja pyörityneitä lohkareita. Halkaisija noin 2 m, korkeus 0.4 m. Laella, näkyy hyvin pohjoisen puolelta profiilissa, mutta ei ilman kiikaria muutoin kuin lähietäisyydeltä.

Raunio 2. x = 6664 64, y = 1518 40. Pieni kasa etupäässä pyörityneitä lohkareita. Pituus 1.8 m, leveys 0.9 m, korkeus 0.3 m. Ei näy profiilissa.

Raunio 3. x = 6664 66, y = 1518 43. Etupäässä pyörityneitä lohkareita. Halkaisija noin 2 m, korkeus 0.4 m. h = 2.35 (vaaittu). Rinteessä, ei näy profiilissa. Maksimi-ikä 1735 ± 25, keskiveden tasoa vastaava ikä 1500 ± 40.

Raunio 4. x = 6664 68, y = 1518 48. Pyörityneitä ja särmikkäitä lohkareita. Pituus 2.7 m, leveys 1.9 m, korkeus 0.7 m. Korkea, helposti erottuva, mutta ei näy profiilissa. S- ja SE-puolilla pystysuora hyvin säilynyt kylmämuurattu seinämä. Jonkin verran *Rhizocarponia*. h = 2.64 (vaaittu). Maksimi-ikä 1675 ± 25, keskiveden tasoa vastaava ikä 1430 ± 50.

Raunio 5. x = 6664 59, y = 1518 52. Enimmäkseen pyörityneitä tasakokoisia lohkareita. Pituus 5.4 m, leveys 5.1 m, korkeus 1.4 m. Korkea, kekomainen, erottuu helposti profiilissa. Kallionlaella.

Raunio 6. x = 6664 60, y = 1518 59. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. Pituus 1.7 m, leveys 1.5 m, korkeus 0.6 m. Suuria lohkareita. *Rhizocarponia*.

Raunio 7. x = 6664 59, y = 1518 59. Enimmäkseen särmikkäitä kiviä ja lohkareita. Pituus 2.4 m, leveys 1.5 m, korkeus 0.8 m.

Raunio 8. x = 6664 56, y = 1518 55. Enimmäkseen pyörityneitä lohkareita. Pituus 2.1 m, leveys 1.8 m, korkeus 0.7 m. *Rhizocarponia*.

Raunio 9. x = 6664 51, y = 1518 56. Enimmäkseen särmikkäitä pieniä kiviä ja lohkareita. Halkaisija 1.4 m, korkeus 0.5 m.

Raunio 10. x = 6664 51, y = 1518 55. Enimmäkseen pyörityneitä lohkareita. Pituus 2.0 m, leveys 1.6 m, korkeus 1.0 m. *Rhizocarponia*.

Raunio 11. x = 6664 49, y = 1518 51. Pyörityneitä ja särmikkäitä lohkareita. Pituus 2.2 m, leveys 1.6 m, korkeus 0.5 m.

Raunio 12. x = 6664 51, y = 1518 67. Saarta jakavan lahden rannassa. Särmikkäitä ja pyörityneitä lohkareita. Pituus ja leveys 1.7 m, korkeus 0.7 m. Osittain hyvin suuria lohkareita. Suorakulmainen rakenne. Reunat pystysuorat. *Rhizocarponia*. Mahdollisesti kiviuni.

Raunio 13. x = 6664 47, y = 1518 66. Enimmäkseen pyörityneitä tasakokoisia lohkareita. Pituus ja leveys 1.3 m, korkeus 0.9 m.

Löytöhistoria. Mainittu Saaristomeren kansallispuiston inventointiaineistossa 1974. TYARKTIKA K2790950300.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

4. Kälö Västerön, Norrkumlet

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1032 05, x = 6662 78, y = 1518 50, p = 6676 27, i = 3184 72, tsijt = 50. *h* ~ 25. Västerön loivapiirteisen kallionhuipun, Norrkumletin, E-puolella olevassa louhikossa, alla kallionpinta. Huipun N-, NE- ja E-puolilla rinteessä on useita muinaisia rantalouhikoita, joissa on kaivelujälkiä ja pieniä rakkakuoppia. Kuvio 10. Kuva 4.

Kuvaus. Epämääräisen muotoinen, korkeahko kraaterimainen hautaraunio. Pituus 6.4 m, leveys 6.2 m, korkeus 0.7 m. Lohkareaines lähestulkoon kokonaan tasakokoista ja pyöristynyttä (noin 1-150 kg), todennäköisesti koottu aivan lähimetricien alueelta. Selvää ympäröivää ojaa ei kuitenkaan ole näkyvissä. Kymmenisen metriä kaakkoon on pirunpellossa kraateri.

Löytöhistoria. John Gardberg kävi paikalla 25.6.1929. Hänen mainitsee jättämässään raportissa mm. seuraavaa:

"(...) Högre uppe på ön finnas stenhögar, vilka tyckas vara hopade av människor. Om dessa gropar och högar skall ett jaktsällskap (från Pargas, bl.a. en ing. Arppe) ha yttrat att de voro "vikingagravar". För att se efter om det förhöll sig så plockade därefter en arbetsledare vid det då pågående bygget (på Ödas hemman) upp en av högarna, den översta på det norra berget. Han lär ha funnit människoben, vilka voro grå av ålder – "nästan som grått papper", nämligen en huvudskål, ett lårben och ett "slätt" ben (höftben eller skulderblad). (...)"

Paikanmäärityksen perusteella kysymyksessä on sama hautaraunio. Kävin paikalla 21.5.1995. TYARKTIKA K2790950400.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: John Gardberg SLS 514:71.

5. Kalgarholm, Snöbel

Ryhmä kiviuneja

Sijainti. Karttalehti 1032 11, x = 6665 75, y = 1532 25, p = 6677 98, i = 3198 69. Mäntymetsäisessä, paikoitellen tiheää katajaa kasvavassa saareissa Korpoströmin tuntumassa, lännestä tulevan väylän varressa. Kiviunnit sijaitsevat useana ryhmänä eri puolilla saarta, sekä rannoilla että ylempänä kallioilla. Kuvio 36. Kuvat 5 ja 6.

Kuvaus. Turunmaan saariston oloissa suuri ryhmä kiviuneja, joista osa verrattain hyvin säilyneitä.

Uuni 1. x = 6665 72, y = 1532 32, *h* = 2.4 (vaaittu). Pyöristyneitä tasakokoisia lohkareita. Sammaloitunut. Rakenteet eivät ole näkyvissä. SE-rinteessä louhikkoisessa maastossa. Pituus ja leveys 2.3 m. Maksimi-ikä AD 1725 ± 25, keskiveden tasoa vastaava ikä 1480 ± 50.

Uuni 2. x = 6665 72, y = 1532 32, *h* = 2.6 (vaaittu). 4 m itään edellisestä. Pyöristyneitä ja särmikkäitä tasakokoisia lohkareita. Sammaloitunut. Rakenteet eivät ole näkyvissä. Pituus 2.4 m, leveys 2.2 m. Lohkareiden välissä kasvaa mänty. Maksimi-ikä 1675 ± 25, keskiveden tasoa vastaava ikä 1440 ± 40.

Uuni 3. x = 6665 73, i = 1532 33. Enimmäkseen pyöristyneitä lohkareita. Porrasmaisella kallionkielekeellä, suunnilleen vaakasuoralla pinnalla. Pituus 2.8 m, leveys 2.5 m. Matala.

Uuni 4. x = 6665 74, y = 1532 34. *h* ~ 3. Pyöristyneitä ja särmikkäitä tasakokoisia lohkareita. Kalliolla. Pituus 3.0 m, leveys 2.7 m.

Uuni 5. x = 6665 75, y = 1532 34. *h* ~ 3. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. Keskellä kuoppa. Sammaloitunut. Kalliolla. Pituus 3.0 m, leveys 2.6 m.

Uuni 6. x = 6665 73, y = 5132 35. *h* ~ 3. Lähellä rantaa. Enimmäkseen pyöristyneitä suurikokoisia lohkareita. Korkea, mutta rakenteet silti hajonneet. Kalliolla. Pituus ja leveys 2.6 m.

Uuni 7. x = 6665 73, y = 5132 37. *h* ~ 5. Kallion SW-rinteessä. Särmikkäitä ja pyöristyneitä suurikokoisia lohkareita. Pituus 2.4 m, leveys 2.0 m.

Uuni 8. x = 6665 74, y = 5132 39. *h* ~ 3. Kallion S-rinteessä. Särmikkäitä lohkareita. Onkalon katelaatta säilynyt. Suuaukko etelään. Onkalon sisäkorkeus 0.3-0.4 m. Pituus 2.3 m, leveys 2.1 m.

- Uuni 9. $x = 6665\ 75$, $y = 5132\ 38$. $h \sim 5$. Kallion S-rinteessä. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. W-reunassa yksi laaka säilyttänyt pystyasentonsa. Kallionportaalla. Pituus 1.9 m, leveys 1.5 m.
- Uuni 10. $x = 6665\ 75$, $y = 5132\ 38$. $h \sim 5$. Noin 5 m edellisestä itään. Suuria särmikkäitä lohkareita. Onkalon takaosa säilynyt osaksi. Suuaukko etelään. Pituus 2.2 m, leveys 2.0 m.
- Uuni 11. $x = 6665\ 75$, $y = 5132\ 39$. $h \sim 5$. Särmikkäitä lohkareita. Onkalon takaosa säilynyt osaksi. Onkalon sisäkorkeus noin 0.2 m. Suuaukko länteen. Pituus 2.2 m, leveys 2.0 m.
- Uuni 12. $x = 6665\ 75$, $y = 1532\ 39$. $h \sim 5$. Särmikkäitä lohkareita. Epämääräinen rakenne, siirtolohkareen kyljessä.
- Uuni 13. $x = 6665\ 75$, $y = 5132\ 40$. $h \sim 5$. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. Kallio muodostanut S-seinämän. Pituus 2.7 m, leveys 1.3 m.
- Uuni 14. $x = 6665\ 74$, $y = 5132\ 39$. $h \sim 3$. S-rinteessä. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. E-seinämän la'at säilyttäneet pystyasennon. Pituus 2.5 m, leveys 2.0 m.
- Uuni 15. $x = 6665\ 78$, $y = 5132\ 43$. $h \sim 5$. E-rinteessä. Enimmäkseen pyöristyneitä lohkareita. Kallion kupeessa. Sammaloitunut. Pituus 2.3 m, leveys 1.8 m.
- Uuni 16. $x = 6665\ 78$, $y = 5132\ 39$. $h \sim 10$. Kallion NE-rinteessä. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita. Onkalon takaosa osaksi säilynyt. Suuaukko itään. Onkalon sisäkorkeus 0.4 m. Onkalon kate tehty holvaamalla kahdesta lohkareesta. Onkalon W-seinämänä kallio. Pituus 2.4 m, leveys 2.3 m.
- Uuni 17. $x = 6665\ 78$, $y = 5132\ 38$. $h \sim 10$. Kallionlaella. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita. Pituus 2.8 m, leveys 2.3 m.
- Uuni 18. $x = 6665\ 76$, $y = 5132\ 38$. $h \sim 10$. Kallion laella, notkomaisella alustalla. Pienehköjä särmikkäitä kiviä ja lohkareita. Pituus 2.8 m, leveys 1.7 m.
- Uuni 19. $x = 6665\ 76$, $y = 5132\ 37$. $h \sim 10$. Kallion laella. Pyöristyneitä ja särmikkäitä erittäin suuria lohkareita. Pituus 1.9 m, leveys 1.7 m.
- Uuni 20. $x = 6665\ 80$, $y = 5132\ 23$. $h \sim 5$. Siirtolohkareen kupeessa. Siirtolohkareessa lämpölaajenemisen aiheuttamaa eksfoliaatiota. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. Suureksi osaksi sammaleen peitossa.
- Uuni 21. $x = 6665\ 81$, $y = 5132\ 23$. $h \sim 5$. Kallion reunalla. Särmikkäitä ja pyöristyneitä lohkareita. Pituus 2.4 m, leveys 2.0 m.
- Uuni 22. $x = 6665\ 83$, $y = 5132\ 25$. $h \sim 3$. Kalliolla, siirtolohkareen kupeessa. Selväpiirteinen rakenne. Siirtolohkare muodostaa onkalon E-seinämän ja neljä suurta lohkareta N- ja S-seinämät. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita. Voimakasta lämpölaajenemisen aiheuttamaa eksfoliaatiota, joka on osittain *Rhizocarponin* peitossa. Pituus 1.9 m, leveys 1.7 m. Avouuni?
- Uuni 23. $x = 6665\ 84$, $y = 5132\ 20$. $h \sim 3$. Kalliolla, lähellä N-rantaa. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita, joukossa pikkukiviä. Pituus 3.2 m, leveys 2.3 m.
- Uuni 24. $x = 6665\ 84$, $y = 5132\ 19$. $h \sim 3$. Kalliolla. Särmikkäitä lohkareita. Kallio muodostaa S-seinämän. Pituus 1.9 m, leveys 1.8 m.
- Uuni 25. $x = 6665\ 84$, $y = 5132\ 19$. $h \sim 3$. Kalliolla, tasaisella vaakasuoralla pinnalla. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita. Kaksi suurta laakaa säilyttänyt pystyasennon. Pohjalla paksult maata. Pituus 2.9 m, leveys 2.8 m.
- Uuni 26. $x = 6665\ 85$, $y = 5132\ 19$. $h \sim 5$. Kalliolla. Särmikkäitä lohkareita. Pystyasennot osaksi säilyneet. Pituus 2.5 m, leveys 1.6 m.
- Uuni 27. $x = 6665\ 76$, $y = 5132\ 12$. $h \sim 3$. Kallionportaalla. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. Leveys 2.2 m. Suuaukon katelaaka säilynyt, muu osa katetta romahtanut. Suuaukko etelään. Suuaukon leveys ja korkeus 0.4 m.
- Uuni 28. $x = 6665\ 76$, $y = 5132\ 19$. $h \sim 3$. Kallionreunalla. Särmikkäitä lohkareita, joissa voimakasta lämpölaajenemiseksfoliaatiota. Mahdollisesti jäännökset kahdesta peräkkäisestä uunista, joiden NE-seinämänä on ollut kallio. Pituus 4.1 m, leveys 1.4 m.
- Uuni 29. $x = 6665\ 75$, $y = 5132\ 19$. $h \sim 3$. Kalliolla. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita. E-reunassa mahdollisesti suuaukko. Lämpölaajenemisvaurioita lohkareissa. Kompakti, selväpiirteinen kiviuuni. Pituus 2.0 m, leveys 1.8 m.
- Uuni 30. $x = 6665\ 75$, $y = 5132\ 19$, $h \sim 3$. Kalliolla. Pyöristyneitä ja särmikkäitä lohkareita, joissa lämpölaajenemisvaurioita. Pituus 2.3 m, leveys 1.7 m.
- Uuni 31. $x = 6665\ 74$, $y = 5132\ 21$. $h \sim 3$. Kalliolla. Suurten särmikkäiden pegmatiittijärkäleiden muodostama kiviuuni. Onkalossa kasvaa pieni pihlaja. Suurin järkäle, S-reunalla, on todennäköisesti ollut valmiiksi paikalla. Pituus 2.6 m, leveys 2.3 m.

Mainittujen uunien lisäksi katajikossa on epämääräisempiä kivikkoja, jotka voivat niinkään olla uunien jäännöksiä.

Kiviuunit eivät ole aivan uniikkeja Korpoströmin ympäristössä, vaan niitä on myös lähempänä Korpoströmiä yhteistoiminta-alueen ulkopuolella. Svante Dahlström osoitti aikanaan (1937) kiviuunien sijainnin sopivan hyvin yhteen sen kanssa, mitä tiedetään venäläisen kaleerilaivaston operaatioista vuosina 1714-1721 ja 1741-1743 Turunmaan saaristossa. Onkin todennäköistä, että Snöbelin kiviuunit liittyvät

Korppoon meritaisteluun 20.5.1743 (Korpo genom tiderna: 419). Korpoströmissä on kallioon hakattu- ja merkkejä ja kiinnitysrenkaita rantakallioissa. Nämä jäännökset voidaan liittää Korpoströmin satama-, luotsi- ja tullitoimintoihin viimeistään 1600-luvulta alkaen (Hackman 1979).

Löytöhistoria. Ensimmäinen maininta Margit Fredrikssonin kortistossa (museovirasto) v. 1931. TYARKTIKA K2790950500.

Hoito. Näkyvissä olevat rakenteet eivät tarvitse hoitoa. Restauraointiin ei pidä ryhtyä ilman samanaikaisesti tehtäviä kaivauksia ja lohkaretutkimuksia. Katajikon raivaaminen tekisi mahdolliseksi löytää likimäärin kaikki saarella olevat kivrakenteet.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Margit Fredriksson 1931: Skvättnäs (museovirasto).

6. Brunskär, Lilla Hästö

Kiviraunio

Sijainti. Karttalehti 1032 11, x = 6660 88, y = 1531 18, p = 6673 22, i = 3197 19, tsijt = 50, h = 13 (barom. mittaus). Tasaisella vaakasuoralla silokalliolla Lilla Hästön E-päässä. Kuvio 25.

Kuvaus. Enimmäkseen särmikkäitä lohkareita yhdessä ja kahdessa kerroksessa silokalliolla. Hieman nelikulmaisen muotoinen. Pituus 2.9 m, leveys 2.8 m ja korkeus 0.2-0.4 m, suurimman lohkareen korkeus 0.5 m. Rauniossa on neljä suunnilleen parisataakiloista särmikästä lohkareta, joista kolme koskettaa kulmistaan toisiaan siten, että muodostuu pienempien lohkareiden täyttämä puolisuunnikkaan muotoinen kehyksen puolikas. Rakenne saattaa olla kiviunin palotilan jäännös, vaikka palamisen jälkiä ei ole näkyvissä. Pienikokoisissa hautaraunioissa ei juuri esiinny näin suuria lohkareita.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 28.8.1995. TYARKTIKA K2790950600.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: III.

Aikaisemmat dokumentit: –

7. Brunskär, Kyrknäs

Lohkareista ladottu rakenne, johon liittyy paikallisperinnettä

Sijainti. Karttalehti 1032 07, x = 6658 95, y = 1527 52, p = 6671 63, i = 3193 36, tsijt = 50, h = 6.0...6.5 (arvioitu klinometrisesti). Brunskärin kyläsaaren läntisessä niemessä, etelään ja kaakkoon loivasti kallistuvassa kalliomaastossa. Kuvio 22. Kuva 7.

Kuvaus. Kallionrinteeseen on järjestetty suuria lohkareita L:n muotoon. Neljä lohkareta muodostaa SW-NE-suuntaisen 4.0 m pitkän rivin, jossa 3 itäisempää lohkareta on kyljittäin ja neljäs läntisin lohkare hiukan erillään. Tämän rivin itäisin lohkare muodostaa samalla kulman, josta lähtee pohjoiseen neljän lohkareen muodostama, kulma mukaan luettuna, 6.5 m pitkä rivi, jossa lohkareet ovat toisistaan erillään. Myös rakenteen W-osassa on kaksi irrallista lohkareta kalliolla, ikään kuin ne olisivat läntisen lohkareerin jäännöksiä. Suurin lohkareista on lähellä kuutiometriä, ja lohkareet muutoinkin epätavallisen suuria. Eteläreunan lohkareiden molemmin puolin ja niiden W-puolella on kiviä ja lohkareita ilman erityistä keskinäistä järjestystä. Pinnat ovat lähes kauttaaltaan jäkälöityneet; vain pari hiljattain käännettyä kiveä havaittavissa. Kivien alla ja välissä on vain niukasti maata. Rakenne on selvästi ihmisen tekemä, vaikka lähtökohtana on voinut olla jokin paikalla valmiiksi ollut suuri lohkare.

Rakenteesta satakunta metriä luoteeseen on noin 40 m:n pituinen SSE-NNW-suuntainen lohkareerivi, jonka S-osa on jäänyt piiloon kasvillisuuden alle. Se ei vaikuta kiviäidalta.

Aikaisemmat arkistotiedot. John Gardbergin muistiinpanot Svenska Litteratursällskapetissa (SLS 514:72). Gardberg kävi paikalla 23.6.1929, ja hän kertoo jättämässään raportissa seuraavaa:

*Stensättning på Brunskär, Kyrknäs, sedd mot VSV. [Pitäisi olla från VSV, TT]. Belägen S om Munkviken, på en berghäll, som sluttar åt S mot ett gammalt norvarp innanför Styrsharu fjärd. Stensättningens längd 5 1/2 m. Den kan ha utgjort grundval för en träbyggnad, vars ena vägg har vilat direkt på berghällen. Raden av stenar går i riktning NO-SV. – Munkviken har tidigare sträckt sig längre inåt land och gjorde då med sin inre del en krok åt SV (utmynnar åt N), vilken måste ha erbjudit åtminstone mindre farkoster en god hamn. Avståndet från viken till stensättningen var då icke mer än c:a 100 m. Tvärs över edet löpa lämningar av en låg hägnad av kullerstenar. – Har här stått ett kapell för sjöfarande?
Fot. J. Gardberg 23/6 1929 kl. 13.*

Gardbergin ottamasta valokuvasta ilmenee, ettei kivilatomus ole sanottavasti muuttunut vuodesta 1929 lukuun ottamatta joidenkin pienempien kivien siirtymistä. Latomuksesta luoteeseen oleva lohkarerivi on Gardbergin lopuksi mainitsema ”hägnad av kullerstenar”. Gardbergin kuvailema Munkvikenin maaton luonaaseen työntyvä pohjukka on hiekkaa ja klinometrisesti mitattuna noin 3.5-4.0 m:n korkeudella. Pohjukan maanpinnalle ei erottunut rakenteita.

Haastattelu. Brunskärin inventoinnin yhteydessä haastattelin brunskäriläistä Maja Granvikia (Brunskärs Maja), synt. 1913.

Munkkeja Kökarista on saapunut keskiajalla Brunskäriin ja tulleet maihin luoteispuolella olevaan lahteen, joka tapahtuman mukaan nimettiin Munkvikeniksi. Munkit saarnasivat taivasalla läntisessä niemessä, Kyrknäsissä, johon he rakensivat lohkareista seinättömän ja katottoman saarnapaikan, *kyrkorum*. Sen pitäisi olla edelleen maastossa näkyvissä. Munkit tulivat toimeen myymällä tavaraa ja he opettivat brunskäriläiset kuivaamaan kalaa.

Maja Granvik muistaa John Gardbergin käynnin Brunskärissä vuonna 1929. Luettuaan esitelmäni valokopion Gardbergin edellä siteeratuista muistiinpanoista hän totesi, ettei hän Gardbergin tavoin usko Kyrknäsiin rakennetun kappelia, vaan että siellä oli ainoastaan merkitty paikka ulkona pidettäville seremonioille. Hän arveli myös, ettei kukaan Brunskärissä varmaankaan olisi puhunut Gardbergille nimenomaan kappelista, vaan että kysymyksessä olisi Gardbergin oma tulkinta kerrotusta.

Maja Granvikin isä oli kertonut, että Brunskärin kylän rakennukset olivat aikaisemmin sijainneet *Tombackarna*-nimisessä paikassa, joka on Norrgårdin rakennuksista hiukan länteen. Siellä on kaksi maakumpua, jotka osoittavat rakennusten aikaisemmat paikat.

Granvikin mainitsemat maakummut ovat matalia ja jääneet laiduntamisen loputtua villiintyneen ruohon alle. Ei rekisteröity arkeologisiksi maastokohteiksi (ks. karttaliite).

John Gardbergin aikanaan muistiin merkitsemä ja Maja Granvikin kertoma paikallisperinne selittää siis kivilatomuksen saarnapaikaksi tai kappeliksi. Rakennuksen kivijalaksi rakenne on kuitenkin poikkeuksellinen. Kivijalan lohkareiden ei mitenkään tarvitsisi olla näin järeitä. Rakenne viittaa siis enemmän johonkin kattamattomaan rakenteeseen. On epäselvää, miksi *kyrkorum* on vinolla pinnalla, kun vaakasuoria pintoja on tarjolla läheisillä kallioilla.

Löytöhistoria. Ensimmäinen maininta Gardbergilla. TYARKTIKA K2790950700.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II. Paikallisperinne ei sellaisenaan ole evidenssi kivilatomuksen iästä ja luonteesta, vaan evidenssi paikallisperinteeseen kuuluvasta paikasta, jolle annetaan erityinen kulttuurinen merkitys. Itse kivilatomuksen ikää ja luonnetta voidaan tutkia paikallisperinteestä riippumattomin arkeologisin menetelmin. Mielestäni kohde on syytä rauhoittaa kiinteänä muinaisjäännöksenä siten, että kaivaustutkimukset on tehtävä ennen mitä tahansa kohdetta mahdollisesti muuttavaa toimenpidettä. Ohuen maakerroksen takia ei voitane odottaa paljoakaan löytöjä.

Aikaisemmat dokumentit: John Gardberg SLS 514:72.

8. Brunskär, Ören

Kallioon hakattuja merkkejä

Sijainti. Karttalehti 1032 07, x = 6659 01, y = 1528 05, p = 6671 64, i = 3193 90, tsijt = 50, h ~ 1. Kyläsataman rantakalliossa rantavajojen ja rantaviivan välissä. Kuvio 22.

Kuvaus. Ryhmä syvälle gneissipintaan hakattuja merkkejä, vuosiluku ja nimikirjaimet, tasaisella kuperalta, lounaaseen kaltevalla pinnalla. Ryhmän leveys 41 cm ja korkeus 46 cm. Tulkinta:

1849

DJ

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä Marita Lindqvistin opastuksella 8.8.1995. TYARKTIKA K2790950800.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

9. Brunskär, Västerön

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1032 07, x = 6657 50, y = 1526 10, p = 6670 31, i = 3191 81, tsijt = 50, h ~ 15. Västerön korkeimman kallionhuipun alapuolella, huipusta pohjoiseen, saaren keskiosassa, vaakasuorassa kalliomaastossa lähellä suota. Kuvio 24. Kuva 8.

Kuvaus. Louhikkoiseen maastoon on raivattu kolmen rivissä olevan suuren lohkarren viereen suorakaitteen muotoinen ala, jossa suuret lohkareet muodostavat S-seinämän. Alan sisämitat 2.0 x 2.0 m². Sisäala melko kivetön ja paksun kanervavarvun peitossa. E-seinämä epämääräinen, N-seinämänä selvästi päällekkäin nostettuja lohkarereita. W-seinämänä suuria kiintolohkarereita. Keskelle kaivetussa koekuopassa oli turpeen alla ohut steriili mineraalimaakerros kallion päällä; ei löytöjä. Rakenne on luokiteltavissa *tomtning-jäännökseksi*, joskin varauksin, koska se erottuu heikosti.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 10.8.1995. Kohde on mainittu myös vuoden 1974 inventointiraportissa ("misstänkt stenkoja"). TYARKTIKA K2790950900.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Kansallispuiston maalla.

10. Brunskär, Bussö 1

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1032 10, x = 6658 52, y = 1532 60, p = 6670 74, i = 3198 39, tsijt = 50, h = 11.6 (vaaittu). Ulappavyöhykkeessä olevalla luodolla, suuntaan SSE työntyvässä niemessä. Näköalapaikka. Esteetön näkyvyys merelle kaikkiin ilmansuuntiin paitsi N ja NE. Hiukan kuperalla likimäärin vaakasuoralla kallionpinnalla. Kuvio 8. Kuva 9.

Kuvaus. Epämääräisen muotoinen, tasaleikkauksinen hautaraunio, jonka mitat ovat 7.9 (NW-SE), 3.3 ja 0.4 m. Enimmäkseen pyöristyneitä, mutta myös särmikkäitä kiviä ja lohkareita muutamassa kerroksessa kalliolla. Kivet ja lohkareet verrattain tasakokoisia (noin 5-60 kg). Keskiosan kiveyksessä harva kohta, jossa kallionpinta on näkyvissä. Ei havaittuja rakenteita. Lohkareita vierinyt kallionpintaa alas S- ja W-puolille.

Ikä. Maastokorkeutensa puolesta hautaraunio on oltava pronssikautta nuorempi. Sen maksimi-ikä on likimain sama kuin Glückertin (1976) ajoittama Litorina VII -rantapintavyöhyke, jonka ikä on 200 AD.

Löytöhistoria. Löydetty 16.5.1995 inventoinnin yhteydessä. TYARKTIKA K2790951000.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit. –

11. Brunskär, Bussö

Kaksi kiviunina

Sijainti. Karttalehti 1032 10, x = 6659 08, y = 1532 56, p = 6671 30, i = 3198 40, tsijt = 50. Kaksi kiviunina Bussön N-kärjessä, loivilla rantakallioilla. Kuvio 8. Kuva 10.

Kuvaus. Uuni 1 (eteläisempi, x = 6659 07, y = 1532 57). Tasaiselle, loivasti pohjoiseen kallistuvalla silokalliolle ladotun kiviunin jäännös. Suuret reunalohkareet, joista yksi selvästi lämpölaajenemisen rikkoma. Täytetty pienemmillä pyöristyneillä ja särmikkäillä kivillä ja lohkareilla. Pituus 3.8 m (N-S), leveys 2.8 m ja korkeus 0.5 m. h = 3.0 (vaaittu). Alkuperäisen rakenteen rekonstruoiminen vaikeaa ilman tutkimuksia. Näyttää jälkikäteen täytetyltä. Kiviä levinnyt kiveyksen ympärille kalliolle. Runsaat 10 m NW on kallionkolossa lohkarekasa. Maksimi-ikä 1600 ± 30, keskiveden tasoa vastaava ikä 1350 ± 50. Uuni 2 (pohjoisempi, x = 6659 09, y = 1532 55). Epätasaiselle kalliolle ladotun tulisijan jäännös. Suuret reunustavat lohkareet ovat lämpölaajenemisen rikkomia. Täytetty pienillä särmikkäillä kivillä, rapautumismorolla ja maalla, joukossa mm. rakkolevää ja sinisimpukoita. Pituus 2.9 m (W-E), leveys 2.1 m, korkeus 0.5 m. h = 1.8 (vaaittu). Suuaukko kaakkoon. Alkuperäisen rakenteen rekonstruoiminen vaikeaa ilman tutkimuksia. Näyttää jälkikäteen täytetyltä. Maksimi-ikä 1860 ± 10, keskiveden tasoa vastaava ikä 1610 ± 30.

Löytöhistoria. Löydetty 16.5.1995 inventoinnin yhteydessä. TYARKTIKA K2790951100.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II. Kansallispuiston maalla.

12. Österskär, Pattonskär (Patronskär)

Kaksi *tomtning*-jäännöstä

Sijainti. Karttalehti 1032 01, x = 6653 22, y = 1509 17, p = 6667 58, i = 3174 54, tsijt = 50. Puuton ulkoluoto, jossa useita madaltuvia juuri ja juuri veneenmentäviä NW-SE-suuntaisia lahtia. Kuvio 12. Kuva 11.

Kuvaus.

Tomtning-jäännös 1. x = 6653 20, y = 1509 14, p = 6667 56, i = 3174 51, tsijt = 50, h = 2.7 (vaaattu). Pystysuoraan kallionseinämään liittyvä *tomtning*-jäännös. Kallionseinämä, jonka korkeus on 1.7-1.9 m, muodostaa suunnilleen suorakulmaisen rakenteen NW- ja SE-seinämät. NE- ja SE-seinäminä on lohka-reista koottu kylmämuuri, jonka korkeus on 1.2-1.5 m ja jossa on kulkuaukko keskellä. Muurien pituudet ovat 1.9 ja 2.0 m. Muurissa on pyöristyneitä ja särmikkäitä lohka-reita noin 1 kg:sta useaan sataan kiloon. Sisätasanne noin 3.0 x 1.5 m². Se on turpeen ja sammaleen peitossa, alla tuntuu lohka-reita. Maksimi-ikä 1675 ± 25, keskiveden tasoa vastaava ikä 1420 ± 40.

Tomtning-jäännös 2. x = 6653 25, y = 1509 22, p = 6667 61, i = 3174 60, tsijt = 50, h = 1.4 (vaaattu). Pystysuoraan kallionseinämään liittyvä *tomtning*-jäännös. Kallionseinämä, jonka korkeus on 1.6-2.1 m, muodostaa rakenteen W-seinämän. E-seinämänä on kylmämuurattu lohka-revalli, jonka korkeus on 0.7-1.1 m sisäpuolelta mitattuna, pituus 3.3 m. Muurissa on särmikkäitä ja pyöristyneitä melko tasakokoisia lohka-reita (noin 10 kg:sta ainakin 200 kg:aan). Sisätasanne turpeen ja sammaleen peittämä, alla lohka-reita. W-seinämän sisäänpäin kallistuvassa osassa pinnan lämpölaajenemisesta johtuvaa rakoilua, mahdollisesti tulenpidon jälkiä. Melko resentti, maksimi-ikä noin 1950 (maksimi-ikään liittyvä vähintään 1.2 metrin korkeusero keskiveteen on tässä tapauksessa liian suuri, koska rakenne ei aivan ilmeisesti ole 1950-luvulta). Keskiveden tasoa vastaava ikä 1690 ± 25.

Haastattelu. Österskärin inventoinnin yhteydessä 14.7.1995 haastattelin österskäriläistä Karl Axénia, synt. 1909). Yhteenveto haastattelusta:

Karl Axén omisti Pattonskärin ennen sen myymistä kansallispuistolle. Hänen mukaansa Kökärin itäisistä kylistä olevat kalastajat ovat rakentaneet *tomtning*-jäännökset tilapäistä yöpymistä varten. Axén ei pystynyt tarkasti sanomaan, minkä ikäisiä jäännökset ovat. Aluksi hän puhui 1930-, 1940- ja 1950-luvuista, mutta sanoi myöhemmin, että jäännökset ovat ehdottomasti vanhempia, ainakin ajalta ennen sotia. – Alskärin S-päässä olevia lohka-rekehiä Axén ei tuntenut.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 20.5.1995. TYARKTIKA K2790951200.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit: –

13. Österskär, Alskär

Neljä lohka-rekehää, mahdollisesti *tomtning*-jäännöksiä

Sijainti. Karttalehti 1032 04, x = 6652 33, y = 1514 00, p = 6666 25, i = 3179 28, tsijt = 50. Neljä lohka-reista ladottua kehää Alskärin S-kärjessä louhikkoisessa S-rinteessä, rannassa. Rakenteet numeroitua seuraavassa etelästä pohjoiseen. Kuvio 15. Kuva 12.

Kuvaus.

Rakenne 1. x = 6652 31, y = 1514 00, h = 0.7 (vaaattu). Enimmäkseen pyöristyneitä lohka-reita. Sisämitat 2.5 x 0.7 m², pituusakseli NW-SE-suuntainen ja likimain rannansuuntainen. Muurin korkeus enimmillään 0.9 m. S-osassa monisatakiloinen siirtolohka-re. Sisäpinta epätasainen, lohka-reinen ja varpujen peitossa. Melko resentti.

Rakenne 2. $x = 6652\ 32$, $y = 1514\ 01$, $h = 1.1$ (vaaittu). Pyöristyneitä lohkareita. Sisämitat 2.2 (SW-NE) x 2.0 (NW-SE) m². Muurin korkeus 0.5-0.9 m. Säännöllisen soikean muotoinen. Sisäpinta tasainen, poronjäkälän peittämä. Pituusakseli likimain rannansuuntainen. Kehän kohdalla rantaviivan tuntu-massa on pieni kivikasa. Melko resentti.

Rakenne 3. $x = 6652\ 33$, $y = 1514\ 00$, $h = 2.0$ (vaaittu). Pyöristyneitä, muita kehiä suurempia ja tasako-koisempia lohkareita. U:n muotoinen kiveys, jonka pituus on epämääräinen, leveys 1.3 m ja korkeus ≤ 0.7 m. Sisäpinta on katajan peitossa. Pituusakseli likimain rannansuuntainen. Maksimi-ikä 1825, keski-veden tasoa vastaava ikä 1560 ± 30 .

Rakenne 4. $x = 6652\ 34$, $y = 1513\ 97$, $h = 1.4$ (vaaittu). Pyöristyneitä lohkareita. Kallio muodostaa SW-reunan. NW-osa on epämääräinen. Pituus noin 3 m (NW-SE), leveys 1.3 m (SW-NE). Pituusakseli rannansuuntainen. Muurin korkeus 0.4-0.7 m. SE- ja SW-seinämät selväpiirteiset, muutoin epämääräi-
sempi kuin muut kolme. SE-osan sisäpinta on tasainen ja kasvillisuuden peitossa, mutta NW-osa epätä-sainen. Maksimi-ikä noin 1950, keskiveden tasoa vastaava ikä 1690 ± 25 .

Rakenteet ovat epätyypillisiä ja muihin kohteisiin verrattuna meko resenttejä. Ne ovat todennäköisim-min *tomtning*-jäännöksiä. Toinen mahdollisuus on, että ne ovat linnustuskoijia, mutta takaseinän raken-taminen niihin on vähintäänkin harvinaista eikä sitäpaitsi olisi tarkoituksenmukaista.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 13.7.1995. TYARKTIKA K2790951300.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: III.

Aikaisemmat dokumentit: –

14. Österskär, Fårkobbarna

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1032 04, $x = 6650\ 37$, $y = 1516\ 98$, $p = 6664\ 03$, $i = 3182\ 07$, $tsijt = 50$, $h = 7.8$ (vaaittu). Suurimmaksi osaksi puuton, muutaman hehtaarin suuruinen luoto, jolla on kaksi toistakym-mentä metriä korkeaa huippua. *Tomtning*-jäännös sijaitsee läntisemmän laen NE-rinteessä olevan pysty-suoran kallionpinnan alla, kalliota reunustavassa rakkakivikossa. Kuvio 18. Kuva 13.

Kuvaus. Pystysuoran SW-NE-suuntaisen graniittipinnan kohdalta rakkakivikkoa on raivattu siten, että lohkareikkoon on muodostunut selvästi erottuva kuoppa. Kuopan muodon kätkee osittain katajapensas. Sisämitat ovat 2.0 x 1.7 m². Seinämän korkeus 0.5-0.7 m. Pystysuoran pinnan korkeus yli 2 m. Pohja-pinta kivien peitossa. Vaatimaton, mutta helposti erottuva rakenne. Itäisemmällä huipulla on kallioallas, joka kerää sadevettä – se selittää osaksi *tomtning*-jäännöksen sijainnin lähisaariin verrattuna pienellä luodolla. Maksimi-ikä AD 580 ± 110 , keskiveden tasoa vastaava ikä noin 330 ± 140 .

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 2.8.1995. TYARKTIKA K2790951400.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

15. Österskär, Kistskär (Kiskskär)

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1032 04, x = 6650 24, y = 1517 46, p = 6663 86, i = 3182 54, tsijt = 50, h = 7.5 (vaaittu). Saaren N-osassa, lähellä rantaa, kallionhuipun E-puolella. Kuivan varvikon peittämällä kallionpinnalla, jolla näyttää olevan suuria irtolohkareita. Näkyvyyttä ainoastaan pohjoiseen. Kuvio 18. Kuva 14.

Kuvaus. Pyöreä, leikkaukseltaan epämääräinen hautaraunio, jonka pituus on 9.1 m, leveys 8.8 m ja korkeus 0.7 m. Lähes pelkästään pyöristyneitä, poikkeuksellisen suurikokoisia (noin 1-300 kg) lohkareita. Reunat selväpiirteiset. Raunio koostuu kahdesta erittäin suuresta lohkareesta ja niitä ympäröivistä onkaloista, jotka ulottunevat kallioon asti. Pienemmät kivet ja lohkaaret ovat reunoilla, jotka ovat keskiosaa korkeammat. Näyttää siltä, että epätavallinen rakenne on syntynyt rauniota pengottaessa. Kaikki pinnat ovat kuitenkin jo jäkälöityneet. Raunio on ilmeisesti rakennettu suurten kiintolohkareiden päälle. Maksimi-ikä AD 650 ± 100, keskiveden tasoa vastaava ikä 400 ± 130.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 3.8.1995. Kohde on rekisteröity myös vuoden 1974 inventointiraportissa ("stenring"). TYARKTIKA K2790951500.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

16. Aspö, Stackskär

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 09, x = 6649 39, y = 1528 95, p = 6661 97, i = 3193 92, tsijt = 50, h ~ 10. Luodon huipun alapuolella, kaakkoon kallistuvassa kivikkoisessa kalliorinteessä, melko kaukana rannasta. Esteetön näkyvyys merelle suuntiin S, SE ja E. Kuvio 30. Kuva 15.

Kuvaus. Puolikaareen järjestetty matala muuri. Se koostuu pyöristyneitä lohkareista, jotka ovat samaa luokkaa tai hiukan suurempia kuin ympärillä oleva louhikko. Muuri on loiva ja matala, korkeus 0.2-0.5 m. Sisäläpimita N-S 2.4 m. Pohja tasainen, pinta kivien ja katajan peittämä. Alla olevan kivikon pinta kallistuu itään, mutta muurin pinta on vaakasuorassa, joten muuri on korkeimmillaan E-reunassa ja W-reunassa on melkein pelkkä kallio.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnin yhteydessä 13.8.1995. TYARKTIKA K2790951600.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit: –

17. Aspö, Långlandet

Linjakummelit

Sijainti. Karttalehti 1031 09, x = 6648 83, y = 1527 94, p = 6661 50, i = 3192 86, tsijt = 50, h ~ 5. Långlandetin saaren keskiosassa, E-rinteessä lähellä rantaa. Kuvio 30. Kuva 16.

Kuvaus. Kaksi kivirauniota rantakallion rinteessä.

Ylempi sijaitsee kuperalla vaakasuoralla kalliopinnalla. Se koostuu lähes pelkästään särmikkäistä kivistä ja lohkkareista. Pituus 2.6 m, leveys 2.2 m, korkeus 0.6 m. Hyvin säilynyt ja selväpiirteinen. Alempi sijaitsee kymmenkunnan metrin päässä koilliseen, rantaan kallistuvalla (10°-12° NE) silokalliolla. Siinä on enimmäkseen särmikkäitä lohkkareita. Pituus 1.6 m, leveys 1.3 m, korkeus 0.4 m. Hyvin säilynyt ja selväpiirteinen.

Kyseessä ovat todennäköisesti linjakummelit. Kivirauniot osoittavat Långlandetin ja Flakaskärin välisen pohjoisen salmen, Långlands sundin, läpi kulkevan linjan, jonka tosisuunta on lounaaseen 222°. Linjan avulla voi myös kiertää Flakaskärin N-puolella olevan matalikon ja sivuuttaa, tosin hyvin läheltä, matalikon Långlandetin ja Flakaskärin välissä, salmessa olevan pienen luodon SE-puolella. Purjehdittaessa linjaa perän puolella on linjassa Stackskärs harunin N-puolella oleva pikkuluoto (x = 6650 82, y = 1529 72). Alemman kummelin ja rannan välissä oleva lepikko estää tällä hetkellä linjan näkymisen mereltä käsin, mutta puut eivät ole iäkkäitä. Kivirauniot ovat todennäköisesti toimineet enemmänkin puisten tankojen jalustoina kuin varsinaisina tähtäysmerkkeinä. Ylempi kiviraunio näkyy koillisesta profiilissa taivasta vasten. Koska alempi kiviraunio on vain pari metriä alemmalla tasolla, siinä ollut tanko on varmaan näkynyt taivasta vasten.

Långlandet (entinen Murskär) ja Flakaskär muodostavat yhdessä vanhan luonnonsataman nimeltä *Myshamn* (Zilliacus 1994: 64-65). Myshamn on suojaisa kaikilla muilla paitsi suoraan pohjoisesta tai suoraan etelästä tulevilla tuulilla. Gustaf af Klintin merikartta vuodelta 1813 (Miekkavaara 1988: 67-70) oli ensimmäinen yksityiskohtainen esitys Saaristomeren väylistä ja merimerkeistä. Siihen on piirretty väylä Utön väylältä Myshamniin Långlands sundin läpi (kuvio 3).

Linjakummeleille voidaan osoittaa jonkinasteinen vastine ainakin S:t Olofin keskiaikaisesta satamasta Ruotsin Västerbottenin saaristosta (Enström 1984).

Löytöhistoria. Löysin kohteen sattumalta 18.9.1993. TYARKTIKA K2790951700.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I. Toistaiseksi harvinaislaatuinen jäännös. Kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit: –

Kuvio 3. Aspön Myshamn (nyk. Västra skärgården) Gustaf af Klintin merikartassa vuodelta 1813. Turun merenkulkumuseo.

18. Aspö, Flakaskär

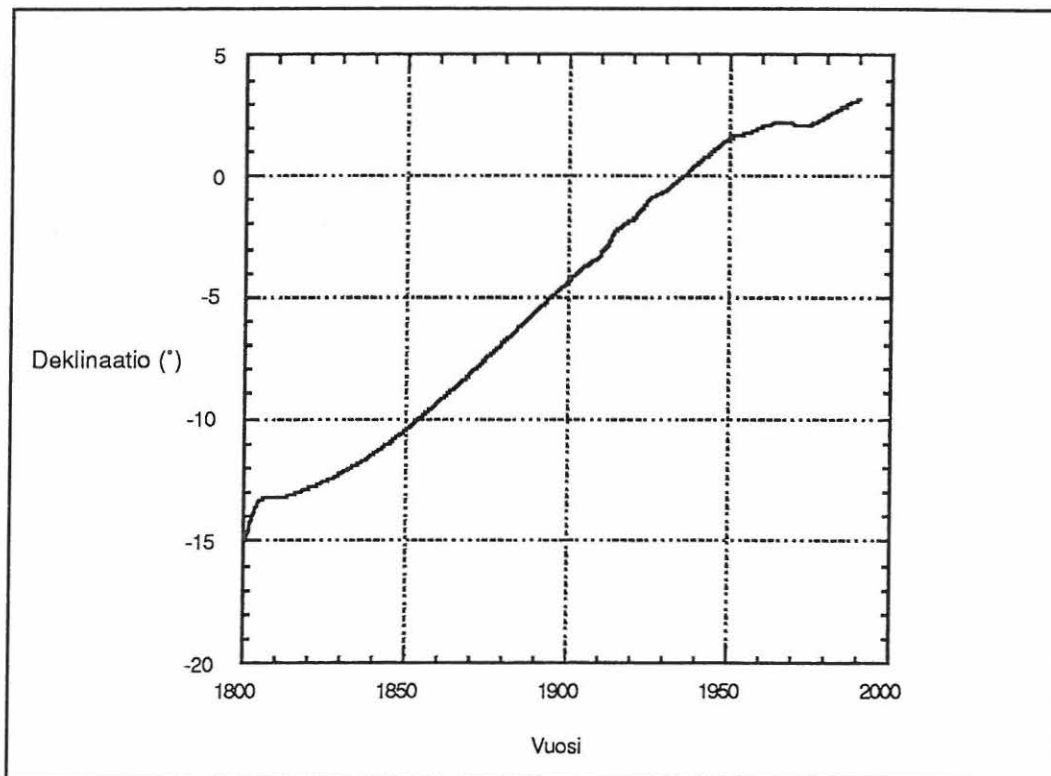
Kompassikiveys

Sijainti. Karttalehti 1031 09, x = 6648 76, y = 1528 21, p = 6661 41, i = 3193 12, tsijt = 50, h = 4.08 (vaahtu). Flakaskärin SE-rannalla, tasaisella loivasti mereen laskevalla rinteellä, lähellä rantaa. Kuvio 30. Kuva 17.

Kuvaus. Graniittipinta laskee etelään päin 2°-6°. Kiveyksessä on kahdeksan haaraa. Ne on ladottu noin 0.5-10 kg:n kivistä, joista on 3 särmikästä ja 19 enemmän tai vähemmän pyöristyneitä. Jos keskimmäistä kiveä ei lasketa mukaan, N-haarassa on 5 kiveä, NE-haarassa 2, E-haarassa 3, SE-haarassa 2, S-haarassa 1, SW-haarassa 3, W-haarassa 2 ja NW-haarassa 5 kiveä. N- ja NW-haarat ovat pisimmät ja rakenne epäsymmetrinen. On mahdollista, että muut haarat ovat alunperin olleet pidempiä. Mitat 1.64 m (N-S) ja 1.42 m (W-E). Jäkäläpeite normaali, paitsi E-haaran päässä olevassa kivessä, joka vaikuttaa ympärikkäänetyltä. Keskimmäisissä kivissä isoja *Rhizocarpon*-jäkäliä. Kivien alla on rapautumismoroa ja jäkälätön graniittipinta.

Noin 30 m kiveyksestä lounaaseen on kalliolla lohkaraita rivissä siten, että kyse voi olla toisen kompassikiveyksen jäännöksestä.

Iänmääritys. Jos oletetaan kompassikiveyksen tulleen rakennetuksi kompassin näyttämän suuntaiseksi, kuten Björköön kompassikiveyksen tapauksessa (Tuovinen 1988), Flakaskärin kiveyksen N-S-suunnan avulla voidaan määrittää kiveyksen latomisajankohta, koska magneettisen deklinaation eli erannon kehitystä voidaan seurata ajassa taaksepäin.

Kuvio 4. Geomagneettinen deklinaatio eli eranto Korppoon Flakaskärin seudulla 1800...1995. Käyräpisteet laskettu Ilmatieteen laitoksen FINNMAG 1.0.3 -ohjelmalla viiden vuoden välein.

Ilmatieteen laitoksen FINNMAG-ohjelmalla laskettuna Flakaskärin seudun deklinaatio oli dokumentitietokellä $D = +3.6^\circ$ ja vuotuinen muutos $+0.08^\circ$. Kiveyksen N-S-suunta on noin 2° vastapäivään marssikompassin neulasuunnasta, joten sen edustama deklinaatio on likimäärin $D = +1.5^\circ \pm 2^\circ$. Paikallisella deklinaatiolla oli tämä arvo viimeksi noin vuonna 1950. En kuitenkaan usko kiveyksellä olevan niin vähän ikää, joskin asia on vielä tarkistettava haastatteleamalla aikaisempia maanomistajia ja muita mahdollisia asiantuntijoita. Toinen mahdollisuus on, että kiveys on rakennettu silloin, kun deklinaatio oli $+1.5^\circ$ edellisen kerran ennen vuotta 1950. Magneetikentästä on tehty systemaattisia havaintoja Suomessa vuodesta 1800 eteenpäin (Nevanlinna & Sucksdorff 1976). Tuolloin Flakaskärin seudun deklinaatio oli $D = -15^\circ$ (kuvio 4), joten kompassikiveyksen on oltava merkittävästi vuotta 1800 vanhempi. Tarkkaa ikää ei siis voida määrittää, mutta Nevanlinnan ja Sucksdorffin kokoamista vuotta 1800 vanhemmista havainnoista (1976: 13) voinee varovasti arvioida, että Flakaskärin kompassikiveys on 1600-luvun puolivälistä tai vanhempi. Se on siis likimain samanikäinen kuin Björköns kompassi.

Maastokorkeuden antama maksimi-ikä 1380 ± 50 sopii kuvaan hyvin. Keskiveden tasoa vastaava ikä on 1120 ± 70 .

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnissa 14.8.1995. TYARKTIKA K2790951800.

Hoito. Ei tarpeen eikä suositeltavaa. Tuhoutuu helposti ja lopullisesti pienestäkin potkusta, joten esim. laiduntaminen voi olla riski. Tuhoutumisvaaran vuoksi kohdetta olisi paikallaan tutkia tarkemmin.

Rauhoitusluokkaehdotus: II. Kohteella on merkitystä ajoitusmenetelmien (geomagnetismi, jäkälämittaus, rapautumismittaus) käytännön kehittämisessä. Kansallispuiston maalla.

Aikaisemmat dokumentit: –

19. Aspö, Vidskär

Tomtning-jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 09, $x = 6643\ 96$, $y = 1526\ 24$, $p = 6656\ 80$, $i = 3190\ 73$, tsijt = 50, $h = 4.5$ (arvioitu klinometrisesti). Vidskärin E-rannan tuntumassa, sorarantaisen lahden pohjukassa. Kuvio 29. Kuva 18.

Kuvaus. Suorakaiteen muotoinen kivilatamus, joka koostuu melko tasakokoisista enimmäkseen pyörityneistä lohkarista. Sivujen sisämitat noin 3.0 (NW-SE) $\times$ 2.5 (SW-NE) m^2 . Rakenteen perustan muodostavat etenkin SE- ja NE-sivuilla suuret pyörityneet lohkarit kalliota vasten. Niiden päälle on kasattu pienempiä lohkarita siten, että korkeudeksi tulee $0.5-0.8$ m. NE-sivulla on 1.0 m:n levyinen mahdollinen oviaukko. Pohja vaakasuoraa silokalliota. Muuri näyttää hajonneen ja levinneen, erityisesti SW-, S- ja SE-suuntiin. Epätavallinen jäännös, todennäköisesti *tomtning*-jäännös tai kevyen rakennuksen perusta. Maksimi-ikä: 1200-luku.

Löytöhistoria. Löysin kohteen sattumalta 27.4.1993. Kohde mainittu myös vuoden 1974 inventointiaineistossa. TYARKTIKA K2790951900.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

20. Aspö, Västerö

Hautaraunio

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6649 00, y = 1533 59, p = 6661 16, i = 3198 51, tsijt = 50, h = 9.8 (vaaittu). Kyläsaaren W-osassa, Västerön korkeimpien kallioiden SW-puolella, kallioisessa maastossa, rinteiden alla. Tasaisella, melkein vaakasuoralla silokalliolla. Lähimaastossa pirunpeltokivikko. Näkyvyyttä suuntiin W ja SW. Kuvio 34. Kuva 19.

Kuvaus. Pyöreähkö, leikkaukseltaan epämääräinen pienikokoinen hautaraunio, jonka pituus on 3.4 m (W-E), leveys 3.0 m ja korkeus 0.4 m. Pienehköjä, melko tasakokoisia (0-20 kg), enimmäkseen pyörityneitä kiviä ja lohkkareita. Pinta epätasainen. S-reuna on suora ja selväpiirteinen, samoin osittain N-reuna. Eheä ja selväpiirteinen. Hautaraunio sijaitsee jokseenkin samalla tasolla kuin Glückertin (1976) ajoittama Litorina VII -rantapintavyöhyke (200 AD ¹⁴C uncal), joten haudan maksimi-ikä on noin AD 450.

Löytöhistoria. Löydetty inventoinnissa 15.8.1995. TYARKTIKA K2790952000.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: –

21. Björkö, Kappalbackan

Kappelin ja kirkkomuurin jäännökset

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6644 08, y = 1539 13, p = 6655 75, i = 3203 59, tsijt = 50, h = 4.3 (vaaittu). Sorainen loiva rinne Björkön E-rannalla, kylän S-puolella. Matalan kummun vaakasuoralla laella (kuvio 5). Kuvio 37. Kuva 20.

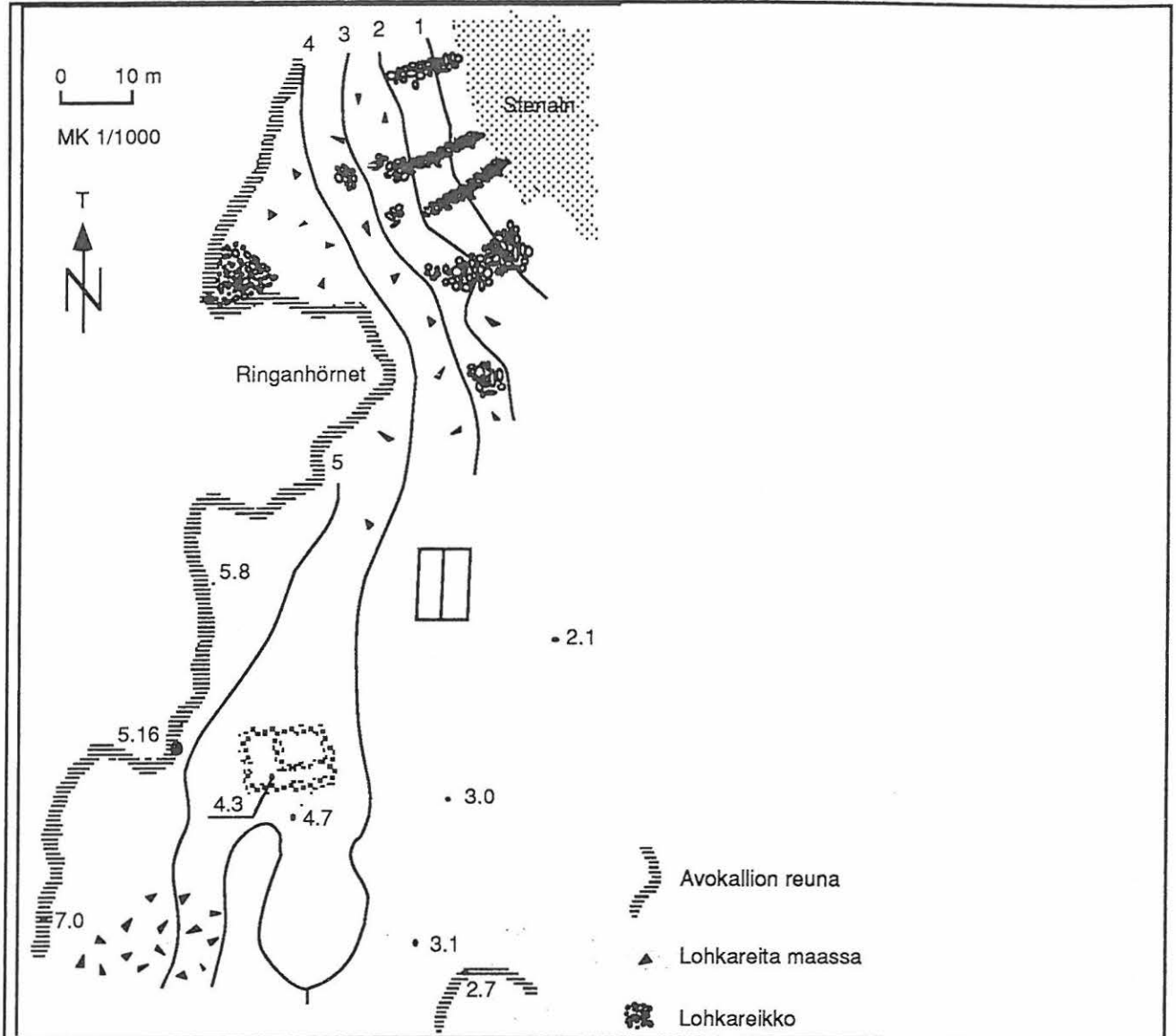
Kuvaus. Puolisuunnikkaan muotoinen, lähes pelkästään pyörityneistä, melko tasakokoisista lohkkareista ladottu kirkkomuuri, jonka sivut ovat W-E- ja N-S-suuntaiset. S-sivun pituus 13.6 m, W-sivun 9.1 m, N-sivun 11.8 m ja E-sivun 9.2 m ulkopuolelta mitattuina. Vastaavat sisämitat ovat: S-sivu 10.7 m, W-sivu 6.5 m, N-sivu 10.5 m, E-sivu 7.5 m. Muurin korkeus on noin 0.4-0.8 m. S-sivu on selvästi paksuinen ja korkein. Keskellä W-sivua on vajaan puolen metrin levyinen (kulku?)aukko. Kirkkomuurin NE-osassa on kappelin perusta, joka sivujen pituudet ovat 4.9 m (W) ja 6.0 m (S). Sivut muodostuvat matalasta, suureksi osaksi turpeen peittämästä muurista. Kappelin perustan sisäpuolella makaa osittain lahonnut hirsi, joka saattaa olla sekundaarinen. Näyttää siltä, että kappelin perustan E-osan lattiataso on korkeampi kuin W-osa.

Björkön kappelin perusta sitä ympäröivine kirkkomuureineen on tunnettu vanhastaan. Melkein kaikki sitä koskevat tiedot kirjallisuudessa viittaavat Fagerlundin pitäjänkertomukseen vuodelta 1878, jossa lähteitä ei kuitenkaan eritellä.

Kappeli mainitaan vuonna 1698, jolloin pitäjänpappi vieraili siellä kolme kertaa vuodessa. Hartauksiin osallistui myös naapurikylien väkeä, yhteensä 25 perhettä. Björkössä oli kappeli vuoteen 1846 asti, mutta se oli rappeutuneessa kunnossa jo vuonna 1804. Tällöin kappelin kassa lahjoitettiin Jurmon kappeliin ja kello Korppoon emäkirkkoon. Fagerlundin aikana kappelin seinät olivat vielä osittain jäljellä. (Fagerlund 1878; Gardberg 1921; Gardberg 1924; Dahlström 1938). Levlin (1980), joka ei myöskään eritele lähteitään, kertoo Björkön kappelin hautausmaalle haudatun ainakin vuoteen 1873 asti.

Värmlantilainen teologian opiskelija Magnus Petri Gyllenius, joka 1600-luvun puolivälissä opiskeli Turun akatemiassa, kertoo päiväkirjassaan keskeyttäneensä myrskyn takia matkansa ja menneensä suoja-satamaan Björköhön 15. elokuuta 1651, ”*och samma dagen var en almen Bönedagh, och iagh predikade thär*” (Hausen 1880: 166). Tämä sinänsä kiinnostava merkintä jättää avoimeksi sen, pidettiinkö saarna ulkona vai oliko Björkössä jo tuolloin kappeli.

Kuvio 5. Björköns kappeli ja veneenvetoalustat. Mitt. ja piirt. Tapani Tuovinen 6.9.1995.

Kappelin N-puolella on kallion törmä, joka on nimeltään *Ringanhörner*: papin lähestyessä polkua pitkin kappelia kellojen soitto aloitettiin, kun pappi oli Ringanhörmetin kohdalla (Fagerlund 1878; Dahlström 1938).

Kirkkomuurin sisäpuolen alin kohta on 4.3 m:n tasolla. Maksimi-ikäksi saadaan 1330 ± 55 ja keskiveden tasoa vastaavaksi iäksi 1080 ± 75 .

Löytöhistoria. Varhaisin maininta Fagerlundin (1878) pitäjän kuvauksessa. TYARKTIKA K2790952100.

Hoito. Katajan harvennus ja kasvun pitäminen aisoissa. Muureihin ei ole syytä kajota, ei varsinkaan "parannella" niitä. Kappelinjäännös sijaitsee Kasper Mattsonin pihamaalla.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Fagerlund 1878: 252-253; Gardberg 1921; Gardberg 1924: 39-40; Dahlström 1938; Levlin 1980; Edgren & Hiekkänen 1990; Tuovinen 1991.

22. Björkö, Stenaln

Veneenvetopaikka

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6644 16, y = 1539 15, p = 6655 83, i = 3203 62, tsijt = 50. Sorainen ja kivinen ranta ja rantaan laskeva rinne Björkön E-rannalla, kylän S-puolella. Kuvio 37. Kuva 21.

Kuvaus. Kolme rantaa vastaan kohtisuoraa kivi- ja lohkarejataa, joiden välissä on tasanteet veneiden maihinnostamista varten. Numeroitu etelästä pohjoiseen.

Jata 1. Pituus noin 15 m, leveys 0.5-1.8 m. Pyöristyneitä lohkareita. S-puolelle jää noin 4.5 m:n levyinen vähemmän kivinen ala, joka ulottuu jatan yläreunan korkeudelle eli noin 1.7 m:n tasolle N60. S-puolella kiviröykkiö.

Jata 2. Pituus 14.5 m, leveys 1.1-2.0 m. Levenee yläpäässä 3.5 m leveäksi kiviröykkiöksi. Jatojen 1 ja 2 väliin jää noin 7 m:n levyinen vähemmän kivinen ala, joka ulottuu vähintään jatan 2 yläreunan tasolle eli noin 2.5 metriin.

Jata 3. Epämääräinen. Pituus 8-10 m. Jatojen 2 ja 3 väliin jää noin 4.5 m:n levyinen vähemmän kivinen ala, joka ulottuu yli 2.0 m:n tasolle. Edelleen käytössä perämoottoriveneiden talvisäilytyspaikkana.

Fagerlund kertoo pitäjänkuvauksessaan (1878: 252-253) nähneensä kappelin alapuolella rannassa paikan, jossa kappeliin tulevat kyläläiset olivat vetäneet veneensä maihin. Kysymyksessä on melkoisella varmuudella sama paikka. Gardberginkin (1924: 40) mukaan kirkkovenet vedettiin maihin Ringanhörnetin alapuolella.

Haastattelu. Björkön inventoinnin yhteydessä 6.9.1995 haastattelin björköläistä Kasper Mattsonia. Yhteenveto haastattelusta:

Toista veneiden nostoon soveltuvaa paikkaa ei ole koko Björkössä, koska muualla rannat ovat jyrkkiä, kallioisia ja lohkareisia. Ranta on nimeltään Stenaln. Rannalle vedettiin vuosikymmeniä sitten isoveneenkin (storbåt) kokoisia veneitä maihin kevättervausta ym. huoltotöitä varten. Veneenvetopaikan yläpuolelle oli järjestetty vetotaljojen kiinnityspaikat.

Ikä. Klangin *et al.* (1991: 289-290) 1/3-sääntö lähtee oletuksesta, että tasoitettaessa veneen maihinnostopaikkaa suurin osa lohkareista raivattiin rantavedestä ja vain noin 1/3 vesilinjan yläpuolelta. Veneenvetopaikan käyttöaika ajoitetaan määrittämällä keskiveden korkeutta vastaava ikä korkeudelle, joka on 2/3 ylimmän ja alimman tason erotuksesta (taulu 1). Stenaln olisi tämän säännön mukaan ollut käytössä 1600- ja 1700-luvuilta alkaen. Tämä sopii yhteen sen kanssa, mitä kappelin käyttäjästä tiedetään.

Jata	Alin korkeus	Vastaava ikä	Ylin korkeus	Vastaava ikä	1/3-korkeus	1/3-ikä
1	-0.26	—	1.74	1620 ± 25	1.07	1765 ± 15
2	0.47	1892 ± 5	2.52	1455 ± 40	1.84	1600 ± 30
3	0.68	1847 ± 8	2.00	1565 ± 30	1.56	1660 ± 25

Taulu 1. Stenaln. Veneenvetoalustoja reunustavien kivijatojen vaaitut korkeudet N60 ja keskiveden korkeutta vastaavat iät.

Löytöhistoria. Varhaisin maininta Fagerlundin (1878) pitäjänkuvauksessa. TYARKTIKA K2790952200.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Fagerlund 1878: 252-253; Gardberg 1921; Gardberg 1924; Dahlström 1938; Tuovinen 1991.

23. Björkö, Korsängsbacken

Rakennuksen jäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6644 55, y = 1538 62, p = 6656 27, i = 3203 12, tsijt = 50, h ~ 3. Entisen pellon NW-reunassa Björkön sisäosassa. Kuvio 37.

Kuvaus. Tiheän kasvillisuuden peittämä rakennuksenpohja. Ainakin E-reuna suorakulmainen, ylärinteen puoleinen W-reuna epämääräinen. E-reunan pituus noin 5 m. Erikokoisia kiviä ja lohkareita. Rakennetta ei voinut tutkia lähemmin korkean kasvillisuuden takia. Harrastaja-arkeologit ovat löytäneet metallinilmaisimen avulla jostakin lähistöltä pienen pronssiesineen, rautaesineen ja rautanaulan. Käydessäni paikalla viime vuoden toukokuussa havaitsin peitettyjä lapiolla kaivettuja kuoppia myös rakennuksenpohjassa.

Löytöhistoria. Löysin kohteen sattumalta keväällä 1987. TYARKTIKA K2790952300.

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: –

24. Björkö, Byängstomten

Vanha kylätontti

Sijainti. Karttalehti 1032 12, x = 6644 45, y = 1538 70, p = 6656 16, i = 3203 19, tsijt = 50, h ~ 10. Byvikenin pohjukasta pohjoiseen työntyvän entisen pellon E-reunalla, loivassa kuivassa rinteessä, kallioiden antamassa tuulensuojassa. Kuvio 37.

Kuvaus. Kuiva katajaa kasvava notko kallioiden välissä. Paksu ruokamultakerros, sen alla ohut mineraalimaakerros kiviä ja soraa. Kaivetuista koekuopista ei tullut löytöjä.

Gardberg (1921) oli paikalla käydessään havainnut suorakaiteenmuotoisen muurin ja sen kaakkoiskulmassa pienemmän rakennuksenjäännöksen. Molempien muurien W-sivulla oli kulkuaukko. Hän tulkitsi rakenteet jäännöksiksi kappelista, joka olisi edeltänyt Björkön E-rannalla ollutta kappelia. Harrastaja-arkeologit ovat keväällä 1994 löytäneet metallinilmaisimen avulla paikalta rautanauvoja, hevosenkenkänauloja, niittejä, tunnistamattomia rautaesineitä, pronssiesineitä ja palanutta savea. Nämä havainnot yhdessä muodostavat jonkinasteisen evidenssin siitä, että paikka voidaan pitää jäännöksenä vanhemmasta asutuksesta tai ainakin rakennuksista. Gardbergin näkemät rakennuksenjäännökset ovat kuitenkin kokonaan peittyneet katajikon alle, eikä harrastaja-arkeologien löytämiä esineitä enää voi paikantaa alkuperäisiin paikkoihinsa ja löytöyhteyksiinsä.

Löytöhistoria. Varhaisin maininta Gardbergilla (1921). TYARKTIKA K2790952400.

Hoito. Katajan raivaus saattaisi tuoda esiin mahdolliset rakennuksenjäännökset paikalla.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit: Gardberg 1921.

25. Björkö, Vintrasnäs 1

Kompassikiveys

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6643 60, y = 1538 15, p = 6655 36, i = 3202 57, tsijt = 50, h = 11.1 (vaaittu). Lounaaseen työntyvässä niemessä tasaisella, jokseenkin vaakasuoralla, SE-NW-suuntaan uurteisella silokalliolla. Näkyvyyttä laajalti merelle kaakosta länteen. Kuvio 37. Kuva 22.

Kuvaus. 32-haarainen kompassikiveys on ladottu pienistä rantavoimien pyöristämistä kivistä (kuvio 6). N-S-haara (pituus 7.2 m) ja W-E-haara (pituus 6.8 m) erottuvat muista haaroista keskimäärin suurempien kivien takia. Haarat on ladottu enimmäkseen pienistä kivistä siten, että päätykivet ovat etenkin SW-sektorissa muita kiviä suuremmat. Suurin päätykivi on N-haaran päässä (noin 40 kg). Haarat ovat selvät ja hyvin säilyneet, mutta keskiosa on hajanainen.

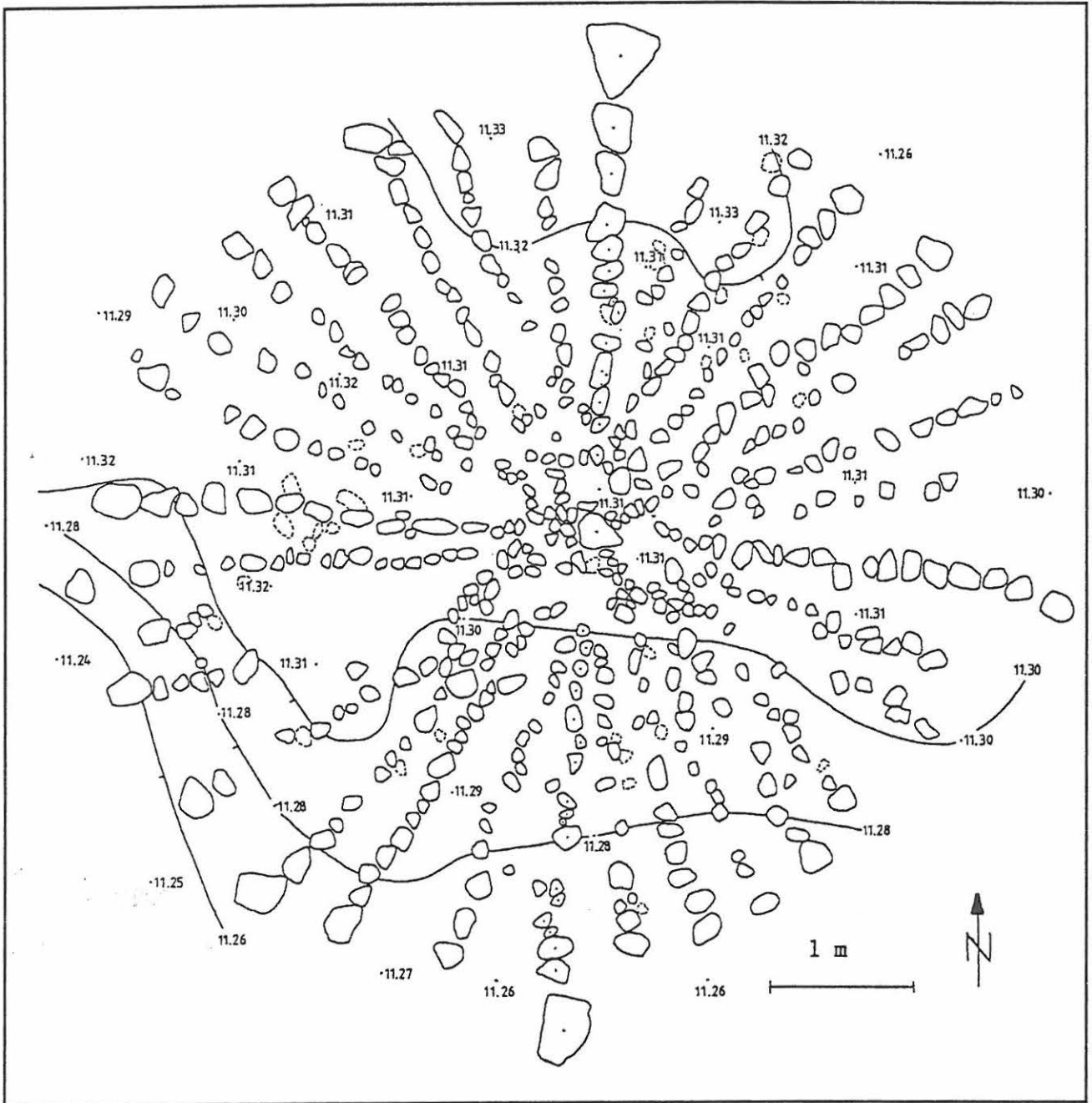
Iänmääritys. Jos oletetaan kompassikiveyksen tulleen rakennetuksi kompassin näyttämän suuntaiseksi, kiveyksen N-S-suunnan avulla voidaan määrittää kiveyksen latomisajankohta. Kiveyksen N-S-haaran suunta määritettiin auringosta tehtyjen havaintojen avulla vuonna 1987. Kiveyksen edustamaksi "dekli-naatioksi" saatiin $D = +4.1^\circ$, mikä merkitsee sitä, että kiveyksen on oltava tuntuvasti vuotta 1800 vanhempi, todennäköisesti 1600-luvun puolivälistä tai vanhempi (Tuovinen 1988). FINNMAGilla laskettuna Björkön seudun deklinaatio oli dokumentointihetkellä $D = +3.8^\circ$ ja vuotuinen muutos $+0.08^\circ$. Deklinationin muutos on ollut jokseenkin sama kuin Flakaskärissä 10 km idempänä (ks. kuvio 4). Björkön ja Flakaskärin kompassikiveykset näyttävät olevan suunnilleen samanikäiset.

Löytöhistoria. Varhaisin maininta Gardbergilla (1921). TYARKTIKA K2790952500.

Hoito. Ei tarpeen. Tuhoutuu helposti ja lopullisesti pienestäkin potkusta, joten esim. laiduntaminen voi olla riski.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Gardberg 1921; Dahlström 1938; Tuovinen 1988; Tuovinen 1991. Tark. raportti Tuovinen 1985 ja 1987 (Turun yliopisto). TYARKTIKA S2791870100. Valokuvat TYA neg. F 10327-10332, 15241, 15242, 15334, 15335, TYA D 146:1-2.

Kuvio 6. Kompassikiveys Björkön Vintrasnäsissä. Tähtitieteellinen pohjoissuunta, korkeudet MW87. Tuovinen 1988.

26. Björkö, Vintrasnäs 2 (Stenhuset)

Rakennusjäännös

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6643 67, y = 1538 16, p = 6655 43, i = 3202 58, tsijt = 50, h = 3.1 (vaaittu). Pienen lahden, Stenhusfladanin, S-rannalla, melko jyrkässä rantaan laskevassa N-rinteessä. Kuvio 37. Kuva 23.

Kuvaus. U:n muotoinen pyöristyneistä vaihtelevankokoisista kivistä ja lohkareista koottu muuri. Pitkät seinämät N-S-suuntaiset. S-osassa, yläpäässä, suuri siirtolohkare. W-seinämän S-osassa on kuorimuuri-mainen rakenne: seinämät on ladottu suurista lohkareista ja sisäpuoli täytetty pienemmällä kivillä ja lohkareilla. W-seinämän N-osassa ja E-seinämässä kuorirakenne on romahtanut. N-osa on epämääräinen, todennäköisesti romahtanut. Muuri on massiivinen: korkeus 0.4-0.8 m ja leveys 1.6-2.0 m. Ulkomitta on W-E-suunnassa 7.4 m ja N-S-suunnassa noin 6 m. Muurin sisäpuoli on tiheän katajan valtaama. N-osassa kasvaa pihlaja. Svante Dahlströmin julkaisemassa valokuvassa (Dahlström 1938) rakenne erottuu nykyistä selvemmin.

Rakenne on N-rinteessä, jonka kallistus on noin 20°. Alusta on kovin epäsoviva ainakin asuinrakennuksen paikaksi; kenties kyseessä onkin ollut varastorakennus. Jäännöksen paikallisesti tunnetulla nimellä *Stenhuset* johdoksineen on lähinnä kuvaileva sisältö, eikä se sinänsä osoita mitään rakenteen luonteesta tai iästä. Maksimi-ikä on 1590 ± 30, keskiveden tasoa vastaava ikä 1330 ± 50.

Löytöhistoria. Varhaisin maininta Gardbergilla (1921).

Hoito. Katajan raivaus rakenteen päältä ja ympäristöstä.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit: Gardberg 1921; Dahlström 1938. TYARKTIKA K2796942300.

27. Björkö, Vintrasnäs 3

Kivimuuri

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6643 67, y = 1538 26, p = 6655 42, i = 3202 68, tsijt = 50, h = 5.9 (vaaittu). Loivapiirteisessä kalliokkomaastossa olevassa vaakasuorassa notkossa, lähellä pienen suon reunaan. Kuvio 37. Kuva 24.

Kuvaus. Paikkaa peittää kanervanvarpu ja katajat. Maapeite on ohut. Varpujen alta erottuu suurista pyöristyneistä ja särmikkäistä lohkareista ladottu muurin suora NW-kulma. Muurin sivut ovat N-S- ja W-E-suuntaiset. N-S-suuntainen muuri on erotettavissa ainakin 6.0 m:n pituudelta, mutta varpujen alla on lohkareita siten, että muuri voi epäselvästi jatkua aina 11.3 m:n päähän itään NW-kulmasta. Tässä kohdassa on suurehko W-E-suuntainen lohkare. NW-kulmasta etelään päin muuri erottuu 9.5 m:n pituudelta. Tämä muuri on kevytrakenteisempi ja yksinkertaisempi kuin Stenhusetin muuri.

Harrastaja-arkeologit ovat löytäneet keväällä 1994 metallinilmäisimen avulla paikalta hevosenkengän.

Ikä. John Gardberg (1921) kuvasi Vintrasnäsissä olevan rakenteen, jossa oli suorakulmainen ympäröimä muuri ja jota hän piti tuhoutuneen kappelin jäännöksenä. Todennäköisesti kysymyksessä on sama rakenne, koska muita muurirakenteita ei Vintrasnäsistä löytynyt. Kyse ei voi olla Stenhusetista, koska Gardberg mainitsee sen erikseen nimeltä.

Muurin NW-kulman sisäpuolelta vaaittiin korkeudeksi 5.9 m. Alin korkeus on varmasti joitakin desimetrejä pienempi. Maksimi-ikä on AD 990 ± 80, keskiveden tasoa vastaava ikä 740 ± 100.

Hovdetin N-puolella olevan suon pinta on barometrisesti mitattuna 3 m muuria alempana. Suo rajautuu lähes vaakasuoran silokallion reunassa olevaan törmään, joka on 2 m muuria alempana. Keskiveden ollessa törmän korkeudella suon kohdalla on ollut itään, nykyiseen Sandvikeniin, avautuva matala lahti, jonka NW-rannalle, muurin tuntumaan, on ollut helppo rantautua. Vintrasnäsien niemen on silloin erotta-

nut Björköstä kapea kalliokannas, jonka W-puolella on ollut Stenhusfladan ja E-puolella itään avautuva lahti. Tämä tilanne on vallinnut maanpinnan ollessa 3-4 m nykyistä alempana 1200- ja 1300-luvuilla.

Löytöhistoria. Varhaisin maininta Gardbergillä (1921).

Hoito. Ei tarpeen.

Rauhoitusluokkaehdotus: I.

Aikaisemmat dokumentit. Gardberg 1921. TYARKTIKA K2796942300.

28. Björkö, Vintrasnäs 4

Labyrintti

Sijainti. Karttalehti 1031 12, x = 6643 53, y = 1538 21, p = 6655 29, i = 3202 62, tsijt = 50, h = 6.40. Vintrasnäsin niemessä Hovdetin kallionjyrkänteiden alapuolella. Kuvio 37. Kuva 25.

Kuvaus. Labyrintin jäännös kaakkoa kohti 6°-9° kallistuvalla graniittipinnalla. Lähes yksinomaan pyörityneitä, melko tasakokoisia alle 10 kg:n kiviä on kalliolla soikealla alalla, jonka pituus on 9.3 m (N-S) ja leveys 7.5 m (W-E). Keskellä on muita suurempi kivi, samoin N-osassa. Kivet ovat normaalisti jäkälöityneitä ja niiden alla on rapautumismoroa. *Rhizocarponia* esiintyy etenkin W-reunan kivissä. Kivien välissä on runsaasti sammalta, jopa heinätuppaita. W-reunassa erottuu kaksi puolikaarimaista 0.3-0.7 m leveää käytävän osaa, jotka mahdollisesti liittyvät N-päässä toisiinsa mutkan välityksellä. Sisempi käytävä päättyy S-päässä poikkiesteeseen. Muilta osin kivet ovat sekaisin eivätkä muodosta muuta kuin satunnaisia rakenteita. Rakenne on kuitenkin selvärajainen. Labyrintti on todennäköisesti autenttinen. Pohjakaavan rekonstruoiminen on mahdotonta.

Maksimi-ikä AD 890 ± 90, keskiveden tasoa vastaava ikä 630 ± 110.

Löytöhistoria. Löysin kohteen sattumalta vuonna 1985. Kohde mainittu myös vuoden 1974 inventointiaineistossa.

Hoito. Ei tarpeen. Mahdollisia tulevia tutkimuksia varten vaaittiin korkeuskiintopiste kallion laelle kymmenkunta metriä labyrintista länteen, h = 8.29 ± 0.02 N60.

Rauhoitusluokkaehdotus: II.

Aikaisemmat dokumentit. Gardberg 1921. TYARKTIKA K2796942200.

29. Utö, Fyren 1

Kallioon hakattuja merkkejä

Sijainti. Karttalehti 1031 07, x = 6629 89, y = 1520 90, p = 6643 34, i = 3184 13, tsijt = 50, h ~ 15. Utön pääsaaren huipulla majakan E-seinän vieressä. Kuvio 27. Kuva 26.

Kuvaus. Syvälle hakattuja osittain selvästi tulkittavia merkkejä koilliseen kaltevalla tasaisella pinnalla kiviseinän vieressä. Ryhmän pituus 1.48 m ja leveys 0.59 m. Tulkinta:

P.G. Bro <kaksi epäselvää merkkiä>
1814

Ensimmäisen ryhmän kaksi viimeistä merkkiä ovat kiviseinää kunnostettaessa valuneen rappauksen ja maalin peitossa. Todennäköisesti merkit kuitenkin tarkoittavat P.G. Broddin nimeä. Luotsimajuri Gustav Broddin johdolla rakennettiin Utön nykyinen majakka vuonna 1814 aikaisemman majakan tuhouttua Suomen sodassa (Öhman 1993: 26).

Löytöhistoria. Varhaisin maininta L.W. Fagerlundilla (1878: 38).
Hoito. Ei tarpeen.
Rauhoitusluokkaehdotus: II.
Aikaisemmat dokumentit: Fagerlund 1878.

30. Utö, Fyren 2

Kallioon hakattuja merkkejä

Sijainti. Karttalehti 1031 07, x = 6629 90, y = 1520 93, p = 6643 26, i = 3184 16, tsijt = 50, h ~ 10. Utön pääsaarella satamasta majakalle nousevan polun varressa. Kuvio 27. Kuva 27.

Kuvaus. Loivasti pohjoiseen kaltevalla silokalliolla. Hiukan huonosti luettavia merkkejä merkkejä rosoisella pinnalla. Merkit on hakattu syvälle, mutta ne ovat silti epäselviä. Ryhmän pituus 95 cm ja leveys 62 cm. Tulkinta: ylinnä kruunu, sitten

1753

ja koukkumainen kuvio. Merkit liittyvät majakan rakentamiseen, koska 1753 on majakan valmistamisvuosi.

Löytöhistoria. Merkit on kuvattu Martin Öhmanin Utö-monografiassa (1993: 21).
Hoito. Ei tarpeen.
Rauhoitusluokkaehdotus: II.
Aikaisemmat dokumentit: Öhman 1993.

31. Utö

Kallioon hakattuja merkkejä

Sijainti. Karttalehti 1031 07, x = 6629 88, y = 1521 21, p = 6643 21, i = 3184 43, tsijt = 50, h ~ 5. Kuvio 27. Kuva 28.

Kuvaus. Syvälle hakattuja melko selvästi luettavia merkkejä länteen kallistuvalla silokalliolla aivan Utön kirkon vieressä. Ryhmän pituus 57 cm ja leveys 14 cm. Viimeinen merkki yhtyy kalliossa olevaan halkeamaan. Tulkinta:

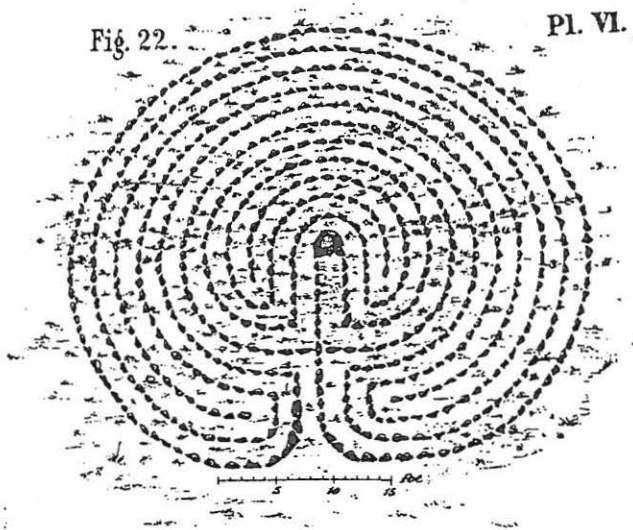
HÖTID

Lähimetrien alueella on myös muita paljon huonommin luettavia merkkejä.

Löytöhistoria. Utöläinen Solveig Kovanen näytti minulle paikan 12.8.1995.
Hoito. Ei tarpeen.
Rauhoitusluokkaehdotus: II.
Aikaisemmat dokumentit: –

32. Utö

Kuvio 7. L.W. Fagerlundin piirtämä eksteriööri Utön labyrintistä vuodelta 1878.

Labyrintti (tuhoutunut)

Sijainti. Karttalehti 1031 07, x = 6629 98, y = 1520 73, p = 6643 36, i = 3183 96, tsijt = 500. Tiedot Utön labyrintin sijainnista ovat hiukan ristiriitaiset. Marja Kopola sai luotsi Gillis Lindströmiltä tiedon, että labyrintti olisi sijainnut luotsiaseman NW-puolella olevassa notkossa (karttalehti 1031 07, x = 6629 98, y = 1520 73) (inv. raportti 1971, museovirasto). Puistonjohtaja Jouko Högmänderin mukaan labyrintti on sijainnut halkovajan kohdalla (karttalehti 1031 08, x = 6630 04, y = 1520 60), hieman edellisestä paikasta luoteeseen. Utössä upseerina toiminut Olof Ringwall puolestaan osoitti minulle kesällä 1983 labyrintin paikan majakan eteläpuolelta (karttalehti 1031 07, x = 6629 84, y = 1520 90). Kuvio 27.

Kuvaus. Sotilaat hajottivat labyrintin sodan aikana. Labyrintti oli ollut 22-käytäväinen ja Fagerlundin piirroksen mukaan sen suurin halkaisija on ollut noin 46 jalkaa eli 14 metriä (kuvio 7).

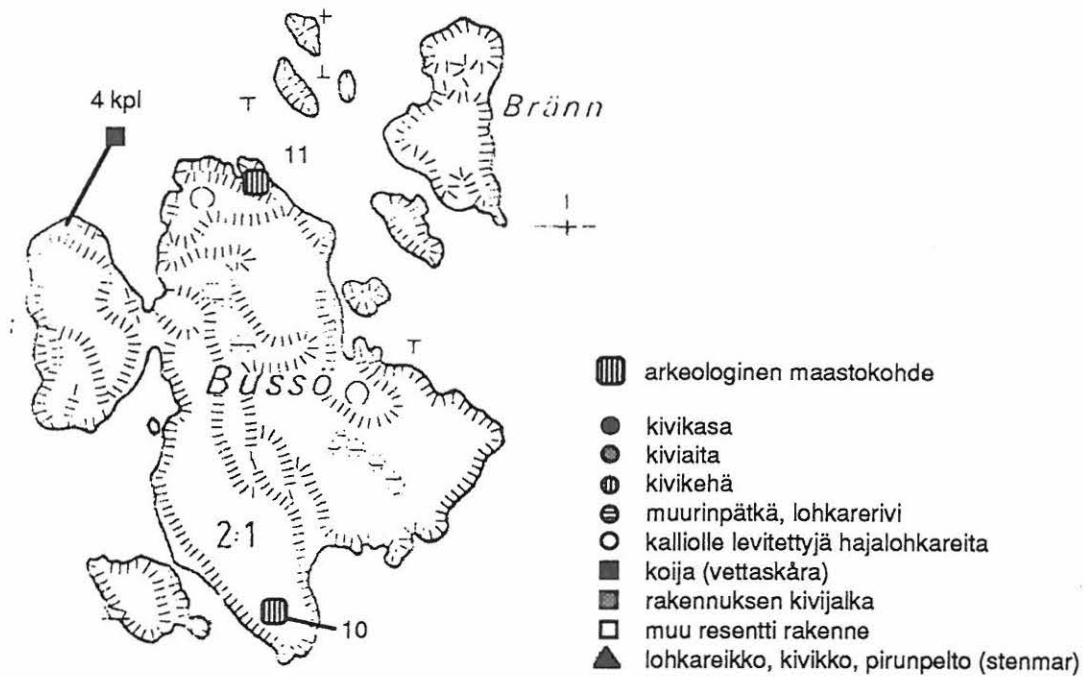
Löytöhistoria. Varhaisin maininta Fagerlundilla. TYARKTIKA S2793710001.

Rauhoitusluokkaehdotus: III.

Aikaisemmat dokumentit. Fagerlund 1878. Marja Kopola, inv.raportti 1971 (museovirasto).

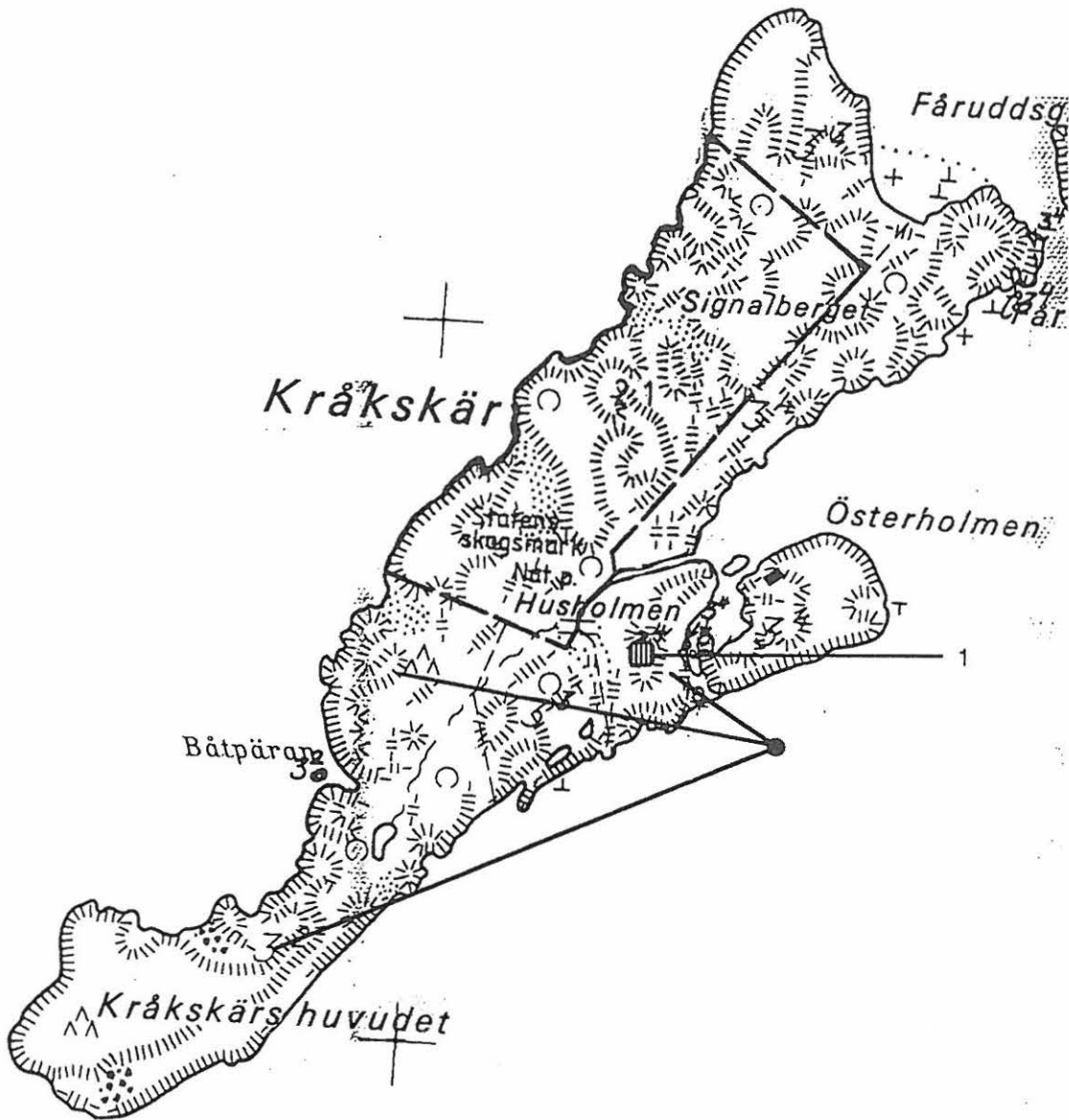
5. MUUT MAASTOKOhteET

Merkitsin maastossa peruskartalle resentit ja luonnonkohteet, jotka ulkonäkönsä puolesta muistuttavat tai voivat muistuttaa arkeologisia maastokohteita. Seuraavassa luetellaan nämä havainnot maastopäiväkirjan muodossa. Karttapohjana on peruskartta tai rekisterikartta 1:10000.

Kuvio 8. Brunskär, Bussö 15.-16.5. 1995

Karttalehti 1032 10. Arkeologiset maastokohteet: hautaraunio eteläisessä niemessä (kohde n:o 10) sekä N-rannalla kahden kiviunin jäännökset (11).

Kuvio 9. Kälö, Kråkskär 17.5.

Karttalehti 1032 05. Arkeologinen kohde: *tomtning*-jäännös Husholmenissa (1). Laaja-alaisia kivikkoja ja louhikkoja, joissa paikoin pieniä ihmisen rakentamia kivikasoja ja -kekoja. Per Larsson Bohm piti mahdollisesti krouvia Kråkskärissä 1600-luvun puolivälissä (Korpo genom tiderna: 236). Mitään siihen liittyvää en havainnut, vaikka on suullista tietoa krouvinjäännöksistä saarella. Ole Eklund havaitsi kasvitieteellisten tutkimustensa yhteydessä Kråkskärissä kalamajojen jäännöksiä (Eklund 1958, n:o 237), joita en myöskään havainnut maastossa. Lisätutkimukset ovat tarpeen.

Kuvio 10. Kälö, Mälön 19.5.

Karttalehti 1032 05. Korkeimmilla kallioilla kivikekoja sekä todennäköisesti resenti kivistä ladottu spiraali (18).

Kälö, Västerön 21.5.

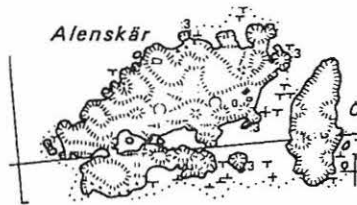
Arkeologinen kohde: hautaraunio (16). Kallionhuipun NE-puolella laaja-alaista pirunpeltolouhikkoa, jossa rakkakuoppia (17).

Kälö, Birsskär 10.-11.7.

Arkeologiset kohteet: ryhmä kiviraunioita (1-12). Lahden pohjukassa kivikasa, jonka rakenne muistuttaa hiukan kiviunnia (13).

Kälö, Bredskär 6.8.

Arkeologinen maastokohde: *tomtning*-jäänös (15). NW-rannalla tuhoutunut kummeli (?) tunnusmajakan vieressä (14).

Kuvio 11. Kälö, Alenskär 20.5.

Karttalehti 1032 04. Ei sanottavasti jälkiä iäkkäämmästä ihmistoiminnasta maastossa.

Kuvio 12. Österskär, Pattonskär (Patronskär) 20.5.

Karttalehti 1032 01. Arkeologinen maastokohde: kaksi *tomtning*-jäännöstä.

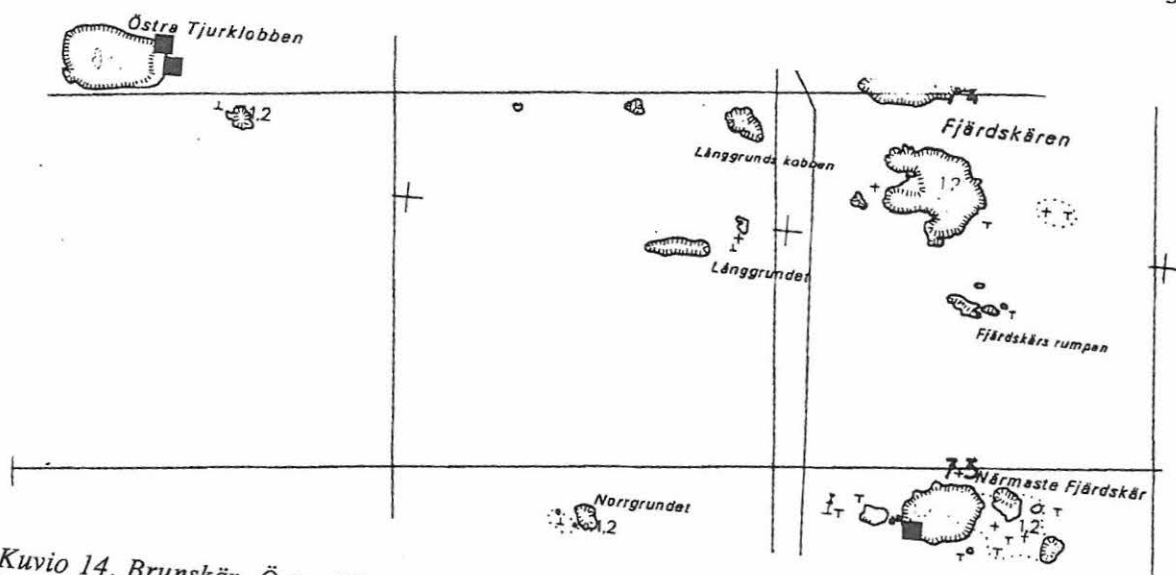

Kuvio 13. Gyltö, Gyltö galten 22.5.

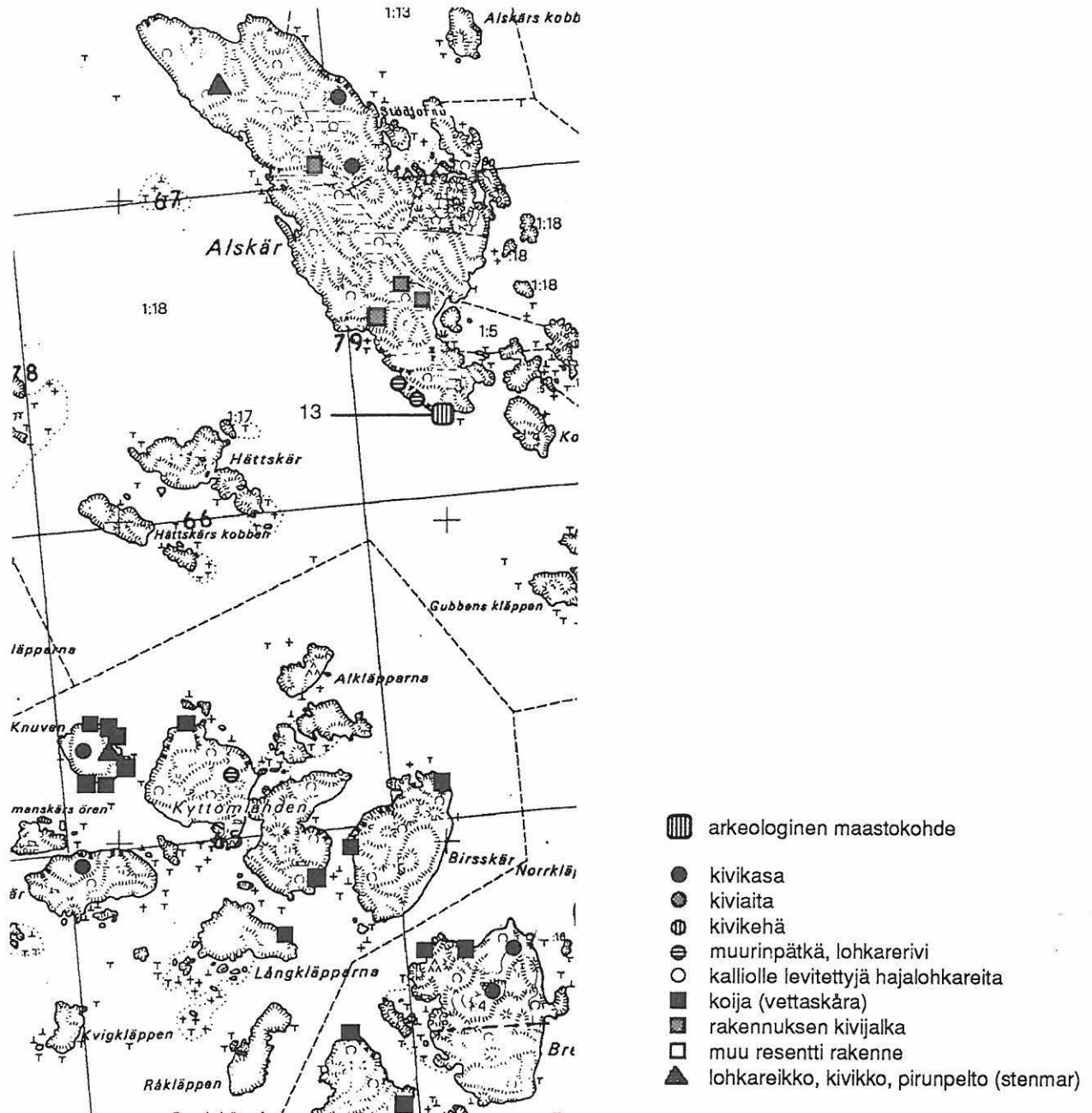
Karttalehti 1032 08. Laella olevaan pirunpeltoon kaiveltu kuoppia. Saaristomeren rannikkopatteristo Gyltössä ampuu Gyltö galteniin kovapanosammunnoissa kranaatteja, jotka ovat levittäneet maastoon runsaasti sepeliä ja pikkukiviä ja louhineet kuoppia kallioihin. Maastossa liikkuminen on vaarallista mahdollisten räjähtämättömien kranaattien vuoksi. Maihinnousukielto.

Brunskär, Stora Rönnskär 23.5.

Karttalehti 1032 07, x = 6655 00, y = 1528 50. Ei havaintoja.

Kuvio 14. Brunskär, Östra Tjurklobben 23.5.
 Brunskär, Närmaste Fjärdskär 23.5.
 Karttalehti 1032 08.

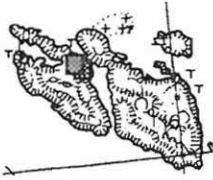

Kuvio 15. Österskär, Alskär 13.7.

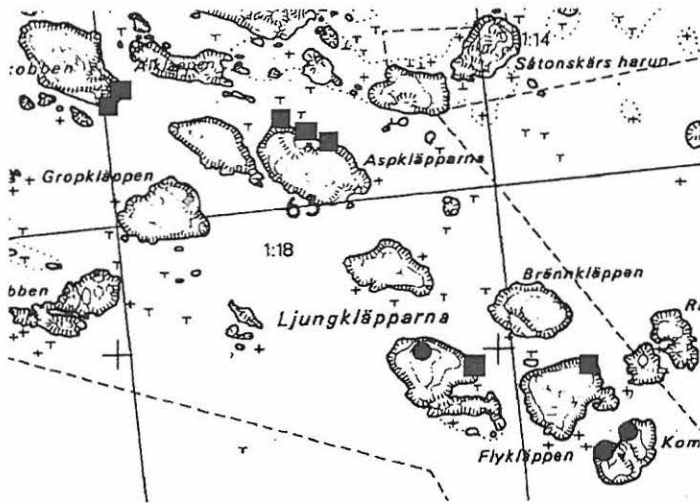
Karttalehti 1032 04. Arkeologiset kohteet: 4 *tomtning*-jäännöksen tyyppistä lohkarista ladottua kehää S-päässä (kohde n:o 13). Betonisia rakennuksen kivijalkoja, todennäköisesti puolustusvoimille kuuluneista rakennuksista. Tykkejä.

Österskär, Bredskär 14.7.

Österskär, Kyttomlanden – Birsskär – Långkläpparna – Dömmanskär – Knuven 15.7.

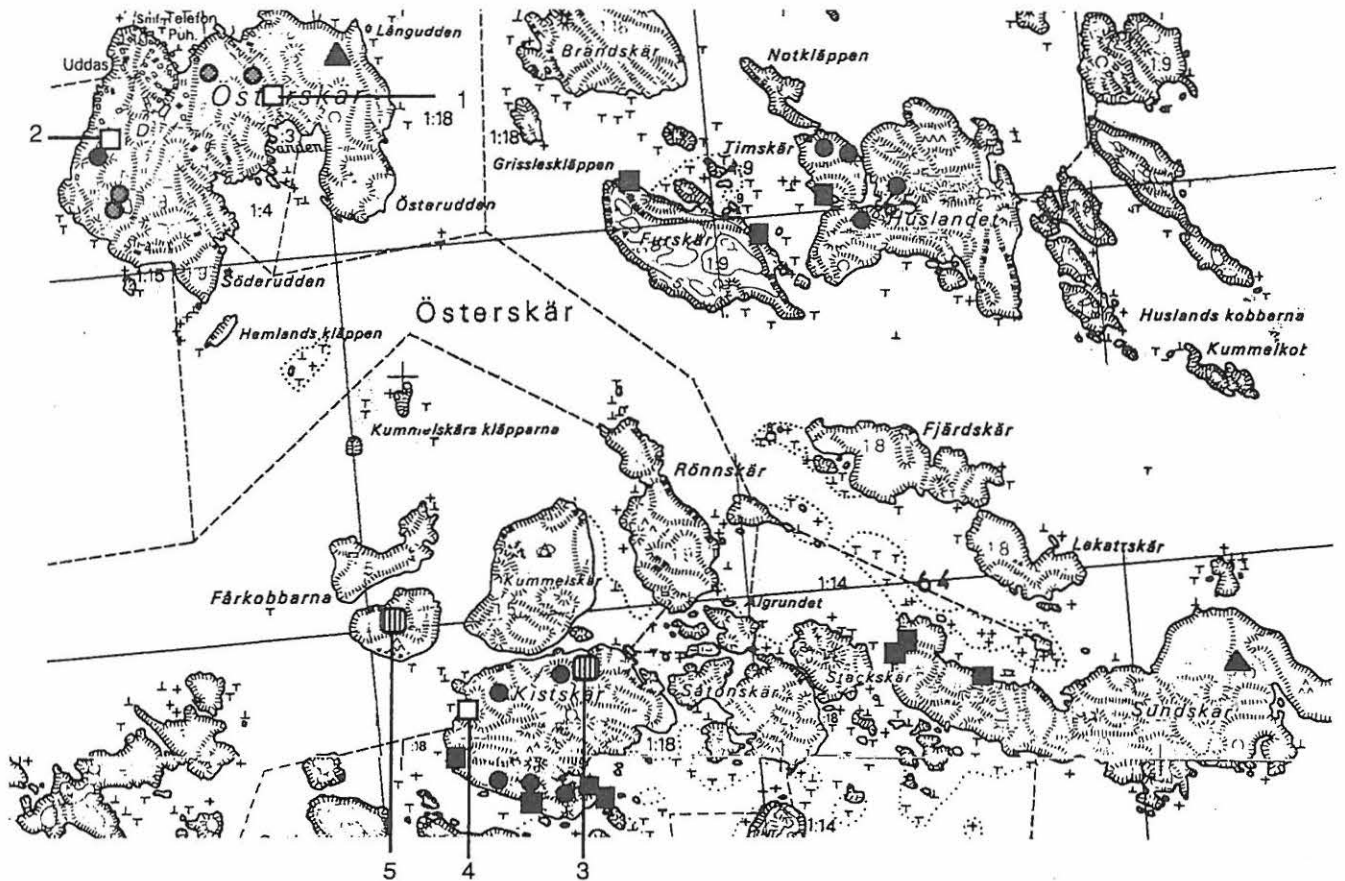

Kuvio 16. Österskär, Fladalandet 14.7.
Karttalehti 1032 04. Luonnonkivistä tehty kivijalka sekä romahtanut tulisijallinen hirsirakennus.

Kuvio 17. Österskär, Kompasskläppen (Kompuskläppen) – Flykläppen – Ljungkläpparna – Aspkläpparna – Getkobben 2.8.
Karttalehti 1031 06.

Kuvio 18. Österskär, Färkobbarna – Kistskär 3.8.

Karttalehdet 1032 04 ja 1031 06. Arkeologiset kohteet: *tomtning*-jäännös Färkobbenissa (5) ja hauta-
raunio Kistskäriissä (3). Kistskärin W-rannalla kahdeksan lohcaretta kalliolla säännöllisen ellipsin muo-
dossa (4). Kistskäriissä kivikasoja.

Österskär, Huslandet – Furuskär – Sundskär 4.8.

Huslandetissa kivikasoja.

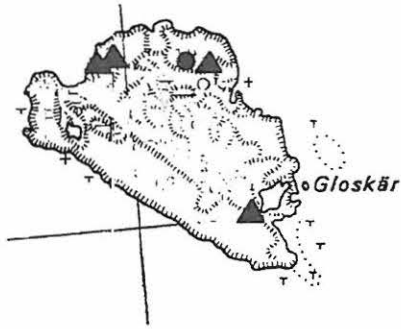
Österskär 5.8.

Lähellä Sandenin pohjukkaa on SE-NW-suuntaista notkoa seuraava kiviaita, joka karttaan merkityssä
kohdassa muodostaa jyrkän mutkan kallionseinämän kupeessa (1). Rakenne oli aikaisemmin rekisteröi-
ty *tomtning*-jäännökseksi (TYARKTIKA K2796941500), mutta tutkittuani paikkaa tarkemmin päädyin
poistamaan rakenteen arkeologisten maastokohteiden joukosta, koska se näyttää olevan osa kiviaitaa. W-
osassa pienikokoinen puolikaaren muotoinen kivimuuri kallion kupeessa (2) – tulisija?

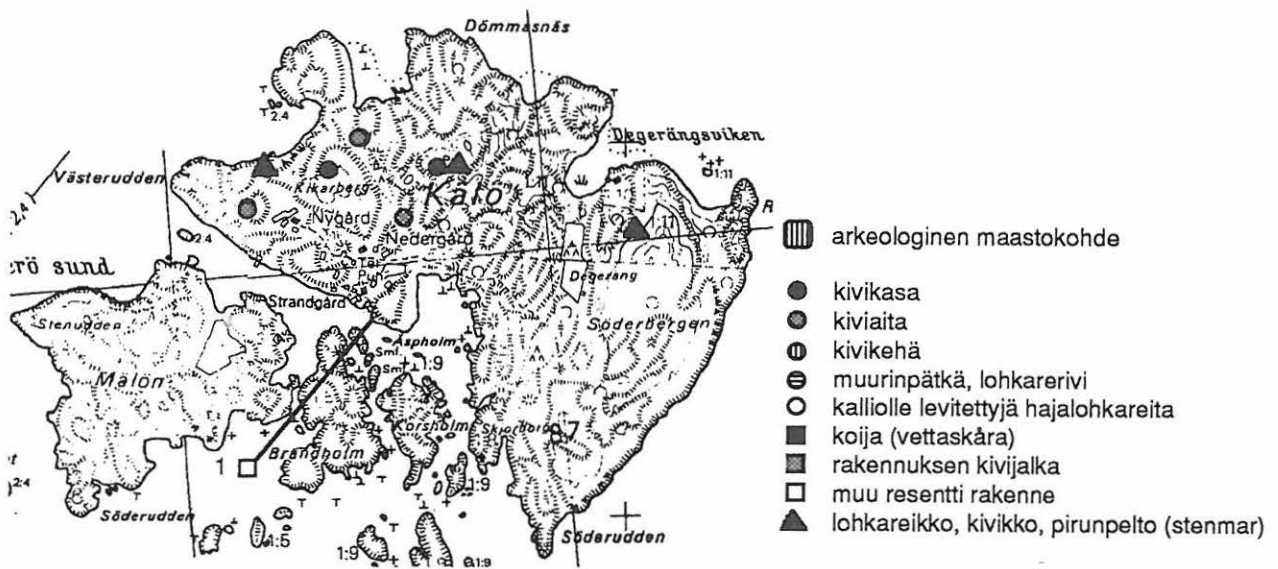
Kuvio 19. Österskär, Hamnskär 3.8.

Karttalehti 1031 06. Runsaasti kivikasoja.

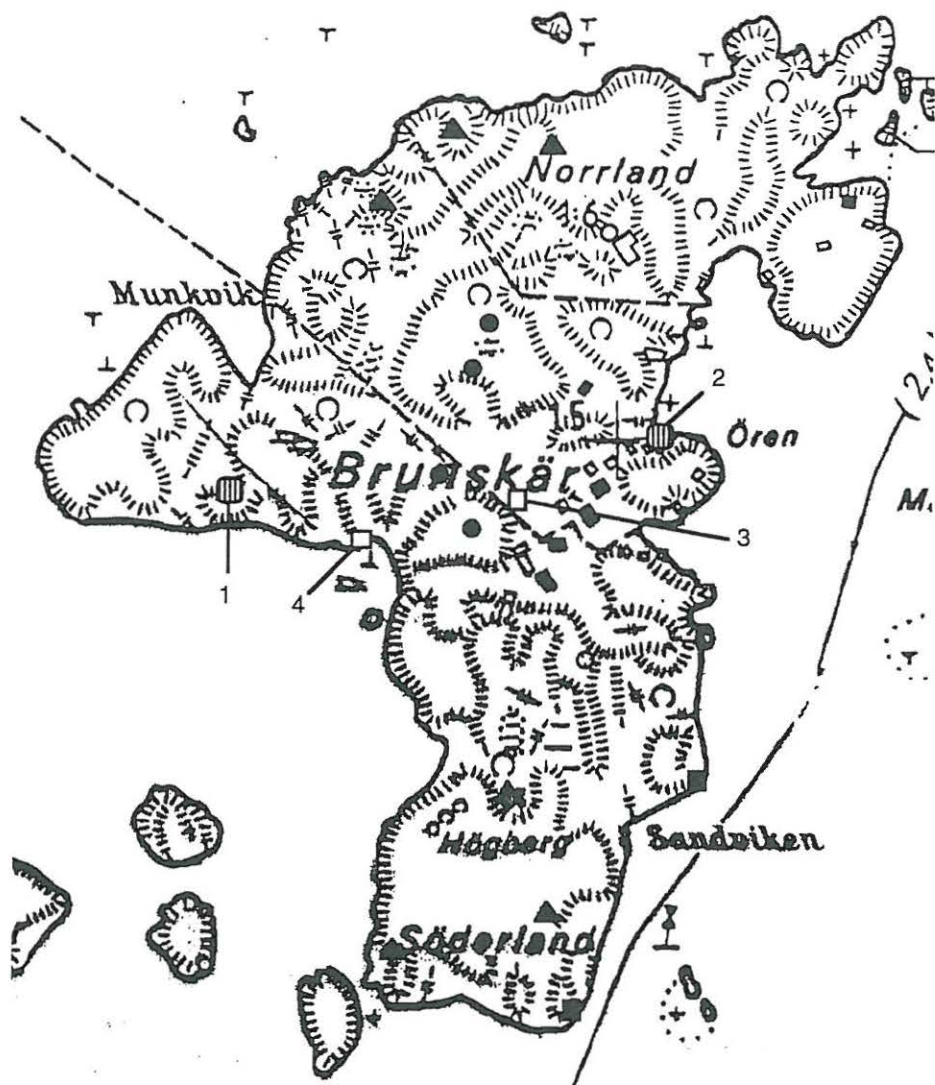
Kuvio 20. Kälö, Gloskär 6.8.

Karttalehdet 1032 04, 1032 05, 1032 07 ja 1032 08. Kivikkoja.

Kuvio 21. Kälö 7.8.

Karttalehdet 1032 05 ja 1032 08. Kivikasoja ja luonnonkivikkoja. Nästholmissa venäläisen merenmittausretkikunnan vedenkorkeusmerkki vuodelta 1874 (1).

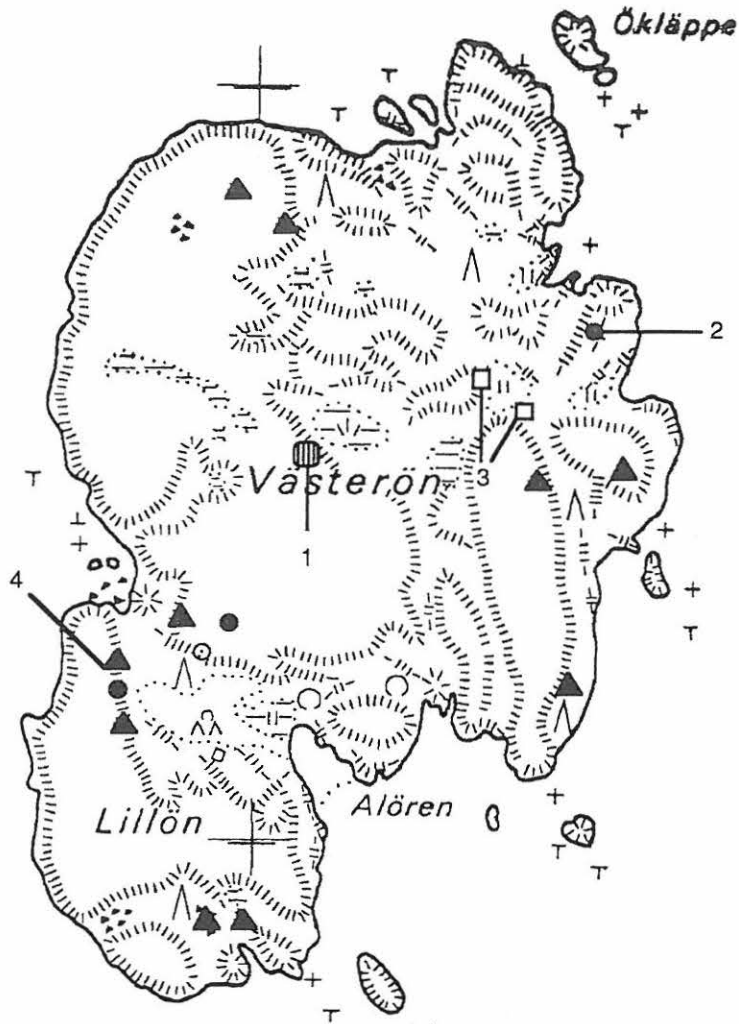

Kuvio 22. Brunskär 8.8.

Arkeologiset maastokohteet: rakennuksenjäännös Kyrknäsissä (1) ja kallioon hakattu merkkejä kyläsatamassa (2). Mahdollisesti kylän aikaisempien rakennusten jäännöksiä (*Tomtbackarna*, 3). Kuiville jääviä laitureita (4). Mahtava pirunpelto Högbergin N-puolella.

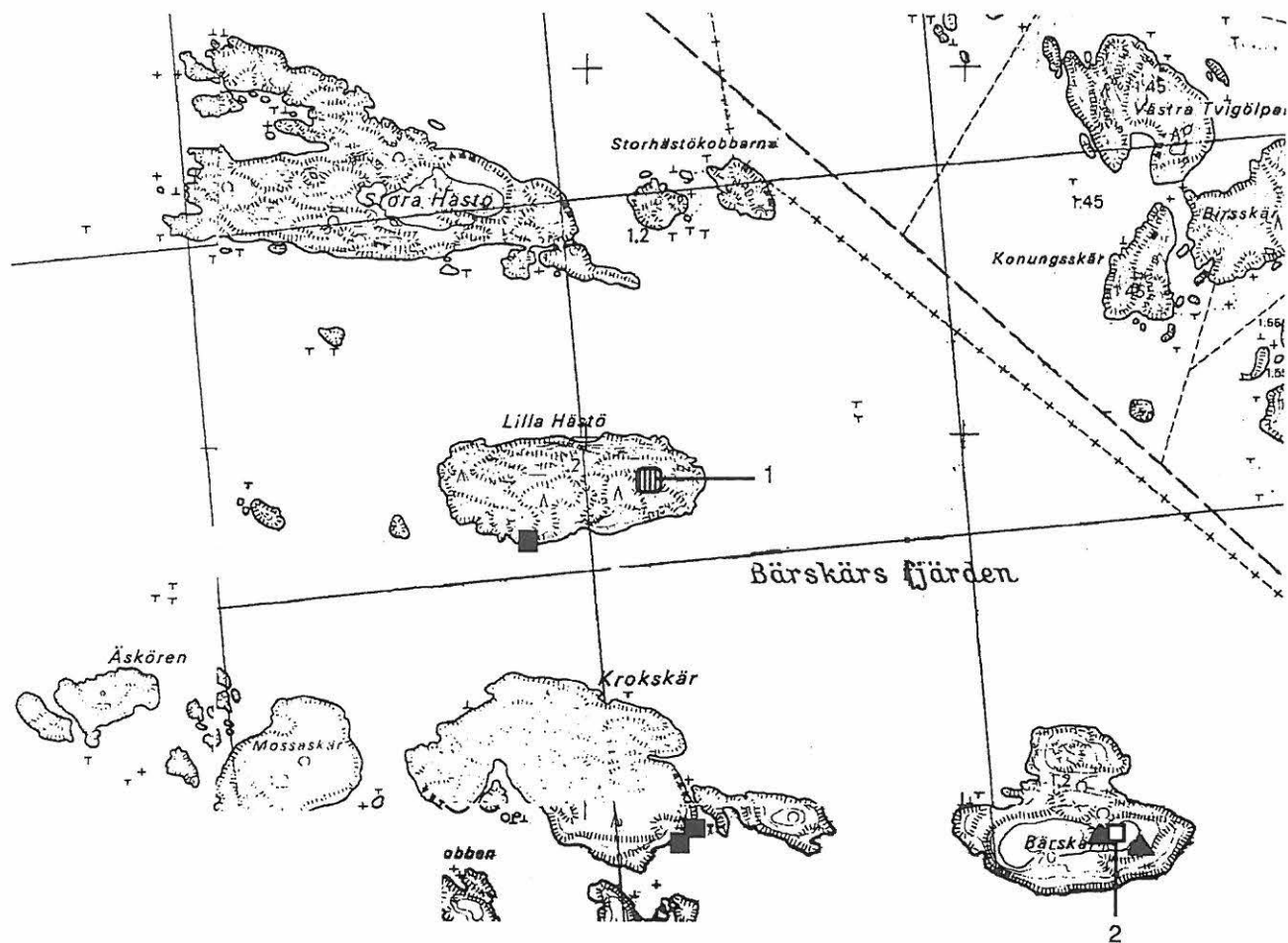

Kuvio 23. Brunskär, Besaskär 9.8.
Karttalehti 1032 07.

Kuvio 24. Brunskär, Västerön 9.-10.8.

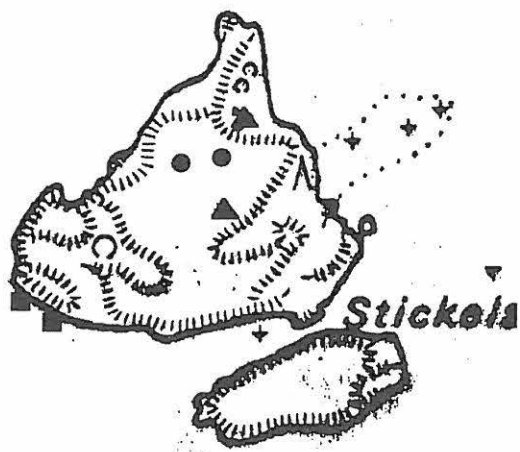
Karttalehti 1032 07. Arkeologinen maastokohde: *tomtning*-jäännös (1). Muurimainen rakenne (2) perunapellon NE-puolella, viljelyraunioita (3) perunamaan W- ja SE-puolilla. SW-osassa pallekivikko (4).

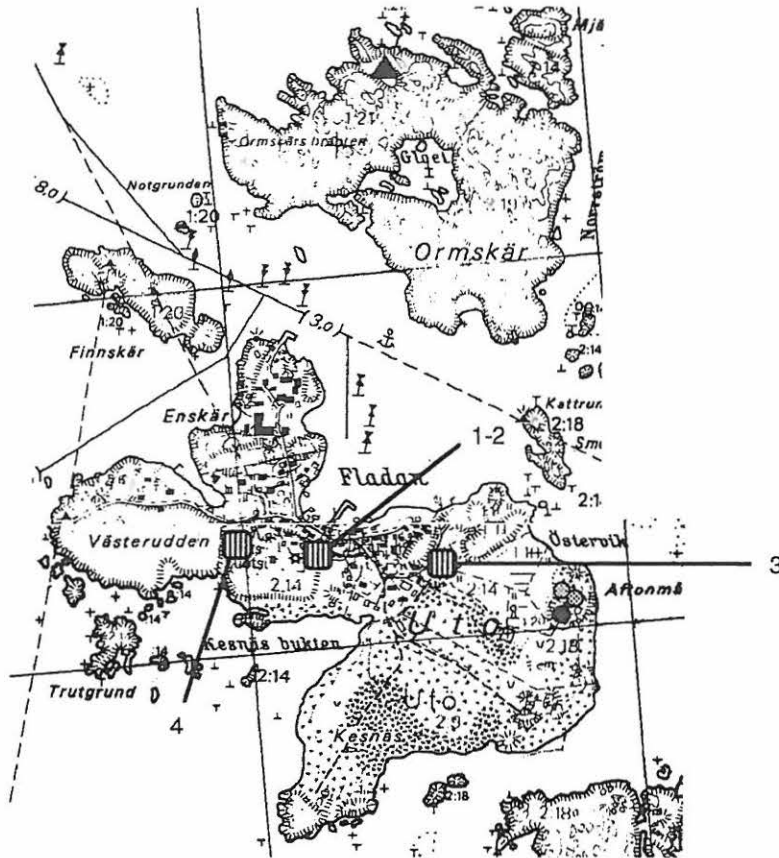
Kuvio 25. Brunskär, Krokskär 10.8.
Karttalehti 1032 10 ja 1032 11.

Brunskär, Bärskär 11.8.
Karttalehti 1032 10 ja 1032 11. Laella rakkakuoppia pirunpellossa (2).

Brunskär, Lilla Hästö – Stora Hästö 28.8. ja 15.8.
Arkeologinen maastokohde: kiviraunio Lilla Hästö'n E-päässä.

Kuvio 26. Brunskär, Stickselkären 11.8.
Karttalehti 1032 07.

Kuvio 27. Utö, Ormskär 12.8.

Puolustusvoimat on rakentanut kallioiden sisään sotilaallisia laitteita. Kallioilla on räjäytyksissä syntyneitä kiviröykkiöitä ja joka puolelle lentäneitä sirpaleita. Maihinnousukielto.

Utö 13.8.

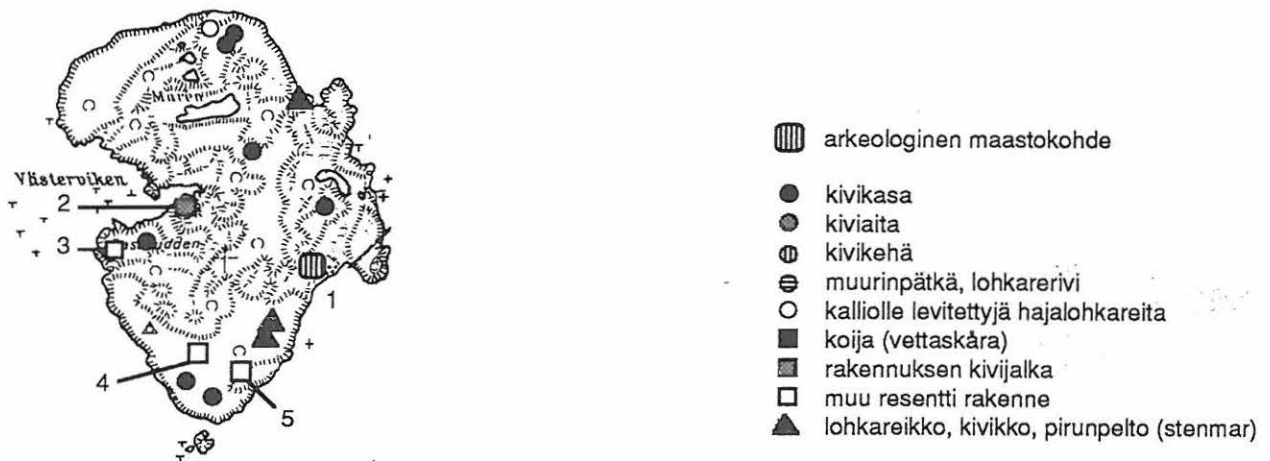
Arkeologiset maastokohteet: kolme ryhmää kallioon hakattuja merkkejä (1-3) sekä tuhoutunut labyrintti, jonka sijainnista on hiukan ristiriitaisia tietoja (4). Solveig Kovanen kertoi minulle, että majakan E-puolella ($x = 6629\ 88$, $y = 1520\ 95$) oli ollut kallioon hakattu aurinkokello, joka kuitenkin oli hävitetty räjäytettäessä tietä luotsiasemalle.

Magnus Petri Gyllenius mainitsee päiväkirjassaan 16. elokuuta 1651 Utön "Öörenissa", joka tarkoittaa Kesnäsiä, kalamajojen jäännöksiä: "...Strax thär vidg ligger Öören, att man kan som nogast gå thär emellan, för vatn, på hvilcken holma ähre otaligae mange stooore Steenhopar, fordom dagz tillhopalagde lijka som huuss, vthan tviffvel haffva the varit fiskiare bodar" (Hausen 1880: 167). Näitä rakenteita ei löydetty – ellei Gyllenius sitten tarkoittanut Aftonmålsuddenilla sijaitsevia hajanaisia kivikehiä ja -kasoja. Öhman katsoo Utö-monografiassaan Gylleniuksen erehtyneen luulemaan Kesnäsin lohkareista maastoa kalamajojen jäännöksiksi (Öhman 1993: 13).

Kuvio 28. Utö, Bokulla 12.8.

Karttalehti 1031 08. N-niemessä kalliolla suorakaiteen muotoinen kivijalka, jossa kivien päällä multaa (1). Saarella on kolme betonista rakennuksenpohjaa (2). Ne ovat Solveig Kovasen kertoman mukaan jäännöksiä Utön-Snökkubbin linjaloistonvartijoiden virka-asunnoista. Öhmanin mukaan rakennettiin vuonna 1897 vain yksi asuntorakennus Bokullaan (Öhman 1993: 31-32). Paikoitellen puolustusvoimien räjäytyksissä syntyneitä kivistä kiviröykkiöitä ja sirpaleita. Mäihinnousukielto.

Kuvio 29. Aspö, Vidskär 13.8.

Arkeologinen maastokohde: *tomtning*-jäännös (1). W-rannalla betoninen pienen rakennuksen kivijalka (2) ja bunkkeri (3). S-osassa korkealla kalliolla suurikokoinen pyramidimainen kummeli (4). SE-rannalla tulisija (5). Kivikasojia.

Kuvio 30. Aspö, Stackskär 13.8.

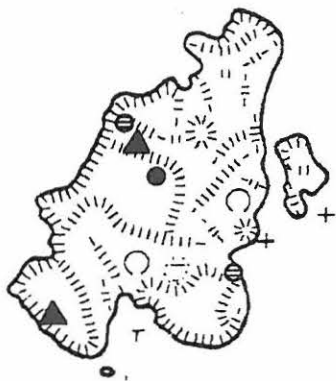
Karttalehti 1031 09. Arkeologinen maastokohde: *tomtning*-jännös (1).

Aspö, Långholmsundet 14.8.

Arkeologinen maastokohde: linjakummelit (3). Kivikasoja. Keskosassa hiukan lohcareista ladottua muurintapaista rakennetta.

Aspö, Flakaskär 14.8.

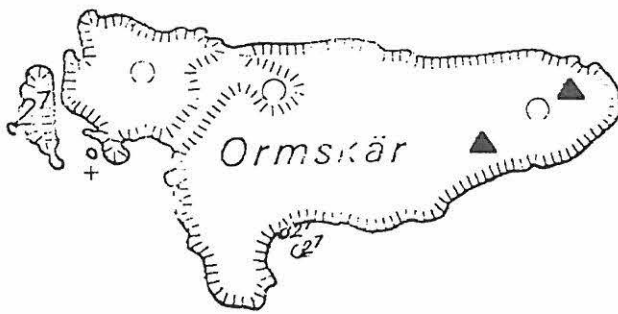
Arkeologinen maastokohde: kompassikiveys (2).

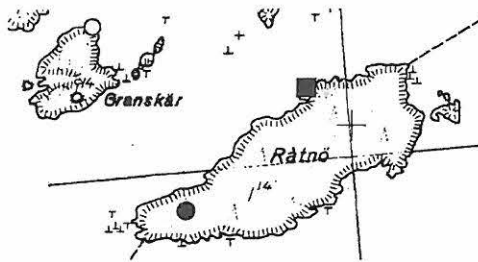
Kuvio 31. Brunskär, Vällingskär 14.8.

Karttalehti 1032 07. NW-rannan lähellä lohcareista ladottu muurintapainen puolikaaren muotoinen rakenne, joka kuitenkin ei vaikuta *tomtning*-jännökseltä.

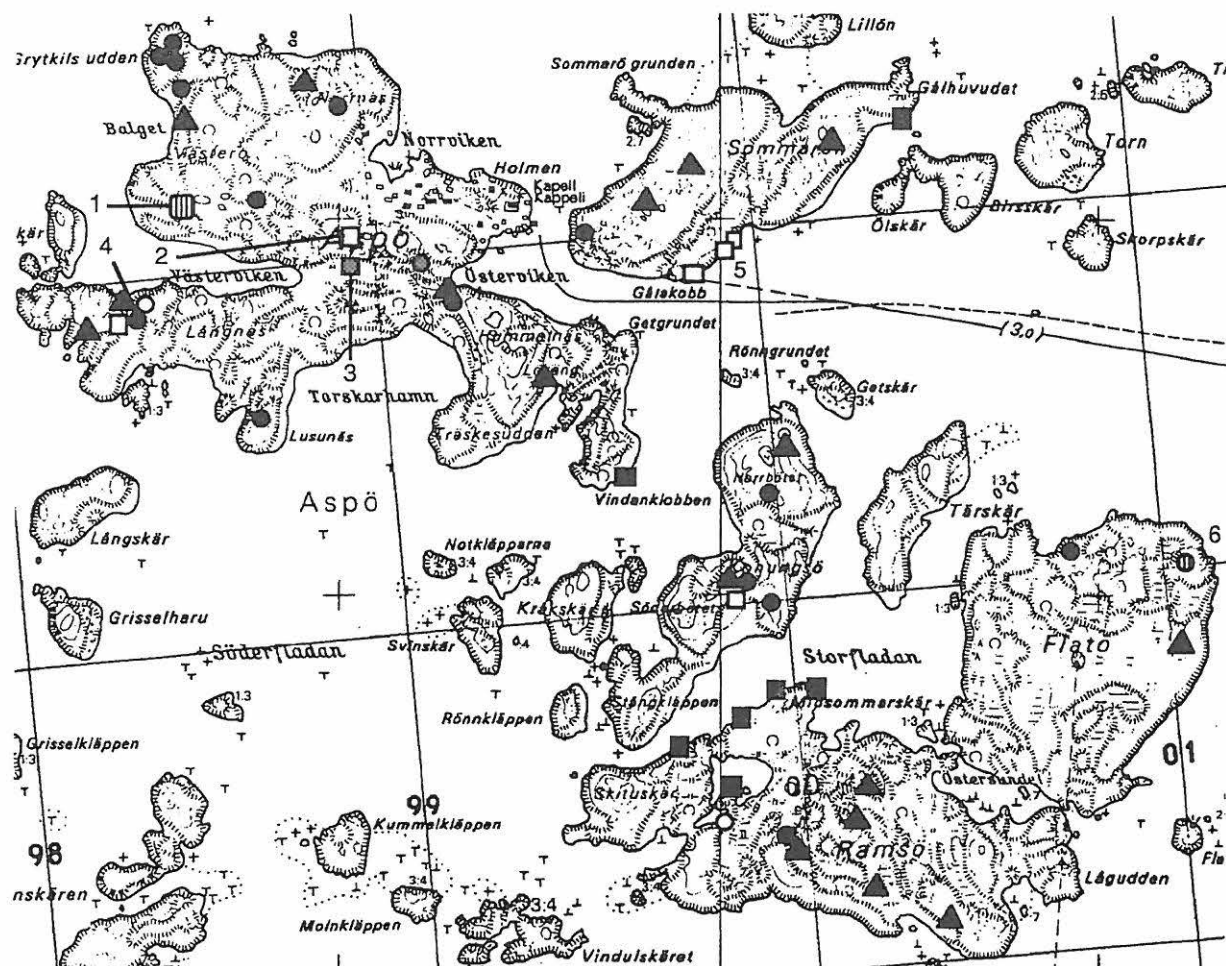

Kuvio 32. Aspö, Ormskär 14.8.
Karttalehti 1032 10.

Kuvio 33. Kalgarholm, Granskär 23.5.
Karttalehti 1032 11.

Kalgarholm, Rätnö 15.8.

Kuvia 34. Aspö 15.8. ja 23.8.

Karttalehti 1032 12. Arkeologinen maastokohte: hautaraunio Västerössä (1). Kivikasoja. Korkeimmalla huipulla kylän SW-puolella kallioon hakattuja merkkejä (2). Kallionpinnassa erottuu nimikirjaimia ja mm. vuosiluvut 1940 ja 1988. Ikänsä vuoksi merkkejä ei ole luokiteltu arkeologisiksi maastokohteiksi, mutta on mahdollista, että kasvillisuuden alta voi paljastua iäkkäämpiä merkkejä. Mahdollisesti on ainakin osaksi kysymys jatkosodan aikaisesta ilmavalvontapaikasta. Aluetta olisi tutkittava tarkemmin poistamalla kasvillisuutta ja tutkimalla kallionpintoja erilaisissa valaistuksissa. Luonnonkivinen rakennuksen kivijalka, tiilimuurin jäännökset (3). Långnäsissä pirunpelto, jossa rakkakuoppia ja kiviraunioita sekä pikkukivistä kalliolle ladottu teksti "ILMARINEN" (4).

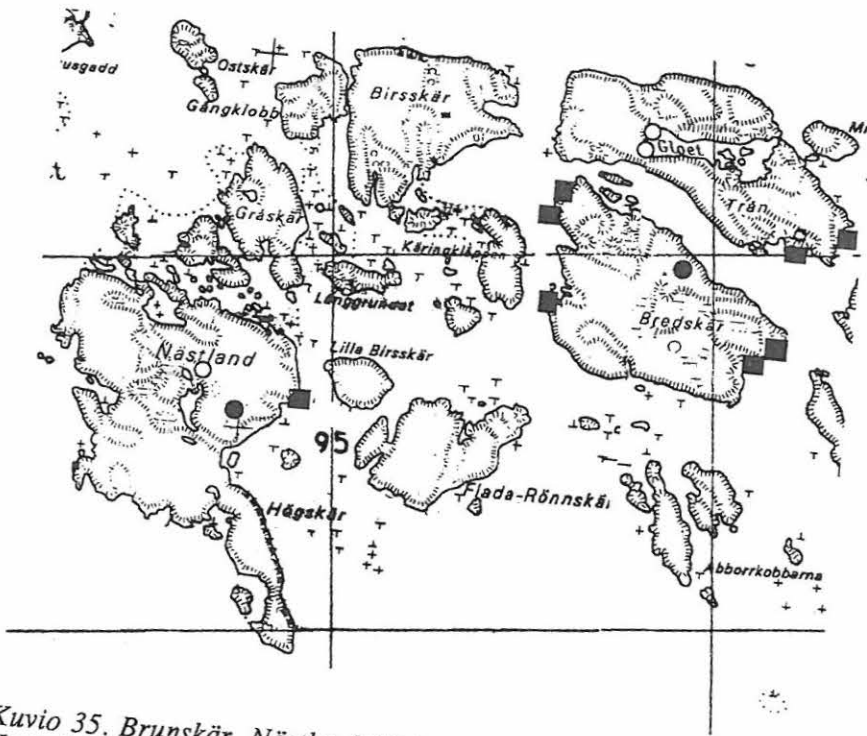
Aspö, Sommarön 23.8.

Sommarön SE-rannalla lujatekoisia betoniin valettuja kiinnitysrenkaita sekä teräslieriö (5), suullisten tietojen mukaan jatkosodan aikaisia saksalaisten sukellusveneverkkojen kiinnityskohtia. Vastapäätä Röngrundetissa myös kiinnitysrenkas.

Aspö, Ramsö 23.8.

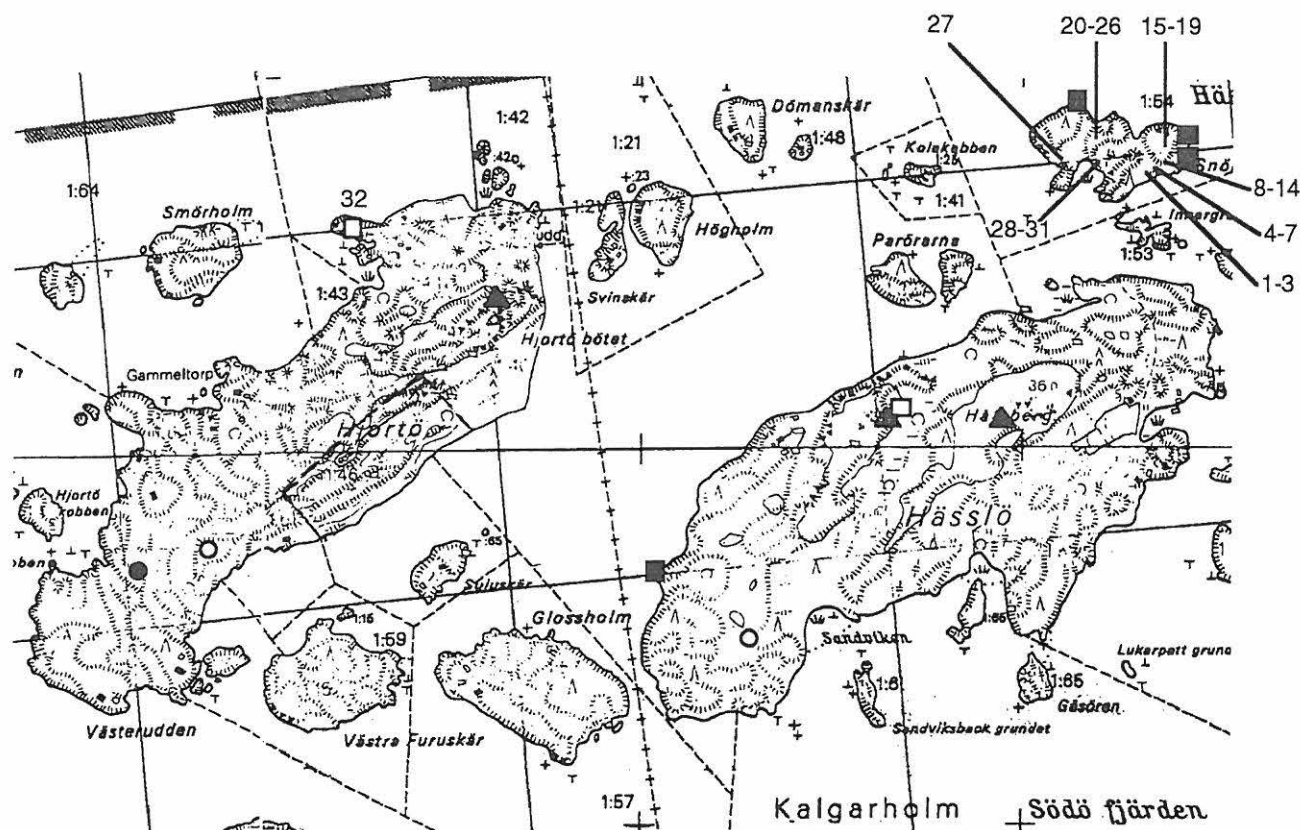
Aspö, Flatö 23.8.

Flatön NE-päässä epämääräinen kalliolle ladottu kivikehä (6), jota ei luokiteltu arkeologiseksi maastokohteeksi.

Kuvio 35. Brunskär, Nästland 25.8.
Karttalehti 1032 07.

Brunskär, Trån – Bredskär
Tutkittu v. 1993-1994

Kuvia 36. Kalgarholm, Snöbel 29.8.

Karttalehti 1032 11. Arkeologiset maastokohteet: 31 kiviunua (1-31).

Kalgarholm, Hjärtö 30.8. ja 15.5.

Karttalehdet 1032 08 ja 1032 11. Maastossa niukasti jälkiä ihmistoiminnasta. Lars Wilhelm Fagerlund kuvaili laivalatomuksen Hjärtön luoteisessa niemessä ($x = 6665\ 60$, $y = 1530\ 25$) (Fagerlund 1878: 291) (32). Sitä en enää löytänyt etsinnästä huolimatta. Paikalla vuonna 1971 käynyt Marja Kopolakaan ei löytänyt laivalatomusta (inv. raportti, museovirasto 1971, kohde n:o 8). Paikka on nurmettunut, katajaa kasvava lammaslaidun, jossa turpeen alla olevat lohkarieet erottuvat kohtalaisen hyvin. Laivalatomuksen pitäisi siten olla helposti löydettävissä ilman kasvillisuuden raivausta. Kuluneen runsaan sadan vuoden aikana laivalatomus on tietysti voinut tuhoutua tai sitten Fagerlund on ylitulkinnut jonkin nurmesta kohoavien lohkarieiden muodostaman satunnaisen kuvion. Mahtava pirunpelto Hjärtö bötetin N-rinteessä.

Kalgarholm, Hässlö 30.8.

Karttalehti 1032 11.

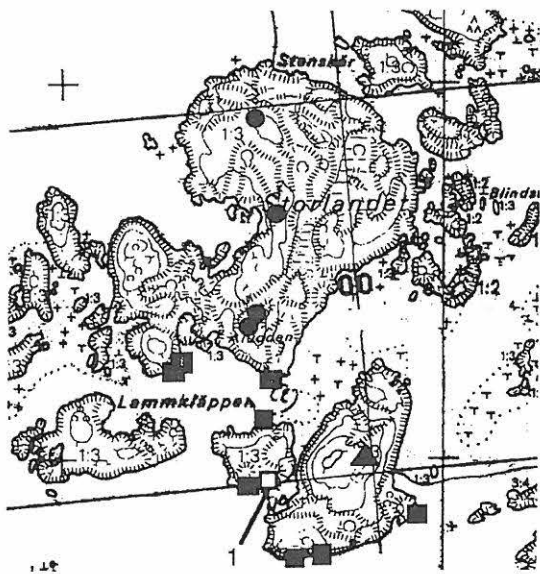

Kuvia 37. Björkö 5.-8.9.

Karttalehti 1032 12. Arkeologiset maastokohteet: kappelinjäännös Kappalbackanissa (1), veneenvetoalusta Stenaln (2), rakennuksenjäännös Korsängsbackenissa (3), lähellä peltoraunioita (9), kylätontti Korsängsbacken (4), kompassikiveys (5), rakennuksenjäännös Stenhuset (6), kivimuuri (7) ja labyrintti (8). Kumletin S-puolella jälkiä umpeenkasvaneesta viljelyksestä: peltoraunio ja kiviaitaa (10). Kappelin SE-puolella lohkarerivi terassimaisen muodostuman reunassa (11). Hovdetin kannaksella mahdollisesti pieni muurinpätkä (12). Krokanissa huviveneilijöiden pikkukivistä lomia tekstejä ja kuvia. Köpmanskläppenin rannassa rautaisia kiinnitysrenkaita (14). Kompassikiveyksen S-puolella kompassikiveyksestä tehty pienempi kopio (15).

Kuvio 38. Björkö, Västerlandet 8.9.
Karttalehti 1032 12.

Kuvio 39. Aspö, Storlandet – Snäruskären 9.9.
Karttalehti 1032 10. Lätisen Snäruskärin S-rannalla matala terrassimainen lohkarereunus (1).

6. ARKEOLOGISTEN MAASTOKOhteiden Suojelu

Kiinteän muinaisjäännöksen rauhoituksesta päättää museovirasto. Edellä on kunkin maastokohteen yhteydessä ehdotettu, mihin museoviraston rauhoitusluokkaan kukin kohde voitaisiin sijoittaa. Ehdotusta museovirasto voi käyttää hyväksi päättäessään, onko kysymyksessä muinaismuistolain tarkoittama kiinteä muinaisjäännös ja määrittäessään kohteen antikvaarisen arvon. Rauhoitusluokkaan I kuuluvat kohteet katsotaan valtakunnallisiksi muistomerkeiksi, jotka ovat niin arvokkaita, että niiden säilyminen on turvattava kaikissa olosuhteissa. Luokkaan II kuuluvien kohteiden arvoa ei voida määrittää ilman tarkempia tutkimuksia. Tutkimustulosten perusteella ne siirretään joko I tai III luokkaan. Luokkaan III kuuluvat ne kohteet, joita kokonaan hävinneinä tai riittävästi tutkittuina ei enää ole tarpeen pitää rauhoitettuina. Ympäristöministeriön kiinteistötietojärjestelmässä III-luokkaan luetaan kuuluvaksi tutkitut, tuhoutuneet, ns. hajalöytöpaikaksi (yksittäisiä esinelöytöjä, ei havaittuja kiinteitä rakenteita) todetut sekä luonnonmuodostumaksi todetut kohteet. Järjestelmässä on lisäksi IV-luokka, johon kuuluvat hajalöytöpaikat, joissa ei ole tehty maastotutkimuksia (ns. piilevät alueet) (Ympäristöministeriö 1987).

Ehdotan kaikkien hautaraunioiden sijoittamista I luokkaan: ne edustavat puutteellisesti tunnettua ulko-saariston rautakauden hautaustraditiota. *Tomtning*-jäännökset on mielestäni myös aihetta sijoittaa I-luokkaan. Ne ovat toistaiseksi tutkimaton ryhmä saariston maastokohteita ja ne saattavat muodostaa tärkeän aineiston varhaisen kalastuksen tutkimuksessa. Kiviuunit edustavat klassisen käsityksen mukaan lyhytaikaista sotahistoriallista vaihetta 1700-luvulla, ja niillä on siten vähäisempi antikvaarinen arvo paikalliskulttuurin tutkimuksen ja suojelun kannalta, siksi ehdotus II-luokkaan. Snöbel on kuitenkin kivi-uunien tutkimuksen kannalta arvokas kohde, koska uunien sijainti antaa mahdollisuuksia rannansiirtymisajoihin ja lämpölaajenemisvauriot rapautumismittauksiin.

Tähänastisten tulosten perusteella pidän Björkön kyläsaarta, Aspön Myshamnia (Långlandet, Flakaskär, Stackskär) ja Kälön kylään kuuluvia saaria (Kråkskär, Bredskär, Birsskär, Västerön) tutkimusalueen arvokkaimpina antikvaarisina kokonaisuuksina monipuolisten, havainnollisten ja helposti saavutettavien maastokohteiden ansiosta. Erityisesti Björkössä ja Kälössä jatkotutkimukset voivat antaa runsaasti lisätietoa asutuksesta ja kalastuksesta. Hiukan vähemmän arvokkaita kokonaisuuksina ovat Brunskär, Kalgarholmin Snöbel, Österskär, Aspön kyläsaari ja Utö.

Turunmaan saaristossa on viime vuosina liikkunut enenevästi harrastaja-arkeologeja, jotka ovat paikantaneet maanalaisia kohteita metallinilmaisimen avulla ja kaivaneet niitä sekä kajoineet myös maanpinnalle näkyviin rakenteisiin metallinilmaisimen antaman signaalin perusteella. Ainakin yhteistoiminta-alueeseen kuuluvassa Björkössä on aiheutettu peruuttamatonta vahinkoa, kun esiin kaivetut esineet on irrotettu alkuperäisestä löytöyhteydestään. Kaivellut kohteet näkyvät maanpinnalle ja ovat suurimmaksi osaksi olleet tunnettuja 1920-luvulta alkaen, joten tässä kyse ei ole ollut siitä, että kohteet olisivat paljastuneet vasta metallinilmaisimen käytön yhteydessä. Alueellisen muinaismuistohallinnon kehittämistokunta otti selkeästi kielteisen kannan metallinilmaisimien väärinkäyttöön ja esitti, että metallinilmaisimen muinaisjäännökseen kohdistuva käyttö olisi tehtävä luvanvaraiseksi ja luvaton käyttö rangaistavaksi (Komiteanmietintö 1993:5: 105-107). Lex Archaeologica -työryhmä teki viime vuonna esityksen laiksi arkeologisen kulttuuriperinnön suojelusta, jossa (45 §) metallinilmaisimen käyttö kiellettiin virantoimintuksissa olevaa viranomaista lukuun ottamatta (Lex Archaeologica -työryhmän muistio). Metallinpaljastimen väärinkäyttö on ristiriidassa myös Saaristomeren kansallispuiston hoidon ja käytön tavoitteiden kanssa (vrt. runkosuunnitelma). Jatkossa tulisi ennakoita muinaismuistolain kehittämisen suuntaa ja pyrkiä keskittämään metallinilmaisimen käyttö ammattiarkeologien käsiin ja valvontaan sekä tarkoitukseen, jotka palvelevat puiston tavoitteita. Vaikka väärinkäytön estämiseen voi eräissä tapauksissa liittyä viranomaisen toimivaltaa koskevia ongelmia, kansallispuiston erityisluonnetta poikkeuksellisen arvokkaan kokonaisuutena ei voi sivuuttaa.

7. ALUSTAVA TULOSTEN TARKASTELU

Tomtning-jäännökset

Löysin maastotyössä 8 *tomtning*-jäännöstä, joista kuusi tuli ilmi sattumalta, ilman ennakkotietoja. Niiden pitäisi siis olla edustava otos säilyneistä *tomtning*-jäännöksistä. Lisäksi tunnetaan neljä epävarmaa jäännöstä Österskärin Alskäristä. Aikaisemmin tunnetut *tomtning*-jäännökset on tavattu pääasiassa Houtskarín läntisiin kyliin kuuluvista saarista ja Hiittisistä. Nyt löydettyjen *tomtning*-jäännösten maastosijainti lisää havaintojen variaatiota sikäli, että löydetty jäännökset sijaitsevat joiltakin osin melko korkealla maastossa, jopa yli 1000 vuotta vanhoilla rantapintatasoilla. Sijainti ei tietenkään sinänsä merkitse näin korkeaa ikää, mutta se tekee mahdolliseksi yhtä korkean iän kuin Ruotsin itärannikon vastaavilla jäännöksillä, joista osa on nuoremmalta rautakaudelta (Norman 1993: 57-71). Esimerkiksi Haaparannan saaristossa vanhimpia *tomtning*-jäännöksiä ovat ne, jotka esiintyvät, aivan kuin Korppoonkin *tomtningit*, maastossa yksinään ilman yhteyttä muihin maastokohteisiin, kuten veneenvetoalustoihin (Klang *et al.* 1991: 288-289). Korppoon *tomtning*-jäännökset ovat todennäköisesti jäännöksiä pitkäaikaisesta kausiluontoisesta kalastuksesta kyläsaarten ulkopuolella olevilla vesillä.

Hautarauniot

Korppoon ulkosaaristosta tänä vuonna löytämäni hautarauniot ovat luonteeltaan rautakautisia, siis noin 1000-2500 vuoden ikäisiä. Niiden löytyminen tukee aikaisemmin Nauvossa ja Dragsfjärdissä tehtyjä havaintoja siitä, että vanha pronssikauten palautuva hautastraditio jatkui saaristossa rautakaudella niinä vuosisatoina kun rannikolla omaksuttiin uusia hautaustapoja. Hautarauniot ovat viime vuosiin saakka olleet lähes ainoa evidenssi saariston rautakauden asutuksesta. Nytemmin on löydetty muitakin, kuten vuonna 1991 löydetty Hiittisten Kyrksundetin kauppa- ja satamapaikka (Edgren 1995).

Kivikasat

Tutkitulta 66 saarelta merkitsin kartalle 94 erilaista pientä kivikasaa maastossa (karttaliitteet). Jotkut kivikasat sijaitsevat korkeilla huipuilla kaukana rannasta, toiset rantakallioilla, jotkut notkoissa näkymättömissä. Yhteistä niille on, että ne ovat matalia, maalaamattomia/kalkitseemattomia, useimmiten näkymättömissä vähänkin kauempaa mereltä. Siitä huolimatta on mahdollista, että jotkut niistä ovat liittyneet paikannääritykseen ristisijoittajien (ns. jänisten) avulla kalastuksessa tai reimareiden kunnossapidossa. Kivikasojen sijainnin ja niiden lohcareiden systemaattinen analyysi saattaisi tuoda järjestystä kaoottiselta vaikuttavaan kivikasojen verkostoon. Kiinnostava esimerkki on Kälön Birsskär. Siellä on paljon kivikasoja ja pieniä kiviraunioita, ja se sijaitsee Ahvenanmaalta Korpoströmiin tulevan vanhan väylän varressa. – Haaparannan saaristossa kivikasat on tulkittu varastoiksi, tulisijoihin liittyviksi rakenteiksi ja erilaisten rakennelmien perustuksiksi (Klang *et al.* 1991: 290).

Kiviä ja lohcareita on kautta aikojen käytetty rakentamiseen, rakenteiden tukemiseen, täyttämiseen, upottamiseen jne. Missä kiviä on ollut runsaasti, rakenteet on voitu pystyttää paikalta nostetusta kivistä. Tämä voi osittain selittää esimerkiksi Haaparannan saariston arkeologisten maastokohteiden suuren lukumäärä (Klang *et al.* 1991). Korppoon, Nauvon ja Dragsfjärdin kallioisissa eteläsaaristoissa sen sijaan on varmaan ollut tarvetta purkaa vanhoja tarpeettomaksi käyneitä rakenteita ja käyttää kiviä uudelleen. Tähän viittaa mm. se, että historiallisista lähteistä tunnetut kummelit näyttäisivät tulleen puretuiksi – toisaalta nimenomaan juuri kummeleita ja tunnusmajakkoja on purettu sotien aikana (Lähteenoja 1947: 155-179).

Saaristomeren kansallispuiston yhteistoiminta-alueelta on kohtalaisen paljon historiallisia tietoja merimerkeistä ja poikkeuksellisesti erilaisista jäännöksistä. Esimerkiksi Utössä oli 1600-luvulla suuri lohcareista rakennettu kummeli, josta mainitsi Johan Månsson merikirjassaan vuonna 1644 ja Magnus Petri Gyllenius päiväkirjassaan 1650. Vuoden 1666 muinaismuistoasetuksen johdosta Korppoon kirkkoherra Claudius Alanus raportoi kruunulle kummelistä vuonna 1674 (Kostet 1987; Öhman 1993: 16-18). Raportti sisältyy Bomanssonin luetteloon (Bomansson 1859: 123-124). Kummelistä ei Utössä ole enää mitään jäljellä. Samoin lienee Aspön laita. Vuonna 1748 ilmestyneessä uusintapainoksessaan Månssonin merenkulkuoppaasta *Johan Månssons Uplifwade Aska* vuodelta 1748 Jonas Hahn antaa ohjeet Aspön satamaan purjehtimisesta ja mainitsee Aspön pohjoiskärjessä (*Aspöns Norra udde*) olevasta kummelistä (Andersson 1963: 248). Pohjoiskärki tarkoittanee Normäsiä. Lähellä sen huippua on kivikasa, mutta se

on kaukana rannasta eikä se ainakaan nykyasussaan juuri näy merelle. Historiallisissa lähteissä esiintyvien tiedonantojen yhdistäminen konkreettisiin jäännöksiin maastossa onnistuu harvoin. Inventoinnissa hankitut havainnot eivät myöskään tuo mitään uutta teorioihin tanskalaisesta itineraariosta (Zilliacus 1994: 47-75).

Jatkotutkimukset

Jatkoinventoinnissa kiinnitetään aikaisempaa enemmän huomiota jäännöksiin ulappavyöhykkeen kalamajoista ja muista rakennuksista ja tarkkaillaan viljelyyn sopivia alueita. Tämä voi merkitä sitä, että tutkittavaksi otetaan entistä pienempiä saaria. Samalla pyritään selvittämään ennakkotiedoissa olleet paikat, joissa mahdollisesti ovat arkeologiset jäännökset jäivät epäselviksi.

Ainuttakaan *tomtning*-jäännöstä ei ole toistaiseksi tutkittu kaivauksin Turunmaan saaristossa. Ne kuuluvat kuitenkin harvoihin lähteisiin, joiden avulla varhaista kalastusta voidaan tutkia, joten niiden tutkimukset kaivausten avulla tulevat varmasti ajankohtaisiksi. Kylätonttien tutkimuksilla (koekaivaukset ja maatutkaukset) puolestaan näyttää olevan mahdollisuuksia selvittää kylärakenteen muutoksia. Kolmantena keskeisenä tutkimustehtävänä pidän kivirakenteiden iänmäärittystä rapautumis- ja *Rhizocarpon*-tutkimusten avulla.

ARKISTOLÄHTEET

Turun merenkulkumuseo ja tähtitieteelliset kokoelmat, Turku

Karttakokoelmat

Svenska Litteratursällskapets arkiv, Helsingfors (SLS)

Samling av John Gardberg 1929

Museoviraston arkeologian osaston topografinen arkisto, Helsinki

Fredriksson, M[argit] (1931). Korppoon muinaisjäänöksiä koskevia merkintäkortteja.

Kopola, Marja (1971). Korppoon kunnan kiinteät muinaisjäänökset. Inventointikertomus ja luettelo kiinteistä muinaisjäänöksistä.

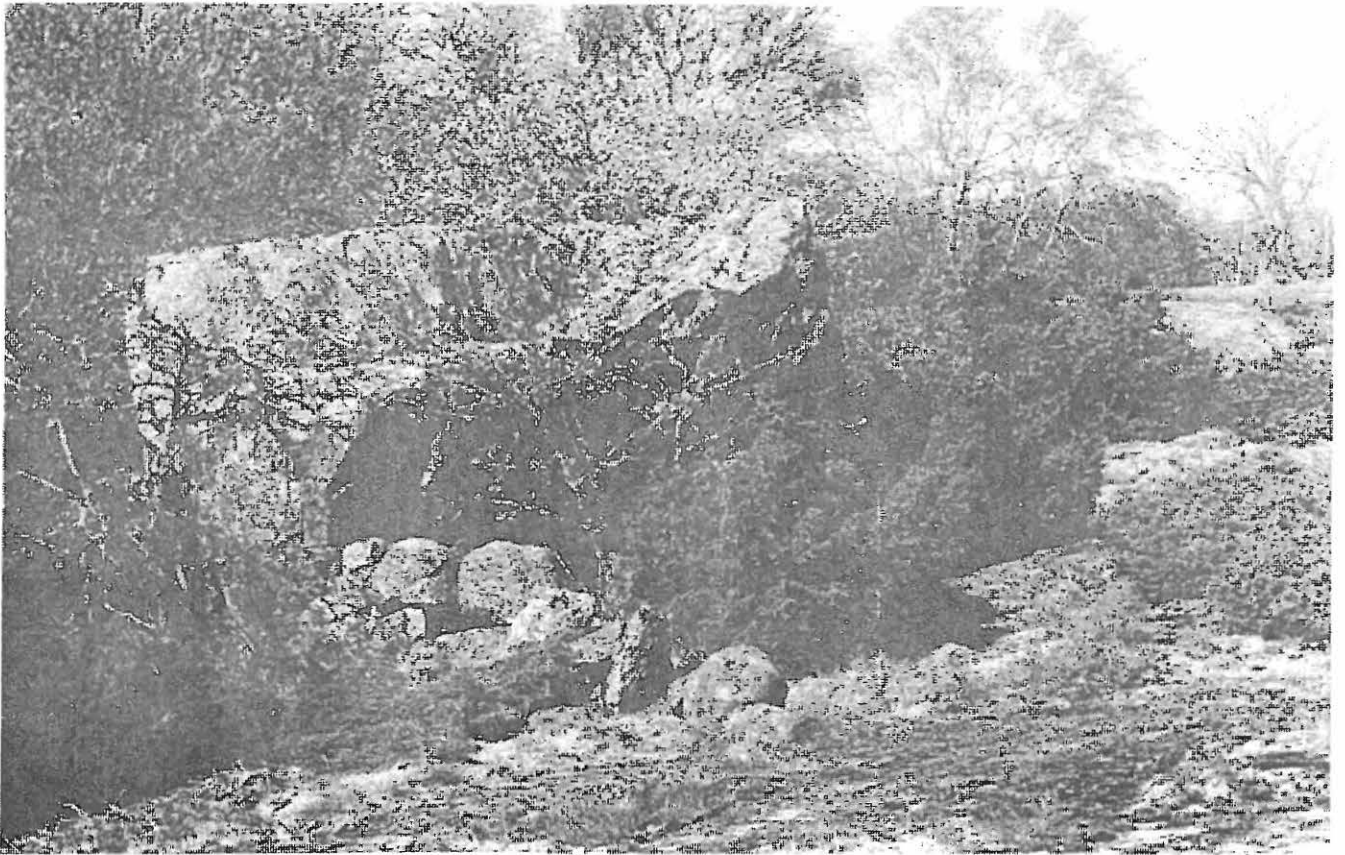
Turun yliopiston arkeologian osaston arkisto, Turku

Korppoota koskevat raportit ja TYARKTIKA-tietokanta

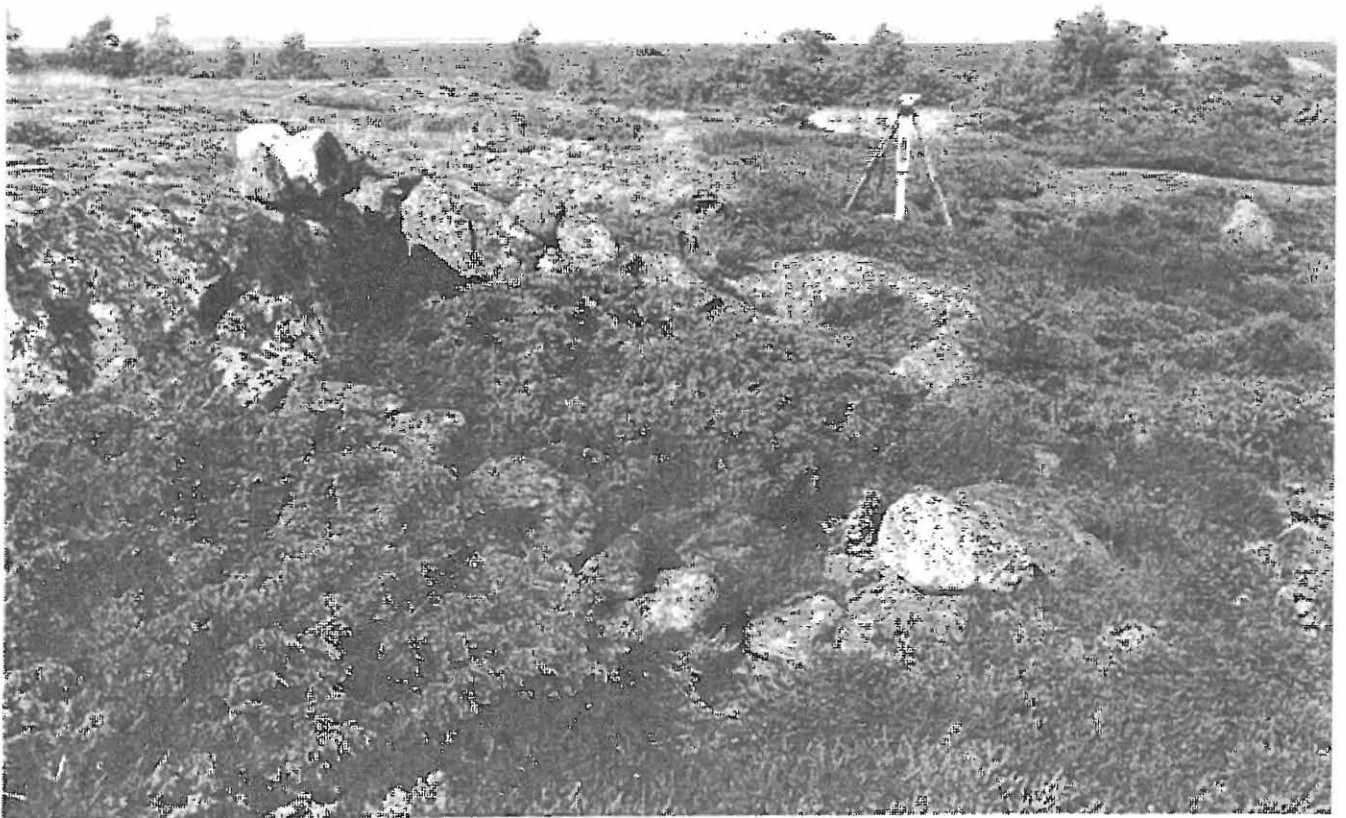
KIRJALLISUUS

- Andersson, Sven (1963). Medeltida farleder genom Ålands och Åbolands skärgård. *Budkavlen 1961-1962 (XL-XLI):* 241-255.
- Bomansson, K.A. (1859). Bidrag till Finlands historia. 1, Finska Presterskapets berättelser om Monumenter och Antiquiteter i Finland, 1667-1674. *Suomi 1858:* 117-172.
- Dahlström, Svante (1937). Ryssugnarna och den ryska skärgårdsflottan. *Finskt Museum XLIV:* 14-70.
- Dahlström, Svante (1938). Björkö i Korpo. *Sjöbjörnarnas Arsbok 1938:* 1-20.
- Edgren, Torsten (1995). "...De Aspø usque Ørsund. vi. Inde usque Hangethe. iij...". An archaeological research project concerning one of the harbours in Finland's south-western archipelago referred to in "the Danish itinerary". Olsen, Olaf & Madsen, Jan Skamby & Rieck, Flemming (eds) (1995). *Shipshape: essays for Ole Crumlin-Pedersen:* 203-212. Roskilde: Vikingeskibshallen.
- Eklund, Oie (1958). *Die Gefässpflanzenflora beider seits Skiftet im Schärenarchipel Südwestfinnlands.* Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk H. 101.
- Ekman, Martin (1993). Postglacial rebound and sea level phenomena, with special reference to Fennoscandia and the Baltic Sea. *Lecture notes, NGK Autumn School in Helsinki, Sept. 7-13, 1992, Suomen geodeettisen laitoksen julkaisuja 115:* 7-70.
- Enström, Erik (1984). Säsongsboplatser i Hudiksvalls skärgård, resultat efter nyinventeringen 1982. *Bottnisk kontakt II:* 73-77.
- Fagerlund, L.W. (1878). *Anteckningar om Korpo och Houtskärs socknar.* Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, utgifna af Finska Vetenskaps-Societen. Tjugondeåttonde Häftet. Helsingfors: Finska Litteratur-sällskapets Tryckeri.
- Gardberg, John (1921). Foma kyrkor och minnen i utskären. *Västra Finland 125 / 29.10.1921:* 4.
- Gardberg, John (1924). Utskärskapell i Nagu och Korpo. *Kalender utgiven av Svenska Folkskolans Vänner 39 (1924):* 35-51.
- Glückert, Gunnar (1976). Post-glacial shore-level displacement of the Baltic in SW Finland. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae, Series AIII, 118.*
- Hackman, John (1979). Fornlämningar vid Korpoström: en maritimhistorisk bakgrund. *Hamnar och ankarplatser i sydväst, 6 föredrag hållna på m/s "Valvoja" i augusti 1977:* 25-47. Helsingfors: museiverket.
- Hausen, Reinh. (1880). *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622-1667.* Helsingfors: J. Simelii Arfvingarnas Tryckeri.
- Jarva, Eero & Okkonen, Jari (1991). Røykkiöiden inventointikokemuksia Pohjois-Suomesta. *Lapinraunioita ja hiidenkiukaita, Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja 3:* 93-108.
- Kakkuri, Juhani (1991). *Planeetta Maa.* Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Urso.

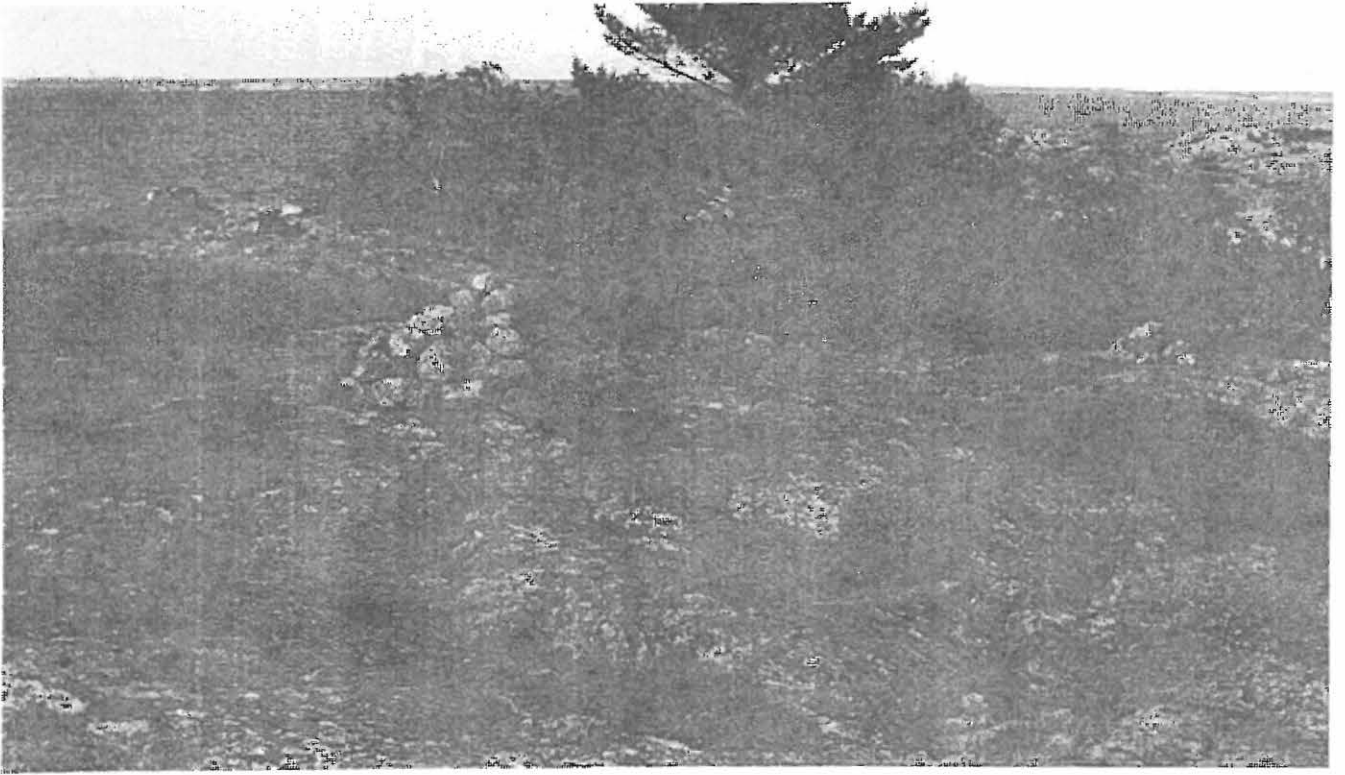
- Klang, Lennart & Lindström, Inge & Norman, Peter & Olofsson, Lena & Westerberg, Jan Olov (1991). Fornlämningar i skärgård – några resultat av riksantikvarieämbetets arkeologiska dokumentation i övre Norrland 1988 och i Norrbottens skärgård 1984-89. *Arkeologi i Sverige, Ny följd 1*: 247-308. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Komiteanmietintö 1993:5 (1993). *Alueellisen muinaismuistohallinnon kehittämistoimikunnan mietintö*. Helsinki: VAPK-kustannus.
- Korpo genom tiderna* (1994). En historik utgiven av Korpo kommun på basen av forskning av Johan Smulter. Korpo: Korpo kommun.
- Kostet, Juhani (1987). Varsinais-Suomen 1600-luvun muinaisjäänökset. Fornlämningar från 1600-talet i Egentliga Finland. *Aboa 1985*: 87-106.
- Lex Archaeologica -työryhmän muistio*. Opetusministeriön työryhmien muistioita 7: 1994. Helsinki: opetusministeriö.
- Levlin, Gunnar (1980). *Korpo kyrka*. Korpo: Korpo kommun.
- Lähteenoja, Aina (1947). *Luotsi- ja Majakkalaitoksen historia vuoteen 1808*. Helsinki: Merenkulkuhallitus.
- Lähteenoja, Aina (1948). *Lots- och Fyrväsendets i Finland historia: tiden intill år 1808*. Helsingfors: Sjöfartsstyrelsen.
- Mansikkaniemi, Hannu (1970). Ice-push action on sea shores, south-eastern Finland. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja n:o 50*.
- Mansikkaniemi, Hannu (1976). Ice action on seashores, southern Finland: observations and experiments. *Fennia 148*: 1-17.
- Miekkavaara, Leena (1988). Suomi painetuissa merikartoissa. Ericsson, Christoffer C. & Miekkavaara, Leena & Nurminen, Juha & Raurala, Nils-Eric (1988). *Meritie*: 41-71. Helsinki: John Nurminen Oy.
- Mäki vuoti, Markku (1994). *Perämeren kansallispuiston kiinteät muinaisjäänökset*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja A 23.
- Nevanlinna, H. & Sucksdorff, C. (1976). *Magnetic field in Finland, 1800...1970*. Ilmatieteen laitos, Maamagneettisia tutkimuksia No. 25.
- Niemi, Osmo (1969). *Rannan aikaansaama todellinen vedenpinta Saaristomeren alueella*. Luonnonmaantieteen laudatur-tutkielma, Turun Yliopiston maantieteen laitos. Käsikirjoitus.
- Nilsson, Ann-Christin (1988). *Tomningar från yngre järnåldern utmed övre Norrlands kust*. Center for Arctic Cultural Research, Umeå University, Research Papers Nr. 13. Umeå: Umeå Universitet.
- Norman, Peter (1993). *Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö*. Nordiska museets Handlingar 116. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Olofsson, Lena & Lindström, Inge (1990). *Fiskelägen och tomningar i västra Bottenvikens skärgård*. Uppsats för C 1 i arkeologi, särskilt nordeuropeisk, Umeå Universitet.
- Pyökäri, Mauri (1978). Jään aiheuttama rantakivien kulkeutuminen talvella 1975/76 Airiston alueella. *Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja N:o 84*.
- Schiffer, Michael B. & Sullivan, Alan P. & Klinger, Timothy C. (1978). The design of archaeological surveys. *World Archaeology 10*: 1-28.
- Sirelius, U.T. (1919). *Suomen kansanomaista kulttuuria I*. Helsinki: Otava.
- Stenij, S.E. & Hela, Ilmo (1947). Suomen merenrannikoiden vedenkorkeuksien lukuisuudet. *Merentutkimuslaitoksen julkaisu 138*.
- Tuovinen, Tapani (1988). Klingande sten, uppradad sten – två maritima fornlämningar i Nagu och Korpo skärgård. Korkeakoski-Väisänen, Kristiina et al. (toim.) (1988). *Baskerilinja*: 111-119. Turku: Turun yliopisto.
- Tuovinen, Tapani (1991). Formfynden och deras uttolkning. Zilliacus, Kurt (toim.) (1991). *"Finska skären"*: 15-113. Föreningen Konstsamfundets publikationsserie VII. Helsingfors: Konstsamfundet, 2. uppl.
- Saaristomeren kansallispuiston runkosuunnitelma*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja B 21.
- Vermeer, Martin & Kakkuri, Juhani & Mälkki, Pentti & Boman, Hanna & Kahma, Kimmo K. & Leppäranta, Matti (1989). Land uplift and sea level variability spectrum using fully measured monthly means of tide gauge readings. *Finnish Marine Research 256*: 3-75.
- Vilkuna, Kustaa (1935). *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta*. Porvoo: WSOY.
- Zilliacus, Kurt (1994). *Orter och namn i "Finska skären"*. Helsingfors: Konstsamfundet.
- Öhman, Martin (1993). *Utö, samhället längst ute*. Korpo: Forststyrelsen.

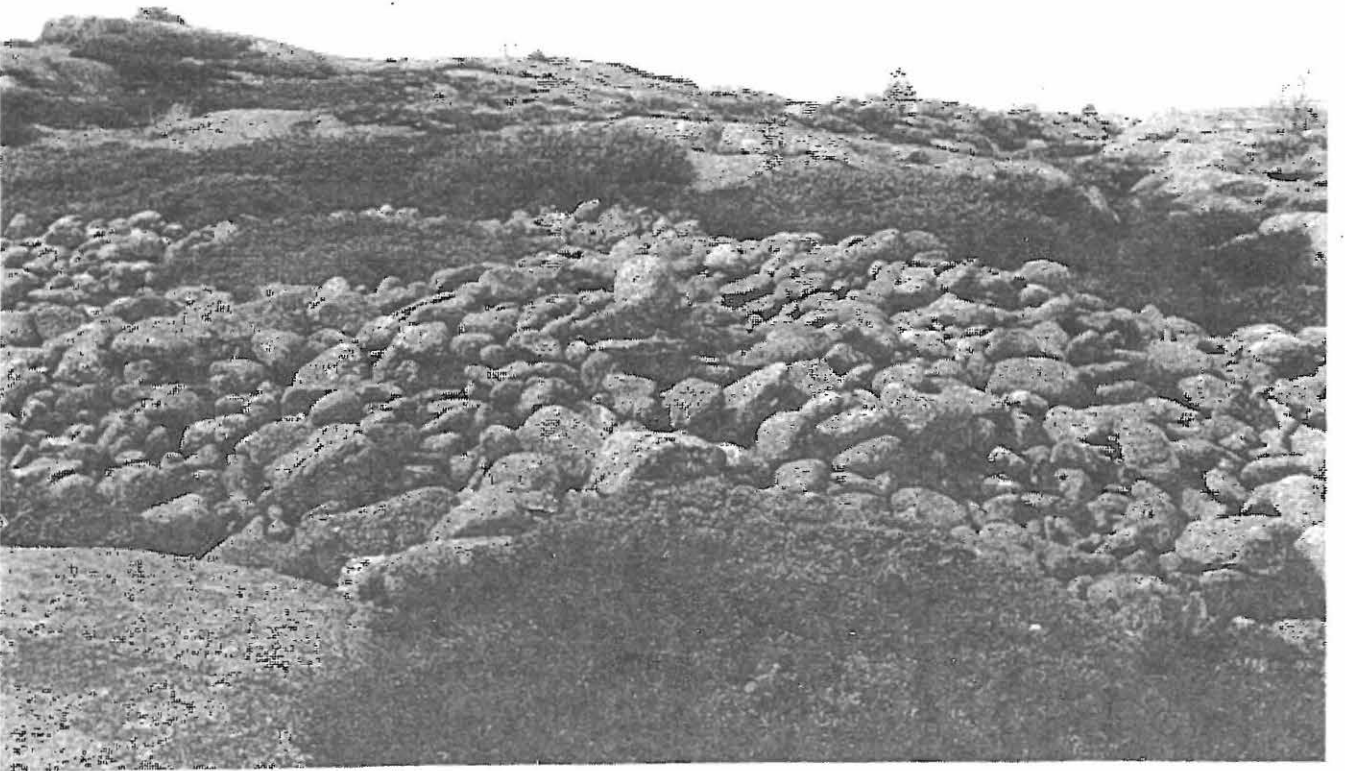
Kuva 1 Krukskär, Holsolmen, valok. Tapani Tuovinen.

Kuva 2. Kala Ruudskär, Tamming-jokineidi.

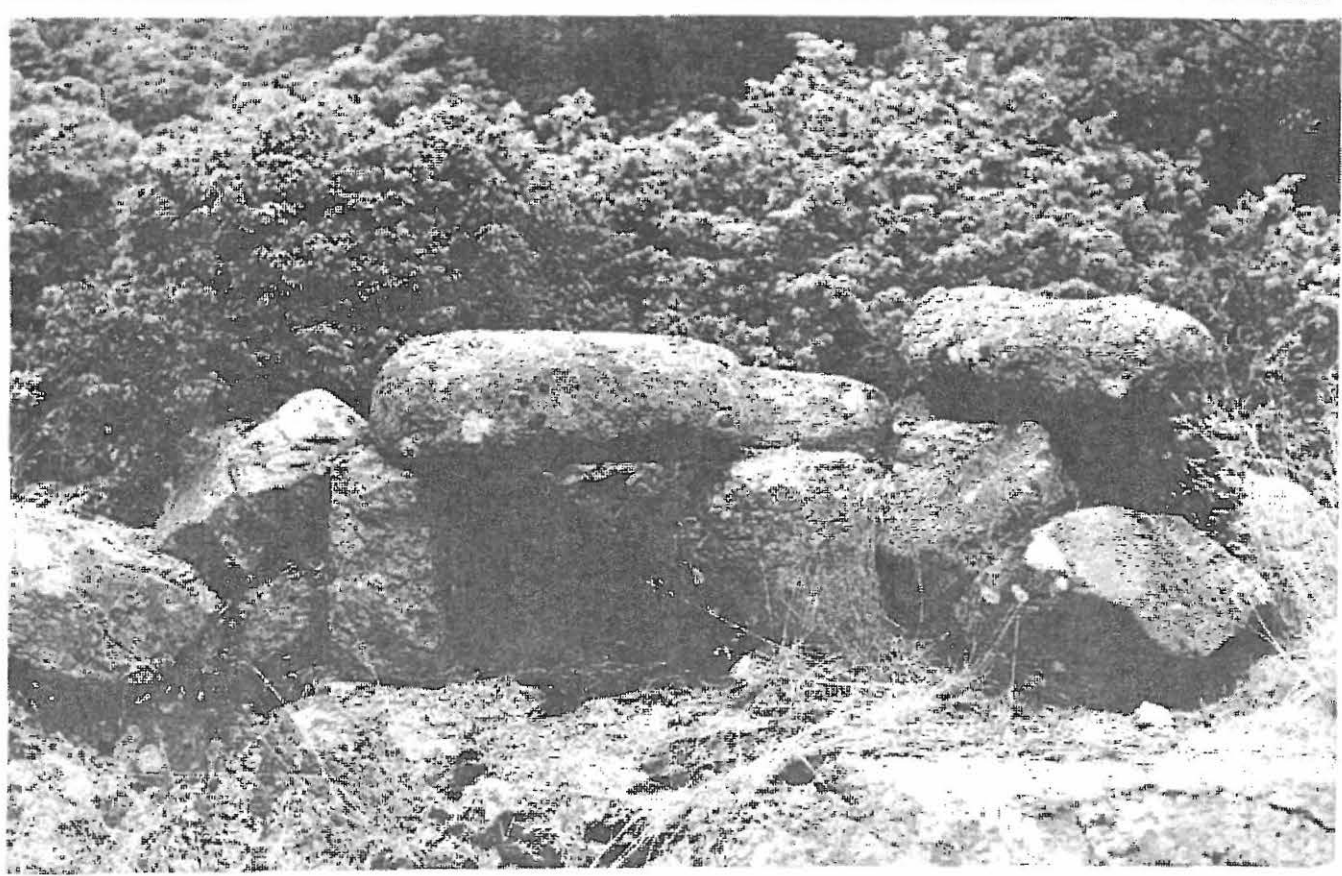
Kuva 3. Kivimäistä Kälviä Birsjärvi.

Kuva 4. Hautausmaahan Kälviä Västervik, Norrland.

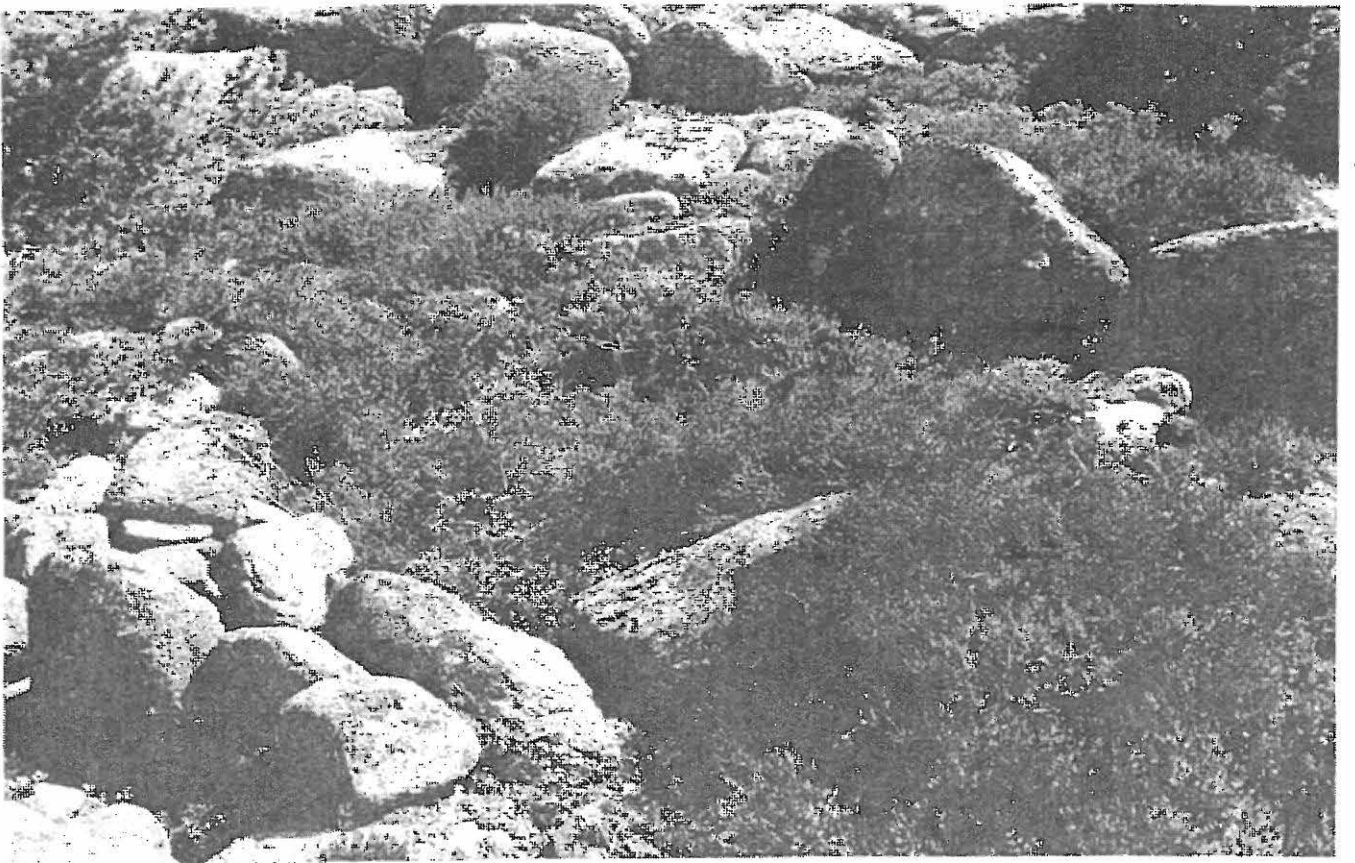
Kuva 5. Kalgarehalm, Snöbel. Kiviwuni lta.

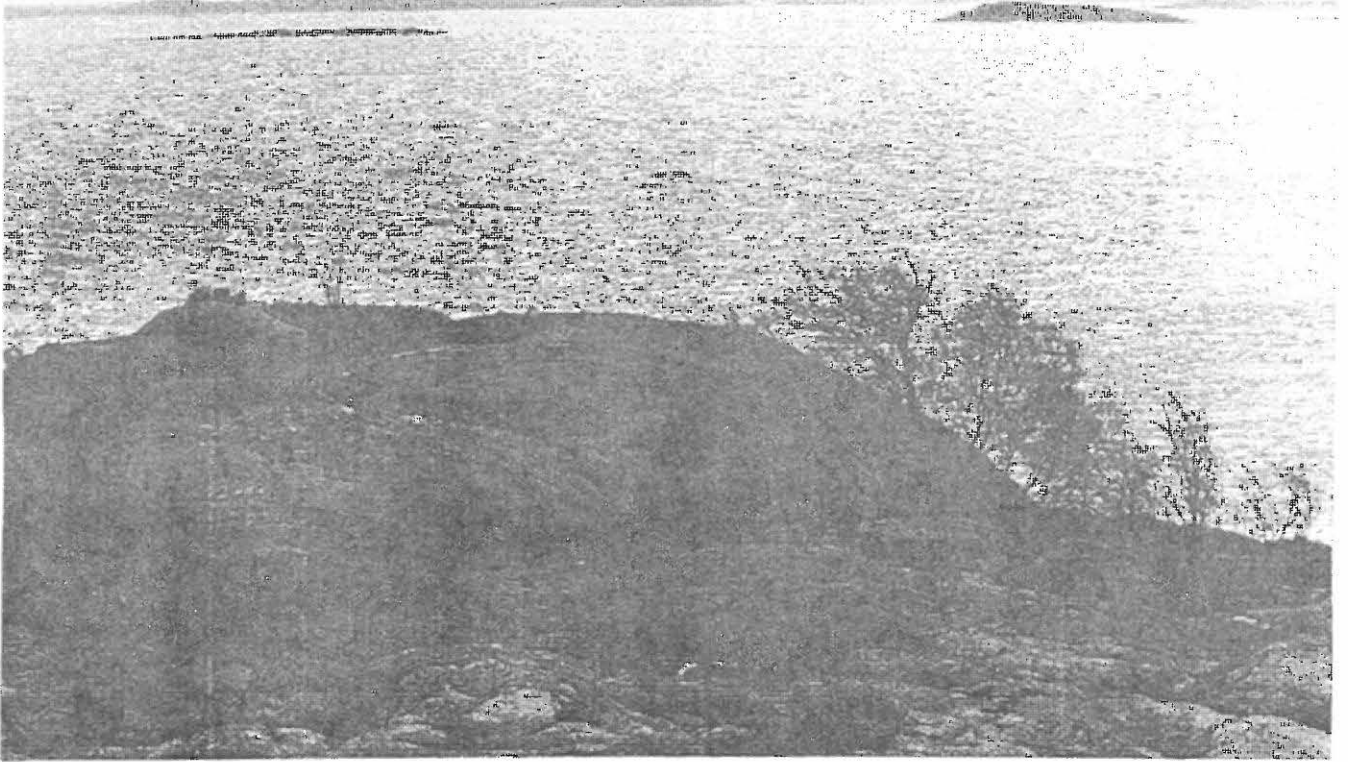
Kuva 6. Kalgarehalm, Snöbel. Kiviwuni et.

Kuva 7. Bruskå, kyrknäs.

Kuva 8. Bruskå, väster om. Tontning - jämnas.

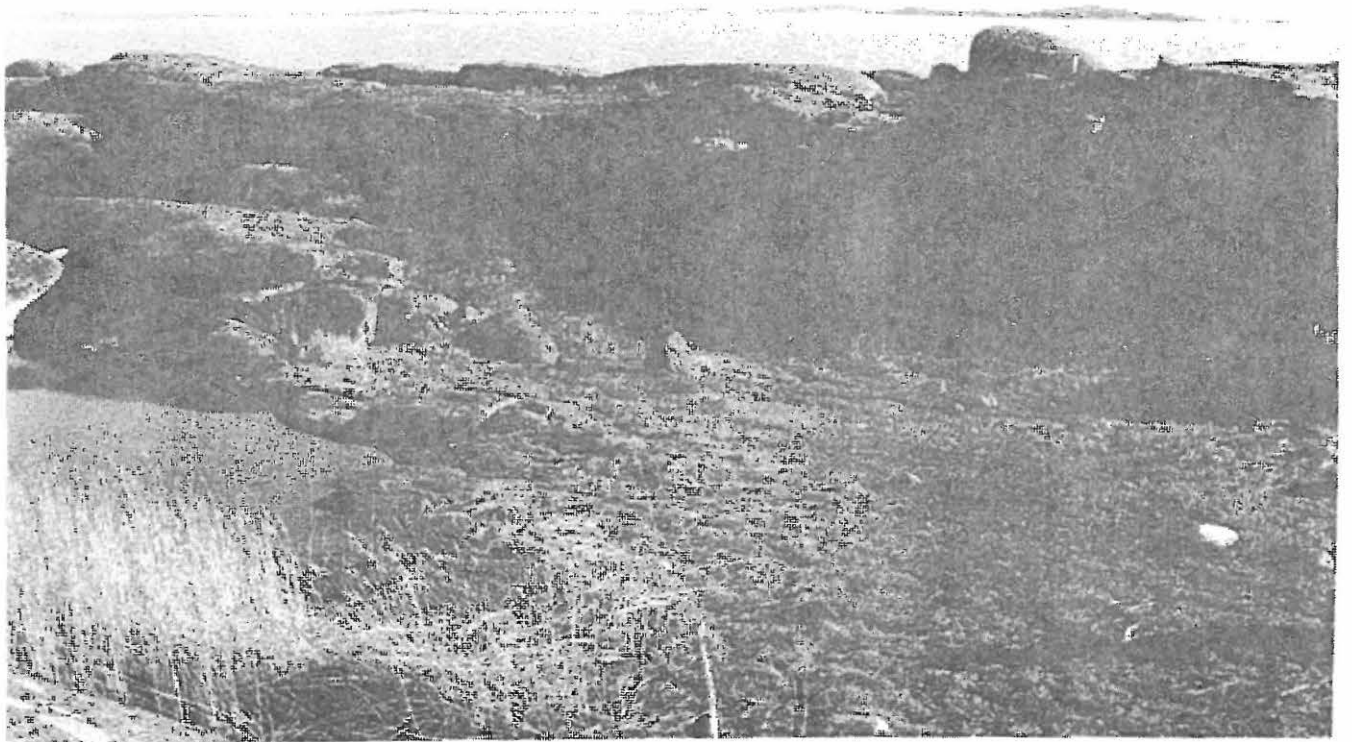

Kuva 9. Brunskog, Bussö 1, Hattuvuono.

Kuva 10. Brunskog, Bussö 2, Kirilovni 1.

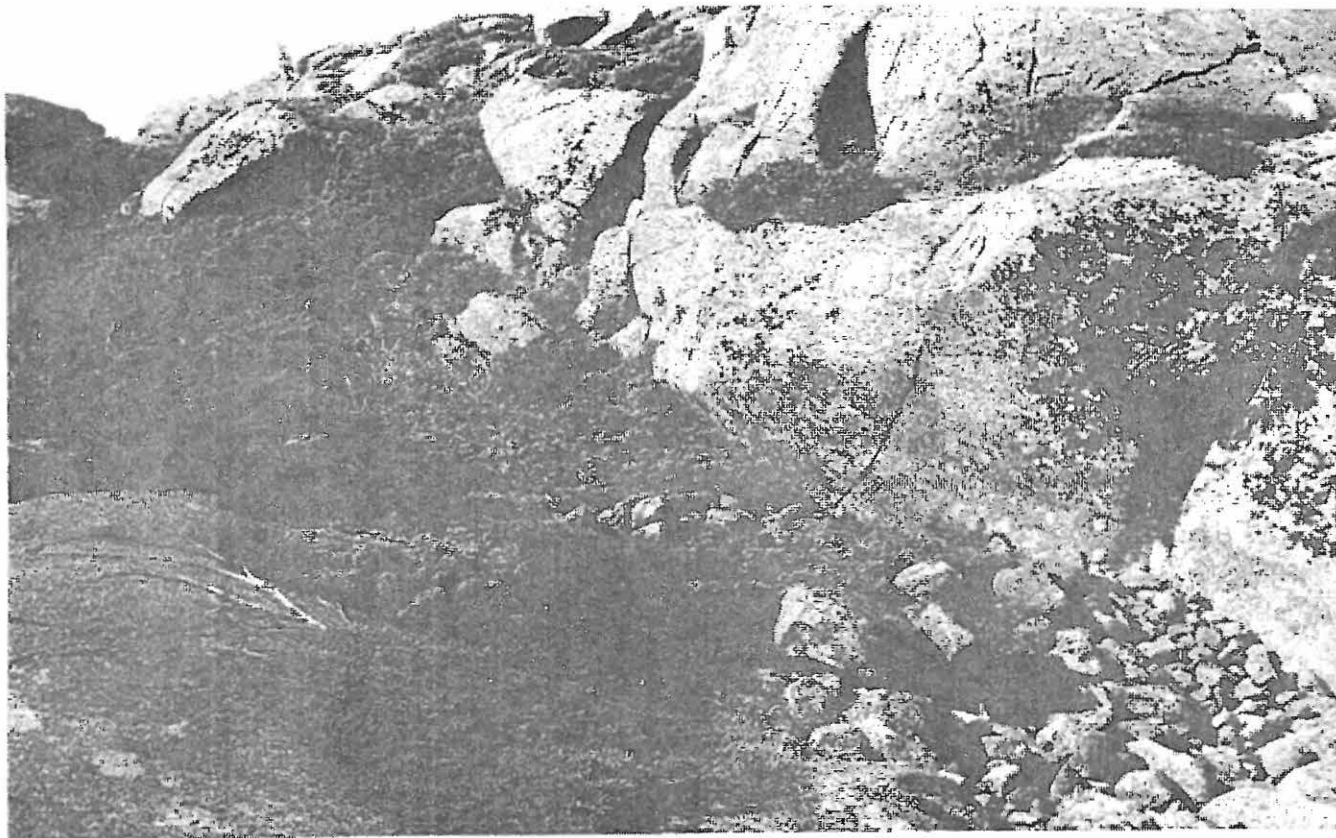

Kuva 11. Österskär, Partenskär. Tomtninga jännäs oikeassa reunassa
kallionpöytästä päältä.

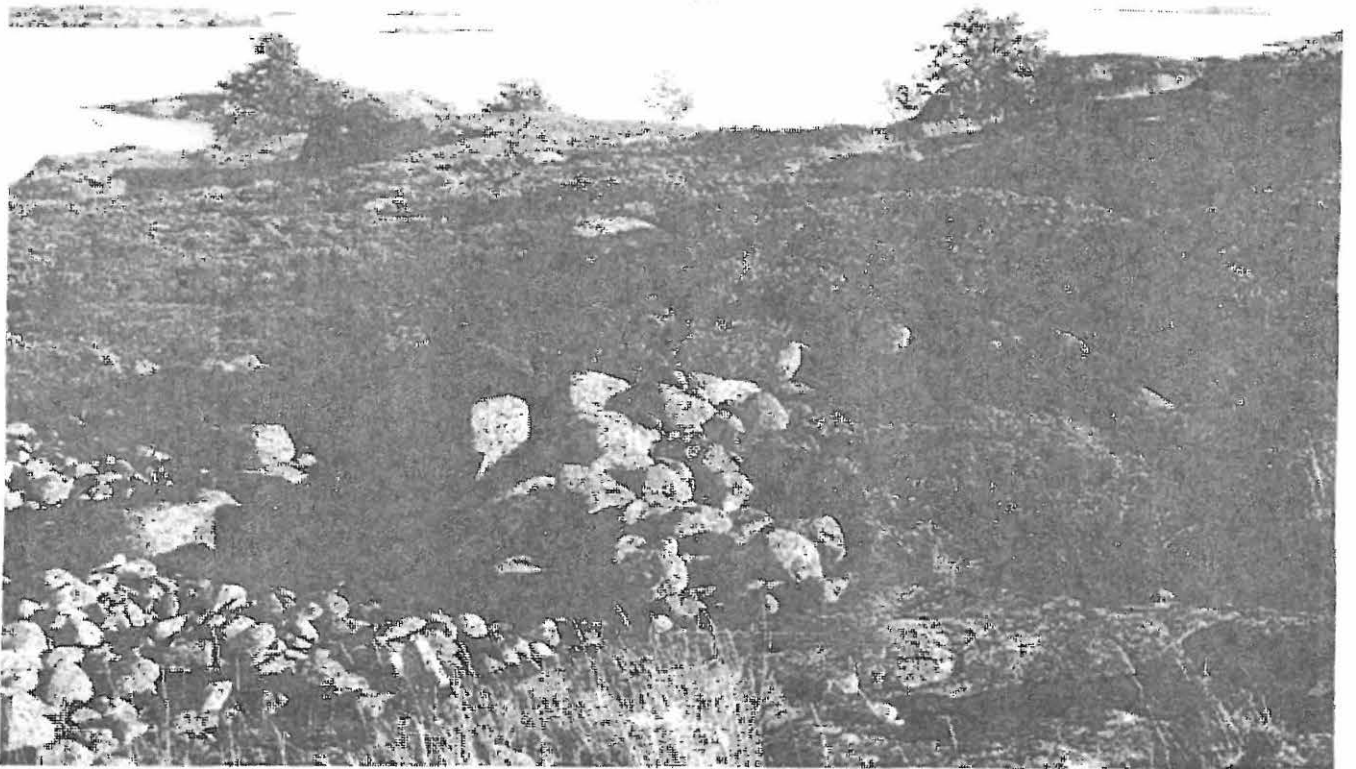
Kuva 12. Österskär, Alskär. Rakennus 2.

Kuva 13. Österskär, Färkeboarna. Tomting-jättens.

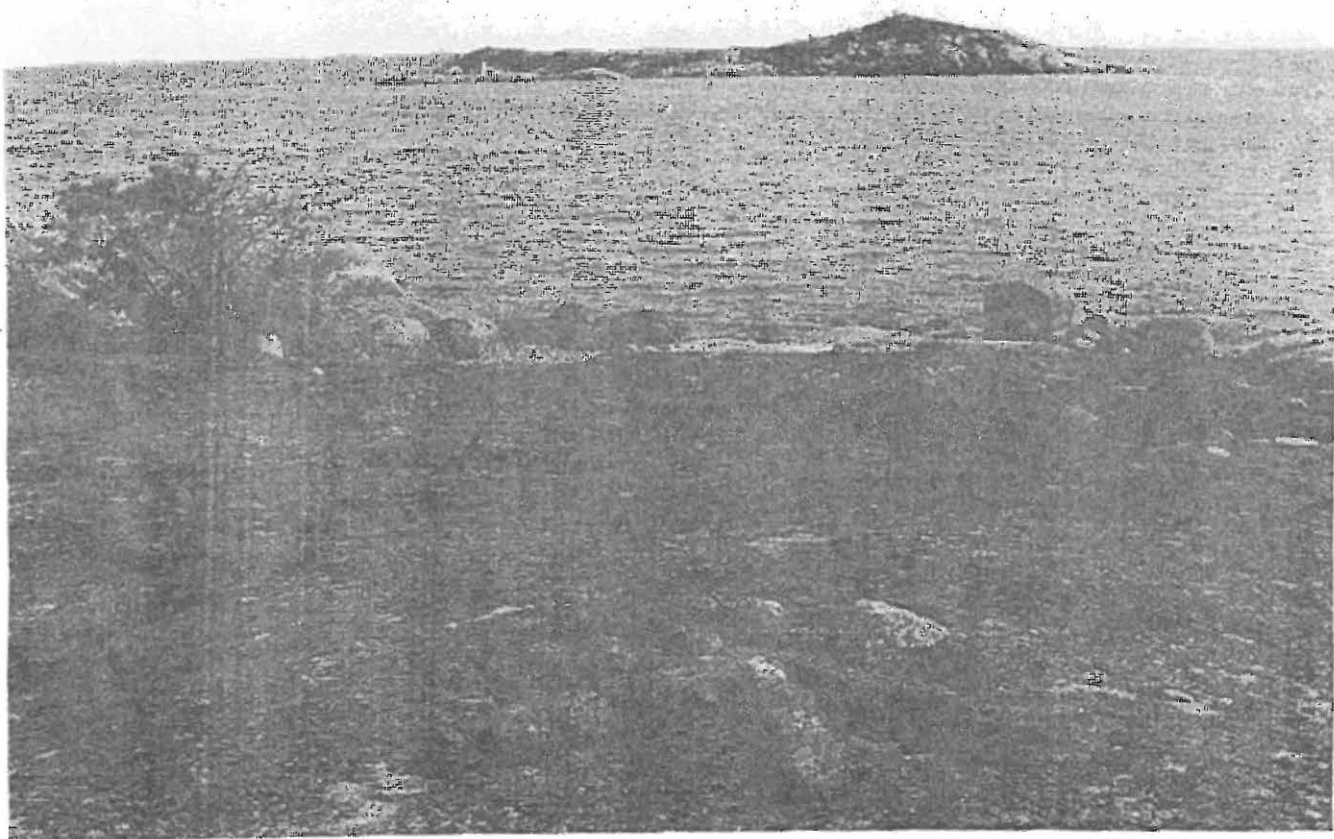
Kuva 14. Österskär, Kistskär. Hautarainio.

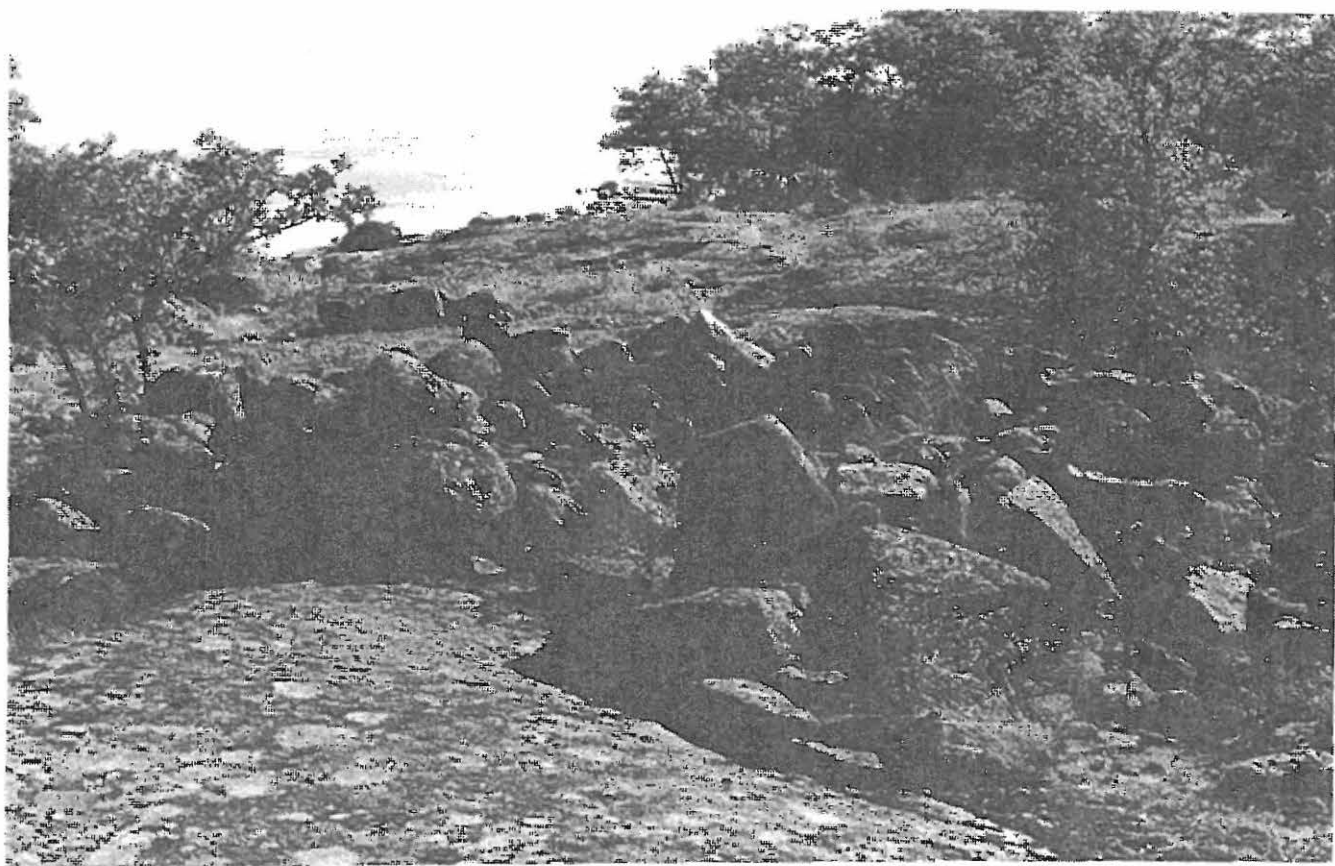
Kuva 15. Aapö, Stackeskär. Tomting-jäännös.

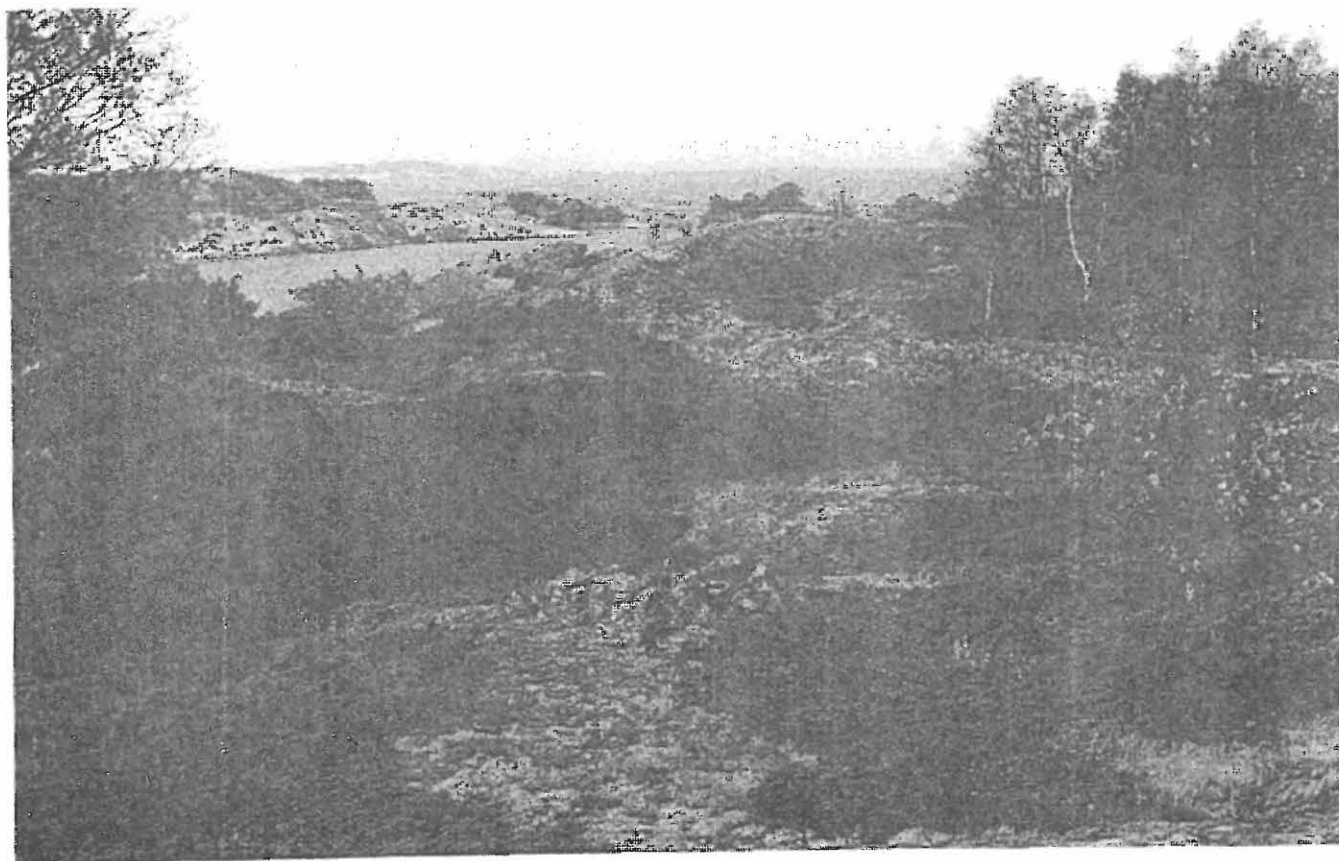
Kuva 16. Aapö, Länglandet. Linjakammelit.

Kuva 16. Aspö, Flakaskär. Kompassikivains.

Kuva 18. Aspö, Viåskär. Temtning-jäännös.

Kuva 13. Aispö, Västerön. Hautausmaia.

Kuva 28. Björkö, Kappalbackan. Kappelin ja hiirikomurin jämsökset.

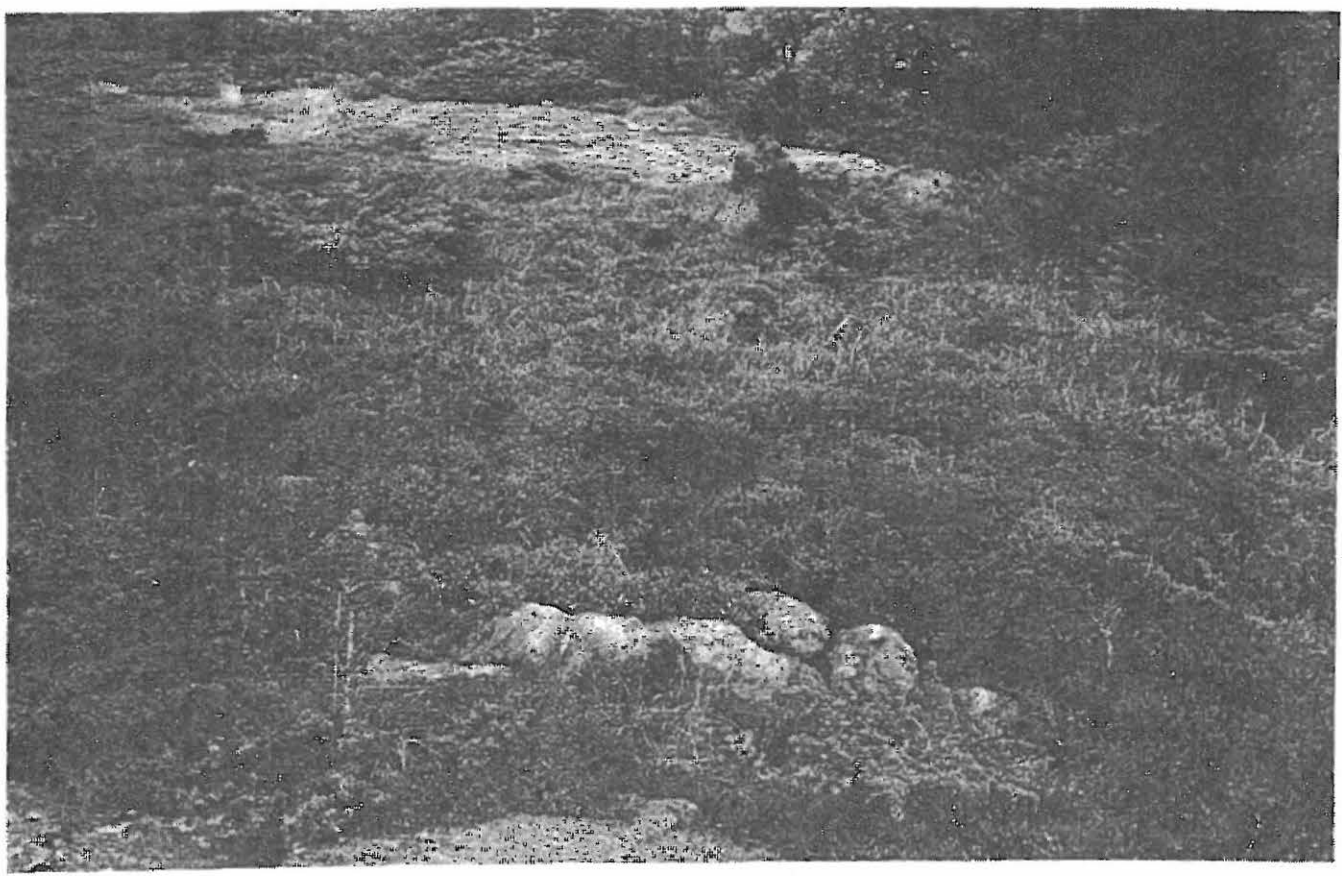
Kuva 21. Björkö, Stenaln. Kirijata 3 (uus.).

Kuva 22. Björkö, Vintarsnä 1. Kompassi kivens.

Kuva 23. Björks, Vintrasmäs 2. Stenhuset, rökannuksen jäljessä.

Kuva 24. Björks, Vintrasmäs 3. Kivimuri.

Kuva 25. Djörö, Vintrosnes h. Labyrintti.

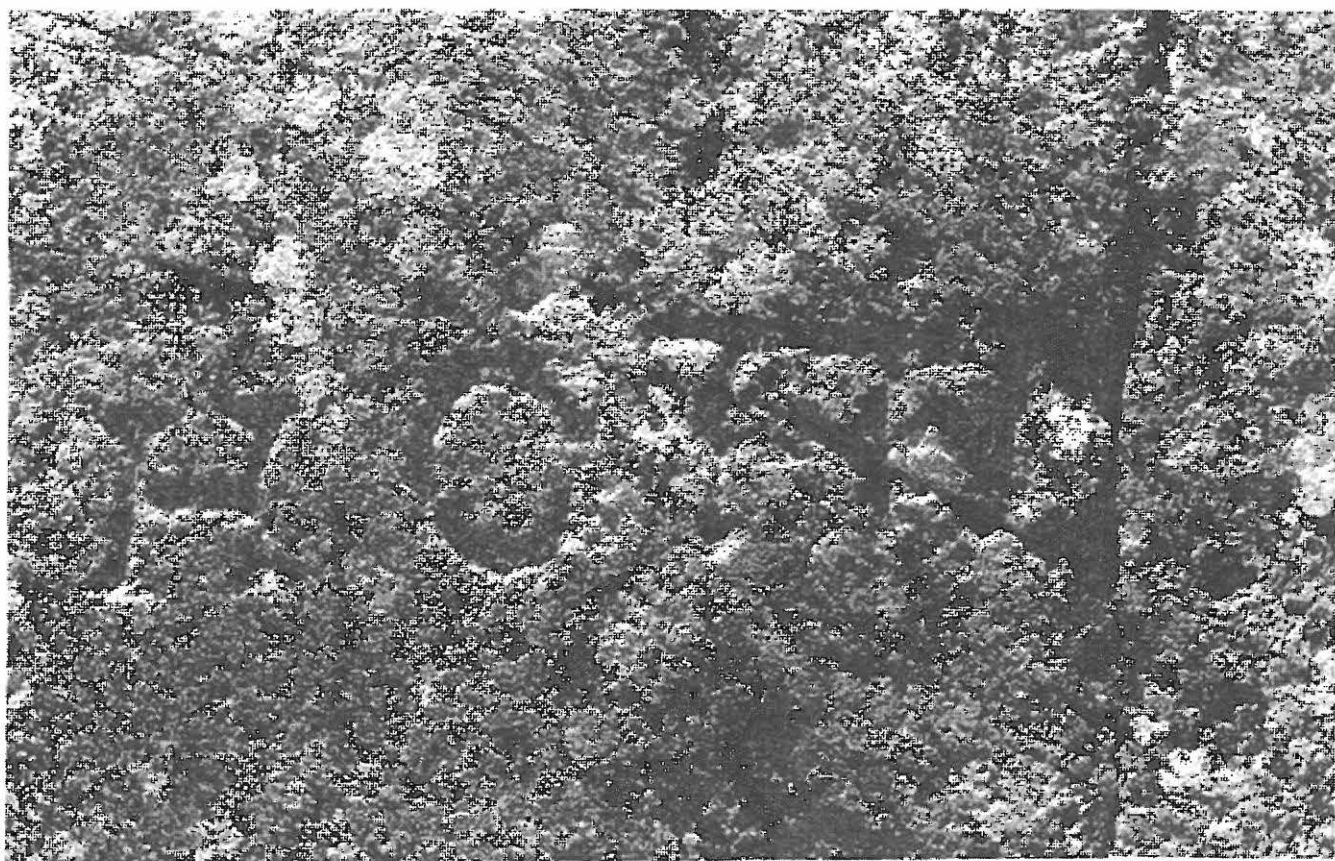

Kuva 26. Uusi, Fyrosen l. Kullion h. kalliolla merkkejä.

Kuva 27. Utö, Fyran 2. Kalliossa hakattuja murteja.

Kuva 28. Utö. Kalliossa hakattuja murteja.